

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ
ΕΦΟΡΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ Ε.Τ.

Ο Μαραθῶν

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

‘Ο Μαραθών

© Ἡ ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία
Πανεπιστημίου 22, Ἀθῆναι 106 72

ISSN 1105-7785
ISBN 960-7036-46-8

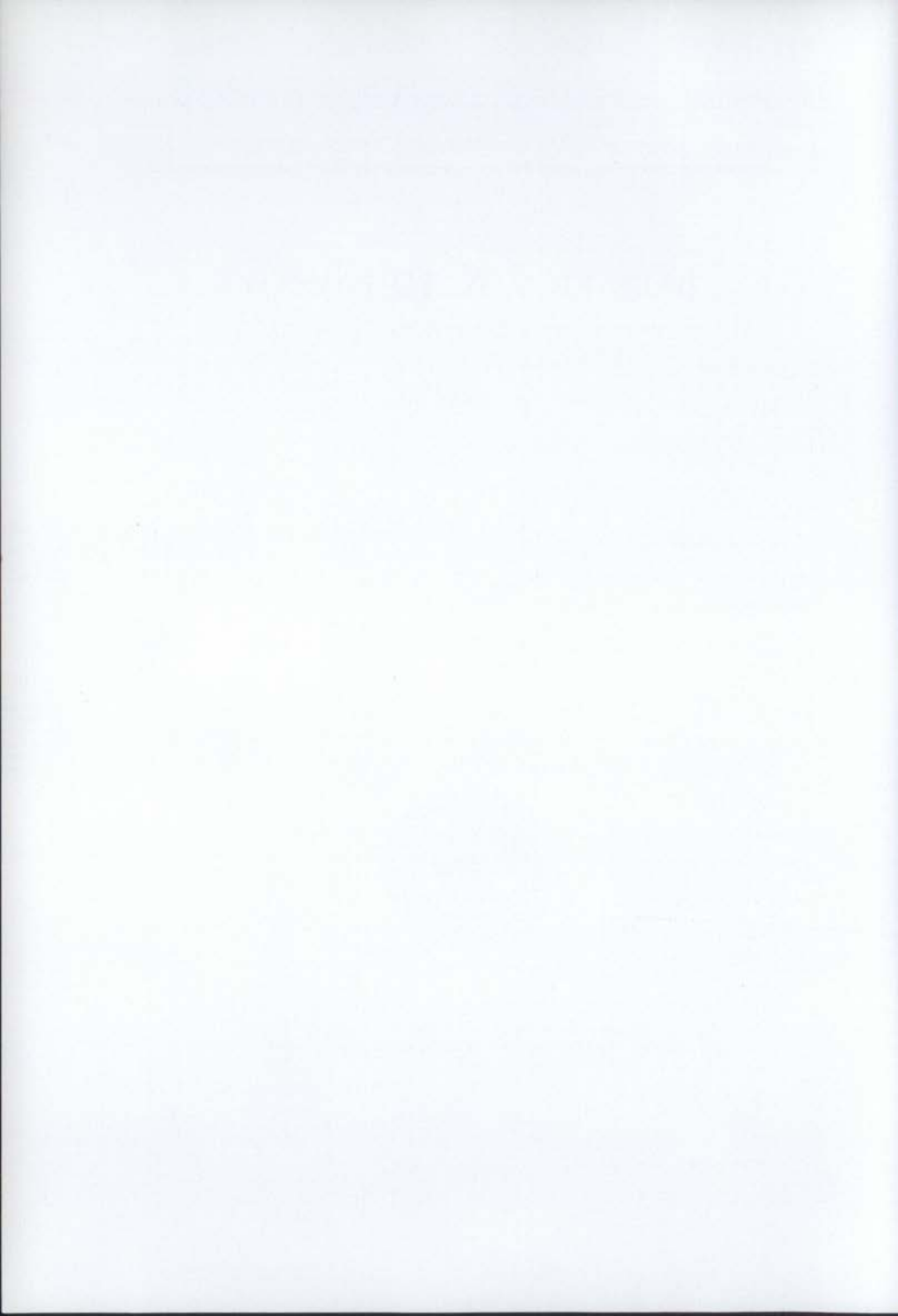
Ἐπιμέλεια κειμένου καὶ καλλιτεχνικὴ
Ἡλέκτρας Ἀνδρεάδου

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ
ΕΦΟΡΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ Ε.Τ.

Ὁ Μαραθῶν

ΑΘΗΝΑ 1995

Περιεχόμενα

Ο ΜΑΡΑΘΩΝ ΚΑΙ Η ΤΕΤΡΑΠΟΛΗ	1
Η ΠΕΔΙΑΔΑ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	3
Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	8
' Η σύγκρουση	8
' Η προδοσία	16
' Η διήγηση τοῦ ' Ηροδότου	17
' Ο Τύμβος τῶν ' Αθηναίων	19
' Η ανασκαφὴ τοῦ Τύμβου	22
' Ο τάφος τῶν Περωῶν	25
Τὸ τρίπαιο	27
' Η ἀναγγελία τῆς νίκης	30
' Αναθήματα στοὺς Δελφοὺς	33
' Αναθήματα στὴν ' Αθήνα καὶ στὶς Πλαταιᾶς	34
Παραδόσεις γιὰ τὴ μάχη καὶ σχετικὲς λατρεῖες	35
' Η σημασία τῆς μάχης γιὰ τοὺς μεταγενεστέρους	37
' Ο Μιλτιάδης	40
' Ο μαραθωνομάχος Αἰσχύλος	44
' Ο πολέμαρχος Καλλίμαχος	47
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	50
Τὸ ' Ηράκλειο	50
' Η Μακαρία πηγὴ	52
Πλάσι	55
Τσέπι	58
Βρανᾶ	59
' Ο δολωτὸς τάφος	63

Τύμβος κλασικός	65
Τὸ τέμενος τῆς Ἀθηνᾶς	67
Τὸ Μικρὸ Ἔλος - τὸ Νηοὶ	68
Ἱερὸ αἰγυπτίων θεῶν	74
Τὸ βαλανεῖο	81
Τὸ σπήλαιο τοῦ Πανός	86
Τὸ Πύθιο τῆς Οἰνός	91
ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΑ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	97
Ο ΗΡΩΔΗΣ ΑΤΤΙΚΟΣ ΣΤΟΝ ΜΑΡΑΘΩΝΑ	100
Ὁ βίος του	100
Τὸ ἀγρόκτημά του	101
Τὰ ἀναθήματά του	106
ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	119
Αἴθουσα πρώτη	119
Αἴθουσα δεύτερη	123
Αἴθουσα τρίτη	135
Αἴθουσα τέταρτη	151
Αἴθουσα πέμπτη	168
Αὐλὴ	181
Συντομογραφίες	185
Σημειώσεις	186
Δημοσιεύσεις τῆς κεραμικῆς καὶ τῆς μικροτεχνίας τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος	195
Πρόελευση εἰκόνων	198

Ὁ Μαραθὼν καὶ ἡ Τετράπολη

Τὸ κεφαλοχώρι ποῦ σήμερα ὀνομάζεται Μαραθῶνας σὴν ἀρχαιότητα δὲν κατεῖχε τὴν ἴδια θέση. Ἡ κτηματικὴ του περιφέρεια ἦταν μοιρασμένη σὲ τέσσερις δήμους, τὸν *Μαραθῶνα*, τὴν *Οἰνόη*, τὴν *Τρικόρυνθο* καὶ τὴν *Προβάλινθο*. Οἱ τρεῖς πρῶτοι ἀνῆκαν σὴν Αἰαντίδα φυλὴ καὶ ἡ Προβάλινθος σὴν Πανδιονίδα. Καὶ οἱ τέσσερις ἀποτελοῦσαν μιὰ τοπικὴ ἔνωση, τὴν *Τετράπολη*. Τὰ ὄρια τῶν δήμων αὐτῶν δὲν εἶναι καθορισμένα. Ἐχοντας ὅμως ὡς βάση τὴς ἐπιγραφῆς καὶ τὴς φιλολογικῆς μαρτυρίας μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε τὴν περιφέρεια τοῦ καθενὸς μὲ ἀκρίβεια. Ἀπὸ τοὺς δήμους αὐτοὺς μᾶς ἔχουν σωθεῖ σποραδικὰ οἰκοδομικὰ λείψανα, ἐπιγραφές, νεκροταφεῖα, θεμέλια σπιτιῶν ἢ ἀγροικιῶν. Δὲν ἔχουν βρεθεῖ ὅμως τὰ ἱερά τους καὶ τὸ πολιτικὸ κέντρο τους, δηλαδὴ ἡ ἀγορὰ τους. Οἱ δῆμοι αὐτοὶ ἦταν τέσσερα γειτονικὰ χωριὰ μέσα σὸν εὐρύτερο κῶρον τοῦ σημερινοῦ Μαραθῶνος, ποῦ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ Νέα Μάρκη καὶ φθάνει ἕως τὴν Οἰνόη (Νοινόη) καὶ τὸ Κάτω Σούλι.

Κατὰ τὴν περιγραφὴ τῶν τόπων ἢ τῶν μνημείων μνημονεύονται οἱ δῆμοι τῆς Τετραπόλεως στοὺς ὁποίους ἀνήκουν. Ὅταν δὲν εἶναι δυνατὸς ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς, ἀποδίδονται γενικὰ σὸν Μαραθῶνα, τὸν μεγαλύτερον καὶ γνωστότερον δῆμον.

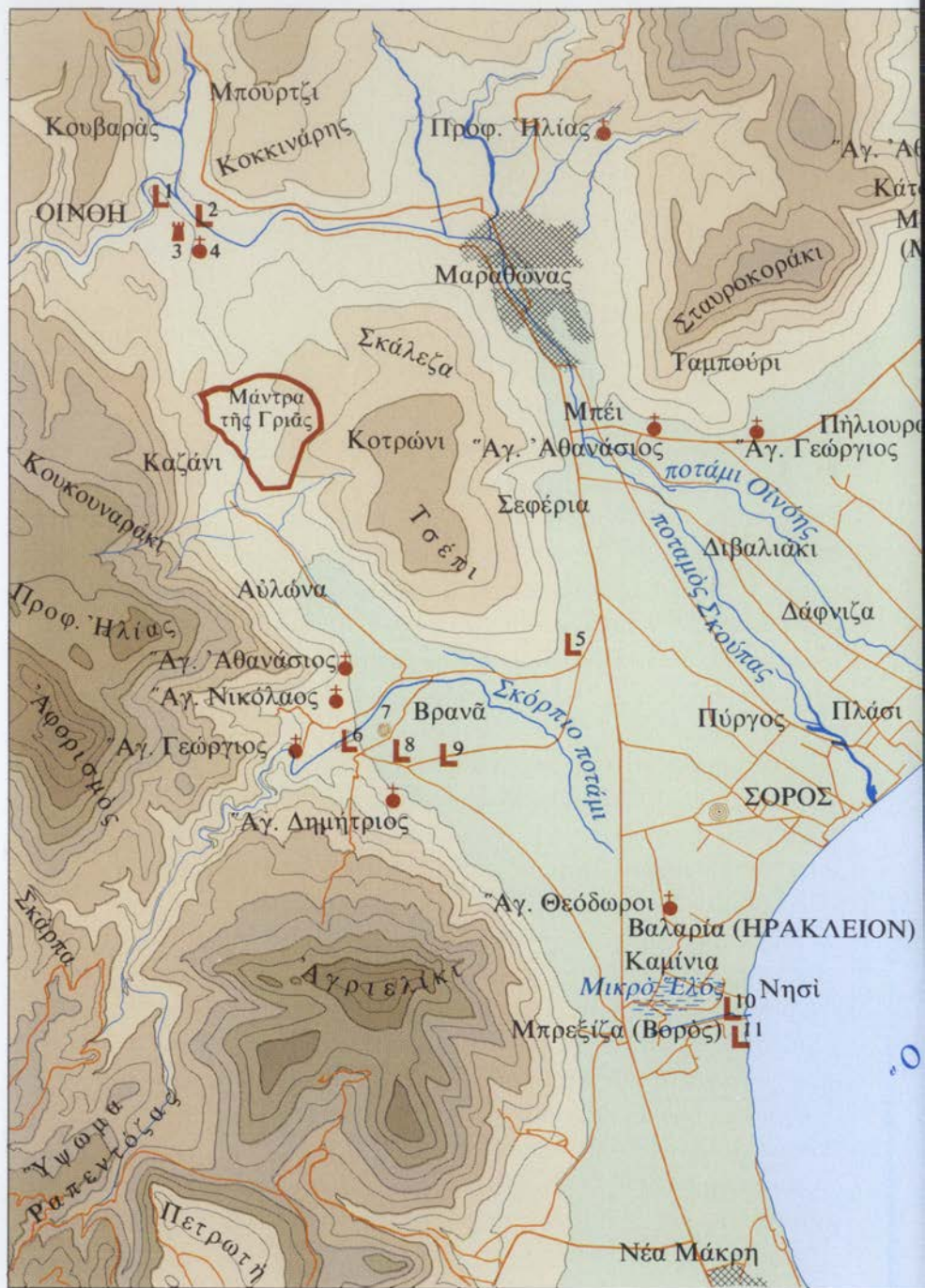
Γιὰ τὴν προέλευσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Μαραθῶνος ὑπάρχουν διάφορες ἐρμηνεῖες. Κατὰ τὸν Δικαίαρχο¹ τὸ ὄνομα ἔδωκε ὁ *Μάραθος* ἀπὸ τὴν Ἀρκαδίαν, ποῦ ἐκστράτευσε μὲ τοὺς Διο-

οκούρους σὴν Ἀττικῇ. Ὁ Πausανίας² ἀναφέρει ὡς ἐπώνυμο τὸν ἥρωα *Μαραθῶνα*. Στὴν πραγματικότητα τὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρωματικὸ φυτό *μάραθος*, ποῦ καὶ σήμερα τὸ βρίσκουμε αὐτοφυῆς σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ κάμπου τοῦ Μαραθῶνος. Ἕνας ἀρχαῖος κωμικὸς μάλιστα, ὁ Ἑρμῖππος³ (425 π.Χ.), ὑπαινίσσεται τὴ σχέση τοῦ φυτοῦ μὲ τὸν τόπο λέγοντας γιὰ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. «ὥστε Μαραθῶνος τὸ λοιπὸν ἐπ' ἀγαθῶ μνημένοι / πάντες ἐμβάλλουσιν αἰεὶ μάραθον ἐς τὰς ἀλμάδας» (γιὰ τὴν ἔσσει εὐλαβικὴ ἀνάμνηση τοῦ Μαραθῶνος ὄλοι βάζουν μάραθο σὶς ἀλμυρὲς ἐλιές).

Ἡ πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος

Ο εὐφορος καὶ παραθαλάσσιος κάμπος τοῦ Μαραθῶνος περιορίζεται δυτικά ἀπὸ τοὺς προβούνους τῆς Πεντέλης, τὸ Ἄγριελίκι, τὸ Κοιτῶνι, στὴν κορυφὴ τοῦ ὁποίου κατασκευάστηκε τὰ τελευταῖα χρόνια μεγάλη βάση ἐλικοπτέρων καὶ ἡ ἀρχαία του μορφὴ χάθηκε, καὶ τὸ Σταυροκοράκι. Στὸν κάμπο κύρια στοιχεῖα τῆς τοπογραφίας του εἶναι τὰ δύο ἔλη, τὸ *Μικρὸ Ἔλος* ἢ τῆς Μπρεξίζας, βόρεια τῆς ἀμερικανικῆς βάσης, καὶ τὸ *Μεγάλο Ἔλος*, πού ἐκτείνεται βόρεια καὶ βορειοδυτικά τῆς παραλίας τοῦ Σχοιναῖ. Ἡ μεγάλη μάχη τοῦ 490 π.Χ. ἐγίνε ἀνάμεσα στὰ δύο ἔλη, στὴν περιοχὴ τοῦ Τύμβου. Οἱ Ἀθηναῖοι βρισκόνταν στὸ δυτικὸ μέρος, ἔχοντας πίσω τους τὸ Ἄγριελίκι, ἐνῶ οἱ Πέρσες ἦταν παραταγμένοι στὸ ἐντελῶς πεδινὸ μέρος, ἀνατολικά τοῦ Τύμβου, ἔχοντας γύρω τους τὴ θάλασσα, τὸ Μεγάλο Ἔλος καὶ τὸ Σταυροκοράκι.

Ἡ διαρκὴς καλλιέργεια καὶ ἀναμόχλευση τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος ἀπὸ τοὺς κατοίκους, ἢ πρόσχωση τῆς πεδιάδας του καὶ ἡ ἀλλοίωση πού ὑπέστη τὰ τελευταῖα χρόνια καθὼς μεγάλα μέρη ἀπὸ τίς καλλιεργήσιμες γαῖες μεταβλήθηκαν σὲ πρόχειρους οἰκισμούς, δὲν ἐπέτρεψε τὴν εὕρεση τῶν λειψάνων τῶν ἀρχαίων μνημείων πού πιθανῶς σῴζονταν. Ἐξάλλου πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπόγν ὅτι ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ οἰκοδομήματα τῶν τεσσάρων δήμων, δημόσια, ἱερὰ καὶ ἰδιωτικά, ἦταν κατασκευασμένα κατὰ τὰ ἀνώτερα μέρη τους, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ ὠμὲς πλῖθρες

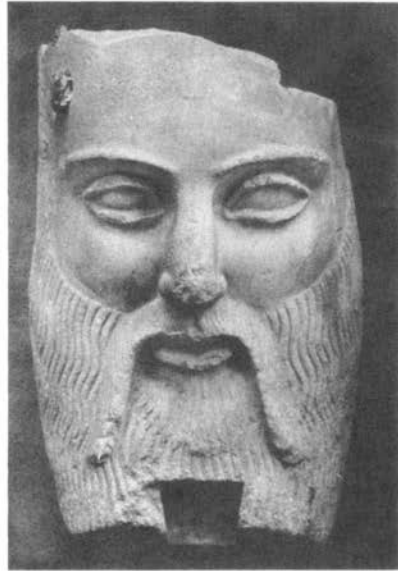
Εικ. 1. Χάρτης της περιοχής του Μαραθώνος.

πού καταστράφηκαν χωρίς να αφήσουν ίχνη, και μόνα μαρτύρια της ύπαρξής τους είναι οι επιγραφές και τα μαρμάρινα αναθήματα που ανακαλύπτουμε.

Ἡ πεδιάδα που ἐκτείνεται ἀνάμεσα στὴ θάλασσα καὶ τὸ βουνὸ Σταυροκοράκι πρὸς τὰ ΒΔ. δὲν εἶχε στὰ ἀρχαῖα χρόνια τὴν ἴδια ἔκταση οὔτε τὴν ἴδια μορφή. Ἡ θάλασσα εἰσεῖχε πολὺ περισσότερο, πλέον τοῦ ἑνὸς χιλιομέτρου, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὑπέδαφος τῆς περιοχῆς. Σὲ δοκιμαστικὲς ἀνασκαφές που ἔχουν γίνεῖ σὲ διάφορα σημεῖα ἀναβλύζει νερὸ σὲ μικρὸ βάθος καὶ ἡ σύσταση τοῦ ἐδάφους δείχνει ὅτι πρόκειται γιὰ ἔλος που ἔχει ἀποξηρανθεῖ. Τὸ ἔλος δημιουργήθηκε στὰ μετὰ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. χρόνια ἀπὸ τὶς συνεχεῖς προσκώσεις τοῦ Χάραδρου, τοῦ ποταμοῦ ὁ ὁποῖος ὡς τὴν κατασκευὴ τοῦ φράγματος τῆς λίμνης τοῦ Μαραθῶνος ξεχυνόταν στὴν πεδιάδα καὶ τὴν πλημμύριζε. Τὸν μεγάλο καὶ καταστρεπτικὸ καμιά φορὰ Χάραδρο, ὅπως εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἀρχαῖα παροιμία, φαίνεται πὼς εἰκονίζει ἓνα ἀνάγλυφο κεφάλι ἄντρα μὲ γένεια τῶν γύρω στὸ 470 π.Χ. χρόνων. Βρέθηκε στὸν Μαραθῶνα καὶ τὸ 1848 περιῆλθε στὸ Μουσεῖο τοῦ Βερολίνου⁴ μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Schaubert, τοῦ Γερμανοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ πολεοδόμου τῆς ὀθωνικῆς Ἀθῆνας. Ἀνάγλυφα τῆς μορφῆς αὐτῆς θεωροῦνται, συμβατικά, πὼς ἀπεικονίζουν τὸν μεγάλο ποταμὸ Ἀχελῶο. Ὁ τόπος εὕρεσής του ὅμως μᾶς κάνει νὰ στραφοῦμε πρὸς κάποιον ποταμὸ τοῦ Μαραθῶνος, καὶ ὁ μόνος ἀξιόλογος εἶναι ὁ Χάραδρος, στὸν ὁποῖο πιθανῶς νὰ εἶχε ἀφιερωθεῖ ἱερὸ ἀπὸ ὅπου ἴσως νὰ προέρχεται καὶ τὸ ἀνάγλυφο που βρίσκεται στὸ Βερολίνο.

Ἡ πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος ξεχώριζε ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Ἀττικὴ γιὰ τὴν ὑγρότητα καὶ τὴν πλούσια βλάστησή της. Ἦταν, κατὰ τὴν περιγραφὴ ἀρχαίου σχολιαστῆ⁵, τόπος *τῆ φύσει τραχύς, δισίππαστος, ἔχων ἐν ἑαυτῷ πηλοῦς, τενάγη, λίμνας* (κακοτράχαλος, ἀκατάλληλος γιὰ τὰ ἄλογα, γεμάτος λάσπες, τενάγη καὶ λίμνες). Ὁ Ἀριστοφάνης στοὺς *Ὀρνιδες*⁶ μὲ τὰ λόγια τοῦ ἔποπος

Εικ. 2. Μαρμάρινο προσωπεῖο ποταμοῦ (Ἀχελώου), σὸ Βερολίνο.

(τσαλαπετεινοῦ) καλεῖ ἐκεῖνα τὰ πουλιά, ὅσα τ' εὐδρόσους γῆς τόπους / ἔχετε λειμῶνα τ' ἐρόεντα Μαραθῶνος (ῥοα / σὲ δροσόλουστες φωλιάζετε μεριές / καὶ στοῦ Μαραθῶνα τὸ λιβάδι / τὸ μυριόχαρο).

Ὅπως καὶ σήμερα, μεγάλα μέρη τῆς πεδιάδας καλλιεργοῦνταν, ἦταν μάλιστα εὐφορα, ἡ γῆ χαρακτηριζόταν ὡς λιπαρὰ Μαραθῶν⁷, γεμάτη ἐλαιόδενδρα⁸, τέμενος βαθύδενδρον ἐλαιοκόμου Μαραθῶνος.

Τὴν παγκόσμια φήμη του σὰ σημερινὰ χρόνια καὶ τὴν ἐξαίρετη θέση πού εἶχε ὁ Μαραθῶν στὴ συνείδηση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, καὶ κυρίως τῶν Ἀθηναίων πού πάντα τὸν μνημονεύουν μὲ εὐλάβεια καὶ κατάνυξη, τὴν ὀφείλει σὸ μέγα γεγονός τῆς μάχης μεταξύ Ἀθηναίων καὶ Περσῶν πού ἐγίνε στὴν πεδιάδα του τὸ 490 π.Χ. Ἡ μάχη αὐτὴ δὲ περιγραφεῖ σὲς σελίδες πού ἀκολουθοῦν σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ποιητῶν.

Ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος

Ἡ σύγκρουση

Μετὰ τὴν κατάληψη, τὸ 490 π.Χ., καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς Ἐρέτριας ὁ περσικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν Δάτι μὲ διοικητὴ τοῦ στόλου τὸν Ἀρταφέρνη, διέπλευσε τὸν νότιο Εὐβοϊκὸ καὶ ἀποβιβάστηκε στὴν παραλία τοῦ Μαραθῶνος, κατὰ μῆκος τοῦ σημερινοῦ Σχοιναῖ, ὅπου καὶ στρατοπέδευσε. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο, οἱ Πέρσες διάλεξαν αὐτὴ τὴ θέση γιὰ νὰ ἀποβιβασθοῦν καὶ νὰ στρατοπεδεύσουν ἔπειτα ἀπὸ συμβουλὴ τοῦ Ἴππία, τοῦ ἐξόριστου γιοῦ τοῦ τυράννου Πεισιστράτου ὁ ὁποῖος συνόδευε τοὺς εἰσβολεῖς. Πίστευε ὁ Ἴππίας ὅτι ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος θὰ τὸν δεχόταν εὐνοϊκὰ, ἐπειδὴ οἱ ἐκεῖ ἀγρότες διατηροῦσαν ἀκόμη ἀγαθὲς ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴ διακυβέρνηση τῶν Πεισιστρατιδῶν. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ μεγάλη πεδιάδα βοηθοῦσε στὶς κινήσεις καὶ τοὺς ἐλιγμούς τοῦ περσικοῦ ἱππικοῦ ποῦ θὰ λάμβανε μέρος στὴ σύγκρουση μὲ τοὺς Ἀθηναίους⁹.

Οἱ Πέρσες σκόπευαν νὰ διασχίσουν τὴν Ἀττικὴ καὶ νὰ πολιορκήσουν τὴν Ἀθήνα. Οἱ στρατηγοὶ στὴν Ἀθήνα μόλις πληροφορήθηκαν τὰ σχέδια τῶν Περσῶν, ἔστειλαν ἀμέσως κήρυκα (ἀγγελιαφόρο) στὴ Σπάρτη γιὰ νὰ ζητήσουν βοήθεια, τὸν *ἡμεροδρόμο* (ταχυδρόμο, δρομέα μεγάλων ἀποστάσεων) Φιλίππιδη. Παρὰ τοὺς θερμοὺς λόγους τοῦ Ἀθηναίου ἀπεσταλμένου, οἱ Σπαρτιάτες βρῖσκονταν σὲ ἀδυναμία νὰ ἀνταποκριθοῦν

ἀμέσως σὴν παράκληση τῶν Ἀθηναίων γιατί ὑπῆρχε θρησκευτικό κώλυμα. «Ἦταν ἡ ἕνατη μέρα τοῦ μηνός, καὶ εἶπαν ὅτι δὲν μπορούσαν νὰ ἐκστρατεύσουν τὴν ἕνατη, γιατί δὲν ἦταν γεμάτη ἡ σελήνη. Ἐνῶ λοιπὸν αὐτοὶ περίμεναν τὴν πανσέλινο, τοὺς βαρβάρους τοὺς ὀδηγοῦσε σὸν Μαραθῶνα ὁ Ἴππίας τοῦ Πεισιστράτου»¹⁰. Ὁ Πεισιστρατίδης πίστευε ὅτι ἡ περσικὴ ἐπιχείρηση θὰ εἶχε αἴσια κατάληξη, γιατί «τὸ προηγούμενο βράδυ εἶχε δεῖ σὸν ὕπνο του τοῦτο τὸ ὄνειρο: εἶχε κοιμηθεῖ, λέει, μετὰ τὴν ἴδια του τὴ μητέρα. Συμπέρανε λοιπὸν ἀπὸ τὸ ὄνειρο ὅτι θὰ ἐπέστρεφε σὴν Ἀθήνα καὶ θὰ ἀνακτοῦσε τὴν ἐξουσία, καὶ ὅτι θὰ πέθαινε, γέρος πιά, σὴν πατρίδα του»¹¹.

Ἔτσι λοιπὸν ἔφθασε ὁ περσικὸς στόλος σὸν Μαραθῶνα καὶ ὁ Ἴππίας ἄρχισε νὰ παρατάσσει τοὺς βαρβάρους. Κατὰ τὴν ἐπιχείρηση αὐτὴ συνέβη σὸν Ἴππία τὸ περιστατικὸ ποὺ διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος¹², ἀντίθετο σὲ σημασία πρὸς τὸ ὄνειρό του. «Καὶ ἐνῶ τὰ ἔκανε αὐτὰ τοῦ ἤρθε ξαφνικὰ καὶ φιαρνίστηκε καὶ ἔβηξε πρὸ δυνατὰ ἀπ' ὅ,τι συνήθιζε. Καθὼς ἦταν ἠλικιωμένος καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ δόντια του κουνιόντιαν, ἕνα ἀπὸ τὰ δόντια του τοῦ βγήκε ὅπως ἔβηξε δυνατὰ. Τοῦ ἔπεσε ἐκεῖ σὴν ἄμμο κι αὐτὸς ἔγαξε πολὺ γιὰ νὰ τὸ βρεῖ. Καθὼς λοιπὸν δὲν φανερωνόταν τὸ δόντι, ἀνασιέναξε καὶ εἶπε σ' αὐτοὺς ποὺ βρίσκονταν κοντὰ του: "ἢ γῆ αὐτὴ δὲν εἶναι δική μας, καὶ οὔτε θὰ μπόρῃσομε ποτὲ νὰ τὴν κατακτίσομε. Ὅσο μέρος ἀπὸ αὐτὴν μοῦ ἀνήκει τὸ κατέχει τὸ δόντι μου"».

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Μαραθῶνος ὡς τόπου ἀποβίβασης τῶν Περσῶν δὲν ἦταν τυχαία. Ἦταν κατάλληλος γιὰ τὸ περσικὸ ἰππικὸ, εἶχε νερὸ καὶ τροφή, ἀλλὰ γιὰ τὸν Ἴππία, ποὺ ἤλπιζε νὰ καταλάβει τὴν ἀρχή, ὑπῆρχε καὶ ἕνας ἰδιαίτερος λόγος. Ἀπὸ ἐκεῖ εἶχε ξεκινήσει ὁ πατέρας του Πεισιστρατος, τὸ 546 π.Χ., γιὰ τὴν τρίτη τυραννίδα τῆς Ἀθήνας, καὶ πίστευε πῶς οἱ ἐκεῖ ἄνθρωποι τοῦ ἦταν φιλικοί¹³. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔπειτα ἀπὸ πρόταση τοῦ Μιλτιάδη, ἐνεργώντας παράτολμα, κινήθηκαν ἐναντίον τους. Ἐ-

σπευσαν νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσουν ἀποφασισμένοι νὰ σταματήσουν ἐκεῖ τὸν εἰσβολέα ποὺ σκόπευε νὰ διασχίσει τὴν Ἀττικὴ καὶ νὰ προσβάλει τὴν Ἀθῆνα ἀπὸ τὴν ξηρά, ἐνῶ ὁ περσικὸς στόλος δὴ προσορμιζόταν στὸ Φάληρο, καὶ στρατοπέδευσε κοντὰ στὸ *Ἡράκλειο*, ἱερὸ τοῦ Ἡρακλέους, στὸν Μαραθῶνα. Στὸ γήφισμα ποὺ γηφίστηκε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, κατὰ πρόταση τοῦ Μιλτιάδη, ἀναφέρεται ὁ Ἀριστοτέλης¹⁴ μὲ τοῦτα τὰ λόγια: *«ἐπισπισαμένους ἔφη δεῖν ἐξίέναι τὸ Μιλτιάδου γήφισμα»* (ἀφοῦ πάρουν τρόφιμα νὰ ξεκινήσουν). Οἱ μόνοι ποὺ συνέτρεξαν ἦταν οἱ Πλαταιεῖς, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν νὰ βοηθήσουν μὲ 1.000 στρατιῶτες. Ἡ ἀθηναϊκὴ δύναμη συνολικὰ ἔφτασε τοὺς 10.000 ἄνδρες καὶ τὴν διοικοῦσαν οἱ δέκα στρατηγοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Μιλτιάδης. Ἐνδέκατος ἦταν ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος, Ἀφιδναῖος, τὸν ὁποῖο ἔπεισε ὁ Μιλτιάδης νὰ δεχθεῖ τὸ δικό του σχέδιο μάχης. Τὰ λόγια τοῦ Μιλτιάδη διέσωσε ὁ Ἡρόδοτος¹⁵: *«Ἀπὸ σένα τώρα, Καλλίμαχε, ἐξαρτᾶται ἂν δὰ ἀφήσεις νὰ ὑποδουλωθεῖ ἡ Ἀθῆνα ἢ ἂν δὰ συμβάλεις σὴν ἐλευθερία τῆς κἀνοντίας ἀδάνατη τῆ μνήμη σου, ὅσο ὑπάρχουν ἄνθρωποι, πὸ πολὺ καὶ ἀπὸ τὸν Ἀρμόδιο καὶ τὸν Ἀριστογείτονα. Γιατὶ τώρα ἀκριβῶς οἱ Ἀθηναῖοι, ἀπὸ τότε ποὺ ὑπάρχουν, διατρέχουν τὸν μεγαλύτερο κίνδυνο. Καὶ ἂν μὲν ὑποκύγουν στοὺς Μῆδους, δὰ παραδοθοῦν σὸν Ἰππία καὶ ξέρουμε ὅλοι τί δὰ πάθουν. Ἄν ὅμως σωθεῖ αὐτὴ ἡ πόλη, δὰ μπορέσει νὰ γίνει ἡ πρώτη μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Πῶς ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ συμβεῖ αὐτὸ καὶ πῶς ἔχεις ἐσὺ τὴν ἐξουσία πάνω σὰ πράγματα, τώρα ἀμέσως δὰ σοῦ πῶ: οἱ δικές μας γνώμες τῶν δέκα στρατηγῶν εἶναι μοιρασμένες, καὶ ἄλλοι προτείνουν νὰ πολεμήσουμε τώρα, καὶ ἄλλοι νὰ μὴν τὸ κάνουμε. Ἄν ὅμως δὲν πολεμήσουμε τώρα, φοβᾶμαι ὅτι δὰ προκύγει μεγάλη διχογνωμία ποὺ δὰ ἐπηρεάσει τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων ὥστε νὰ μηδίσουν. Ἀλλὰ ἂν ἐπιτεθοῦμε πρὶν γεννηθεῖ στοὺς Ἀθηναίους κάποια νοσηρὴ σκέψη, καὶ οἱ θεοὶ σταθοῦν δίκαιοι, δὰ μπορέ-*

σοιμε νὰ νικήσοιμε σιὸν πόλεμο. Ὅλα αὐτὰ ὅμως τῶρα ὑπάγονται σὲ σένα καὶ ἀπὸ σένα ἐξαρτῶνται. Γιατὶ ἂν καὶ ἐοὺ ἀκολουθήσεις τὴ δική μου γνώμη, καὶ ἡ πατρίδα σου θὰ εἶναι ἐλεύθερη καὶ ἡ πόλι σου πρώτη ἀπὸ ὄλες τὶς ἑλληνικές. Ἐὰν ὅμως προιμπίσεις τὴ γνώμη ἐκείνων ποὺ θέλουν νὰ ἀποφύγουν τὸν πόλεμο, θὰ συμβοῦν τὰ ἀντίθετα ἀπὸ τὰ καλὰ γιὰ τὰ ὁποῖα σοὺ μίλησα».

Ὁ Καλλίμαχος δέχτηκε τὶς ἀπόψεις τοῦ Μιλιτιάδου καὶ κατὰ τὴν γρηγορία μεταξὺ τῶν στρατηγῶν ἀποφασίστηκε ἡ σύγκρουση μὲ τοὺς Πέρσες¹⁶. «Ἔστερα ἀπὸ αὐτό, οἱ στρατηγοὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἦταν ὑπὲρ τοῦ πολέμου, ὅταν ἐρχόταν ἡ ἡμέρα ποὺ ἦταν τοῦ καθενὸς ἡ σειρὰ νὰ ἀναλάβει τὴν ἀρχηγία, παραχωροῦσε τὴ θέση του σιὸν Μιλιτιάδου. Ἐκεῖνος πάλι τὴν δεχόταν, ἀλλὰ δὲν ἄρχιζε τὴν ἐπίθεση πρὶν ἔλθει ἡ δική του σειρὰ σιὴν ἀρχηγία».

Ὅταν ἦλθε ἡ ἡμέρα τῆς ἀρχηγίας του, ὁ Μιλιτιάδης παρέταξε τὸν στρατὸ μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο, ἐτοιμάζοντας τὴ σύγκρουση μὲ τοὺς Πέρσες¹⁷: «Τοῦ δεξιοῦ κέρατος ἠγείτο ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος, γιὰ τὴν ἰσχυρίαν ἡ νόμος σιὸς Ἀθηναίους, ὁ πολέμαρχος νὰ ἔχει τὸ δεξιὸ κέρα. Μετὰ τὸν ἀρχηγὸ ἀκολουθοῦσαν οἱ φυλὲς ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλη, κατὰ τὴν τάξη ποὺ εἶχε ὀριστεῖ. Τελευταῖοι παρατάχθηκαν, κατέχοντας τὸ ἀριστερὸ κέρα, οἱ Πλαταιεῖς. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ μάχη καὶ μετὰ ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι προσφέρουν δυσίεις σιὶς πανηγύρεις τοὺς κάθε πέντε χρόνια, ὁ Ἀθηναῖος κήρυκας κάνει ἀπὸ κοινοῦ εὐχὴς γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Πλαταιέων. Παρατάχθηκαν λοιπὸν τότε οἱ Ἀθηναῖοι σιὸν Μαραθῶνα κατὰ τέτοιον τρόπο, ὥστε τὸ σιράτευμά τους νὰ καταλαμβάνει τὴν ἴδια ἔκταση μὲ τὸ μηδικὸ σιράτευμα. Καὶ ἐνῶ τὸ μέσο τῆς παράταξης ἦταν ἀραιότερο, καὶ εἶσι ἀσθενέστερο, τὰ δύο κέρατα ἦταν πολὺ ἰσχυρὰ λόγω τοῦ πλήθους τῶν στρατιωτῶν.

Ἀφοῦ παρατάχθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ τὰ σφάγια τῶν θυ-

σιῶν ἀποδείκνυκαν εὐνοϊκά, ἀμέσως μόλις δόθηκε τὸ σύνθημα τῆς μάχης ὄρμησαν τρέχοντας οἱ Ἀθηναῖοι ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Καὶ ἡ ἀπόσταση ποὺ τοὺς χώριζε δὲν ἦταν μικρότερη ἀπὸ ὀκτὼ στάδια. Ἐντωμεταξὺ οἱ Πέρσες, βλέποντάς τους νὰ ἔρχονται τρέχοντας καταπάνω τους, ἐτοιμάζονταν νὰ τοὺς ὑποδεχτοῦν. Τοὺς φάνηκε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν καταληφθεῖ ἀπὸ μανία πολὺ καταστροφικὴ, βλέποντάς τους ἐνῶ ἦταν τόσο λίγοι νὰ προχωροῦν τρέχοντας, χωρὶς νὰ διαδέχονται οὔτε ἄλογα οὔτε τοξότες. Αὐτὰ λοιπὸν φανιάζονταν οἱ βάρβαροι. Ὅσο γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἀφοῦ πλησίασαν ὅλοι μαζὶ τοὺς βαρβάρους, ἄρχισαν νὰ μάχονται μὲ ἀξιοθαύμαστο τρόπο».

Τίποτα δὲν προδίδει σήμερα στὸν κάμπο τοῦ Μαραθῶνος τὴ μεγάλη μάχη τοῦ 490 π.Χ. Οἱ δέκα χιλιάδες Ἀθηναῖοι καὶ Πλαταιεῖς, οἱ πολλαπλάσιοι Πέρσες, οἱ δοῦλοι, μάχονταν ἀπεγνωσμένα μέσα στὸν ἥλιο τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ τὴ σκόνη ποὺ πυκνὸ σύννεφο τοὺς κάλυπτε. Οἱ πολεμικὲς ἰαχές, οἱ προσταγές, οἱ κραυγὲς τῆς ἀγωνίας τῶν πληγωμένων καὶ τῶν ἐτοιμοθάνατων, ἡ κλαγγὴ τῶν ἀσπίδων, τῶν σπαδιῶν καὶ τῶν δοράτων δημιουργοῦσαν ἀτμόσφαιρα ἐξωπραγματικὴ. Ὁ Ἡρόδοτος περιγράφει τὴ μάχη μὲ πολὺ λίγα λόγια, ἐντελῶς συνοπτικά, παρὰ τὴ μεγάλη, καὶ αὐτόν, διάρκειά της. Λέει¹⁸ λοιπὸν ὅτι «*μαχομένων δὲ ἐν τῷ Μαραθῶνι χρόνος ἐγίνετο πολλός*» (ἡ μάχη στὸν Μαραθῶνα κράτησε πολὺ). Ἡ φράση τοῦ Ἡροδότου δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ μὲ τὰ σημερινὰ κριτήρια, ὅπου ἡ σύγκρουση τῶν ἀνδρῶν γίνεται στὸ τέλος μιᾶς μακρότατης μάχης πυροβόλων. Ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος βάστηξε¹⁹ περίπου μία ὥρα. Ἡ μάχη τοῦ Azincourt (25 Ὀκτ. 1415) κράτησε μιάμιση ὥρα καὶ τοῦ Βατερλώ (18 Ἰουν. 1815) ἀπὸ τὴς 11 τὸ πρωὶ ἕως τὴς 8.30' τὸ βράδυ.

Κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, ἀντίθετα ἀπὸ ὅσα λέει ὁ Ἡρόδοτος, φαίνεται πὼς τὴς ἐχθροπραξίες τὴς ἄρχισαν οἱ Πέρσες. Οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ νὰ τοὺς ἀποκρούσουν κινήθηκαν ἐναντίον τους,

πρὸς τὴν πεδιάδα, μάλιστα στὸ τέλος ἄρχισαν νὰ τρέχουν γιατί τὰ βέλη τῶν Περσῶν ἔπεφταν πυκνά. Ὁ Ἡρόδοτος λέει²⁰: «*Πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ ὄλους τοὺς Ἕλληνες, ὅσο γνωρίζουμε, ἐπιτέθηκαν τρέχοντας στοὺς ἐχθροὺς τοὺς καὶ πρῶτοι αὐτοὶ ἄντεξαν στὴ θεὰ τῆς μπηδικῆς στολῆς καὶ τῶν ἴδιων τῶν ἀντρῶν ποὺ τὴ φοροῦσαν. Γιατὶ μέχρι τότε τοὺς Ἕλληνες καὶ μόνο ποὺ ἄκουγαν τὸ ὄνομα τῶν Μίδων τοὺς ἔπιανε φόβος*».

Τὸ κέντρο τῶν Ἀθηναίων, πιὸ ἀδύνατο, ὑποχώρησε ὑπὸ τὴν πίεση ποὺ ἀσκοῦσαν οἱ Πέρσες καὶ οἱ Σάκες. Στὰ πλευρά, τὰ ἰσχυρότερα, νικοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς, οἱ ὁποῖοι περικύκλωσαν τὸ κέντρο καὶ ἀνέτρεγαν τὴ δυσμενὴ γιὰ τοὺς Ἀθηναίους τροπή. Οἱ Πέρσες ὑποχώρησαν, παρὰ τὴν ἰσχυρὴ ἄμυνά τους, κοντὰ στὸν κείμερρο Χάραδρο τῆς πεδιάδας καὶ μπόρεσαν νὰ ἐπιβιβαστοῦν στὰ πλοῖα τους, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχασαν ἐπὶ ποὺ κυρίευσαν οἱ Ἀθηναῖοι. «*Στὸ κέντρο τῆς παράταξης, ὅπου ἦταν παραιταγμένοι οἱ ἴδιοι οἱ Πέρσες καὶ οἱ Σάκες, νικοῦσαν οἱ βάρβαροι. Ἐκεῖ λοιπὸν νικοῦσαν οἱ βάρβαροι, οἱ ὁποῖοι ἀφοῦ διέρρηξαν τὶς τάξεις τους τοὺς καταδίωκαν πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, στὰ πλευρὰ ὅμως νικοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς. Καθὼς τοὺς νικοῦσαν, ἐνῶ ἄφηναν νὰ φεύγουν τοὺς βαρβάρους ποὺ εἶχαν τραπεῖ σὲ φυγὴ, ἐνώνοντας τὰ δύο πλευρὰ τους ἄρχισαν νὰ χτυποῦν ἐκείνους ποὺ εἶχαν διασπάσει τὸ κέντρο τῆς παράταξίς τους. Καὶ νικοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι. Καὶ καταδίωκαν τοὺς Πέρσες ποὺ ἔφευγαν κατακόβοντάς τους, καὶ μόλις ἔφθαναν στὴ θάλασσα γύρευαν νὰ ἀνάγουν φωτιὰς καὶ καταλάμβαναν τὰ πλοῖα τους*»²¹.

Ἐνα ὑπερφυσικὸ συμβᾶν διασώζει ὁ Ἡρόδοτος²². Τὸ εἶχε διηγηθεῖ ἓνας τυφλὸς πολεμιστὴς τοῦ 490 π.Χ., ὁ Ἐπίζηλος, γιὰ τὸν ὁποῖο ἐρεῦνησε ὁ ἱστορικός. «*Συνέβη ἐκεῖ κάμ θυμασιόν. Κάποιος Ἀθηναῖος, ὁ Ἐπίζηλος τοῦ Κουφαγόρου, ἐνῶ πολεμοῦσε σῶμα μὲ σῶμα μὲ μεγάλη γενναιότητα, ἔχασε τὴν ὄρασί του, χωρὶς νὰ πληγωθεῖ πουθενὰ στὸ σῶμα του μὲ ξίφος ἢ μὲ*

βέλος, καὶ ἀπὸ τότε σὴν ὑπόλοιπῃ ζωῇ του ὑπῆρξε τυφλός. Ἄκουσα λοιπὸν ὅτι ὁ ἴδιος διηγόταν κάπως ἔτσι τὸ πάθημά του: τοῦ φάνηκε, λέει, ὅτι εἶδε ἀπέναντί του ἕναν γυλὸ ὀπλίτη, ποὺ τὰ γένηια του σκέπαζαν ὀλόκληρη τὴν ἀσπίδα του. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ φάντασμα, ἀφοῦ τὸν ἴδιο τὸν προσπέρασε, σκότωσε τὸν διπλανό του. Αὐτὰ λοιπὸν ἔμαθα ὅτι ἔλεγε ὁ Ἐπίζηλος». Καὶ ὁ περιηγητὴς Πausanίας εἶχε ἀκούσει²³ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Μαραθῶνος παρόμοια ἱστορία. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μάχης ἐμφανίστηκε ἕνας χωριάτης, ὅπως ἔδειχνε ἀπὸ τὴν ὄψη του καὶ τὰ ρούχα ποὺ φοροῦσε, ὁ ὁποῖος μ' ἕνα ἄροτρο ποὺ κρατοῦσε σκότωνε βαρβάρους. Κατόπιν χάρηκε. Θέλοντας οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μάθουν ποιὸς ἦταν αὐτὸς ὁ ἄγνωστος σύμμαχός τους, ρώτησαν ἀργότερα τὸν Ἀπόλλωνα τῶν Δελφῶν, ὁ ὁποῖος τοὺς ἀπάντησε τοῦτο μόνο: νὰ τιμοῦν τὸν ἥρωα Ἐχειλαῖο (ἐχέιλη = λαβὴ ἀρότρου). Ἡ ἱστορία αὐτὴ δημιουργήθηκε τὴν ὥρα τῆς μάχης καὶ πιστευόταν ὡς ἀληθινή. Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἰκόνισαν τὸν ἥρωα Ἐχειλο στὴ μεγάλη τοιογραφία τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, σὴν Ποικίλη στοὰ τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, ἔργο τοῦ ζωγράφου Παναίνου (α' ἡμισυ 5ου π.Χ. αἰ.). Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας ἀττικὸς ἥρωας, ὁ Θησέας, ἔλαβε μέρος στὴ μάχῃ. Ὁ Πλούταρχος²⁴, στὸν βίο ποὺ τοῦ ἀφιερώνει, ἀναφέρει τὴν πληροφορία πὼς «τῶν ἐν Μαραθῶνι πρὸς Μήδους μαχομένων ἔδοξαν οὐκ ὀλίγοι φάσμα Θησεῶς ἐν ὀπλοῖς καθορᾶν πρὸ αὐτῶν ἐπὶ τοὺς βαρβάρους φερόμενον» (πολλοὶ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ πολέμησαν στὸν Μαραθῶνα ἐναντίον τῶν Μήδων πίστευαν ὅτι εἶδαν τὸ φάντασμα τοῦ πάνοπλου Θησεῆ μπροστὰ τους νὰ ὀρμαίει ἐναντίον τῶν βαρβάρων). Καὶ αὐτὴ ἡ δοξασία φαίνεται πὼς δημιουργήθηκε κατὰ τὴν ὥρα τῆς μάχης. Ἀναγνωρίζοντας τὴ συμβολὴ του στὴ νίκη οἱ Ἀθηναῖοι τὸν εἰκόνισαν σὴν τοιογραφία τῆς Ποικίλης στοᾶς. Μιὰ ἀνάλογη παράξενη ἱστορία σῶζει ὁ Αἰλιανός (2ος-3ος μ.Χ. αἰ.): σύμφωνα μὲ αὐτὴν «στρατιωτῶν δέ τις Ἀθηναῖος ἐν τῇ μάχῃ τῇ ἐν Μαραθῶνι ἐπί-

γετο κύνα, καὶ γραφῆ εἴκασται ἐν τῇ Ποικίλῃ ἐκάτερος, μὴ ἀτιμασθέντος τοῦ κυνός, ἀλλὰ ὑπὲρ τοῦ κινδύνου μισθὸν εἰληφότες ὁρᾶσθαι σὺν τοῖς ἀμφὶ τὸν Κυνέγειρον καὶ Ἐπίζηλον τε καὶ Καλλίμαχον. ἔσσι δὲ καὶ οὗτοι καὶ ὁ κύων Μίκωνος γράμμα. οἱ δὲ οὐ τούτου, ἀλλὰ τοῦ Θεασίου Πολυγνώτου φασίν²⁵» (κάποιος Ἀθηναῖος εἶχε μαζί του, στὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, ἓνα σκυλί· καὶ οἱ δύο τοὺς εἶναι ζωγραφισμένοι στὴν Ποικίλη στοά. Τὸ σκυλί ἔδειξε γενναϊότητα καὶ γιὰ τὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεξε ἔλαβε ὡς ἀμοιβὴ τὴν ἀπεικονισίαν τοῦ ἀνάμεσα σ' ἐκείνους ποὺ περιβάλλουν τὸν Κυνέγειρο, τὸν Ἐπίζηλο καὶ τὸν Καλλίμαχο. Ὅλοι αὐτοὶ καὶ τὸ σκυλί ἔχουν φιλοτεχνηθεῖ ἀπὸ τὸν Μίκωνα. Ἄλλοι λένε ὅτι δὲν τοὺς ζωγράφησε ὁ Μίκων ἀλλὰ ὁ Πολύγνωτος ἀπὸ τῆ Θάσσο). Τὸ σκυλί τοῦ ἄγνωστου Ἀθηναίου δὲ ἦταν, ἂν ἀληθεύει ἡ ἱστορία, μεγαλόσωμο καὶ ἄγριο ζῶο ποὺ μαχόταν μετὰ τὰ δόντια του ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων τοῦ κυρίου του. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο²⁶, ἀπὸ τοὺς Πέρσες σκοτώθηκαν περίπου ἑξὶ χιλιάδες τετρακόσιοι καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἑκατὸν ἐνενήντα δύο. Ἀναφέρει μάλιστα ὁ ἱστορικὸς ἰδιαίτερα μερικούς: «Σ' αὐτὴ τὴ σκληρὴ μάχη σκοτώθηκε ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος, ποὺ ἀποδείχτηκε γενναῖος ἄντρας, καὶ ἀπὸ τοὺς στρατηγούς ὁ Σιπσίλεως τοῦ Θρασύλου. Ἐδῶ ἔπεσε καὶ ὁ Κυνέγειρος τοῦ Εὐφορίωνος, ποὺ τοῦ ἔκοψε κάποιος τὸ χέρι μὲ πελέκι τὴν ὥρα ποὺ προσπαθοῦσε νὰ πιάσει ἓνα πλοῖο ἀπὸ τὰ ἄφλαστα· ἐδῶ ἔπεσαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ξακουστοὶ Ἀθηναῖοι».

Στὴ μάχη δὲν ἔλαβε μέρος τὸ ἐξαιρετο ἵππικὸ τῶν Περσῶν ἢ τουλάχιστον ὅλο τὸ ἵππικό. Ἀρχαία μαρτυρία διασώζεται στὸ βυζαντινὸ λεξικὸ Σούδα. Ἐρμνεύοντας ὁ λεξικογράφος τὴν παροιμιώδη φράση «χωρὶς ἵππεῖς» (οἱ ἵππεῖς, τὸ ἵππικό, βρίσκεται χωριστά, μακριά) δίνει τὶς ἀκόλουθες πληροφορίες ποὺ ἀφοροῦν τὶς πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη ὄρες: «Μακριὰ οἱ ἵππεῖς. Ὅταν ὁ Δάτις εἰσέβαλε στὴν Ἀττικὴ, λένε ὅτι οἱ Ἴωνες, ὅταν αὐτὸς ἔφυγε, ἀνέβηκαν στὰ δένδρα κι ἔκαναν σήματα στοὺς Ἀθηναίους, πὼς οἱ ἵππεῖς βρίσκονταν μακριά· ὁ Μιλτιάδης, καταλαβαίνοντας τὴ

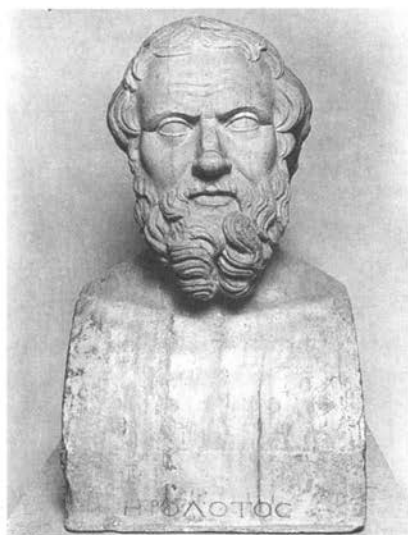
σημασία τῆς ἀπουσίας τους, ἐπιτέθηκε καὶ νίκησε· ἔτσι ἡ παροιμία αὐτὴ λέγεται γιὰ κείνους ποὺ διαλύουν τὸν σχηματισμό τους».

Σημερινὴ ἑρμηνεία τῆς ἀπουσίας τοῦ ἵππικοῦ εἶναι ἡ ὑποθετικὴ ἀργοπορία τῆς ἐπιτροφῆς τοῦ ἀπὸ τὸν κῶρο τῆς βοσκῆς καὶ τοῦ ποίσηματος. Τοῦτο ὀφειλόταν στὴν καθυστερημένη πλέον δύση τῆς σελήνης κατὰ τὴ νύχτα τῆς 16ης πρὸς τὴν 17η ἡμέρα τοῦ σεληνιακοῦ μήνα, τὴν ἡμέρα δηλαδὴ τῆς μάχης, ποὺ ξεγέλασε τοὺς ἵπποκόμους ὡς πρὸς τὴν ὥρα τοῦ γυρισμοῦ²⁷. Τὴν ἡμέρα αὐτὴ ἡ σελήνη ἔδωσε μετὰ τὴν αὐγί. Μέρος ὅμως τοῦ ἵππικοῦ πολέμησε στὴ μάχη· τοῦτο μαρτυρεῖται ἔμμεσα ἀπὸ τὸν Πausανία²⁸ καὶ ἄμεσα ἀπὸ τὸν Κορνήλιο Νέπωτα²⁹, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ παρασιτάσεις ἔργων τέχνης³⁰.

Ἡ προδοσία

Ἡ ἀποχώρηση τῶν Περσῶν καὶ ἡ πλεύση τους πρὸς τὸ Φάληρο μὲ σκοπὸ τὴν κατάκτηση τῆς Ἀθήνας συνδέεται μὲ ἓνα περιστατικὸ ποὺ διηγεῖται πάλι ὁ Ἡρόδοτος³¹. Οἱ Ἀθηναῖοι θεώρησαν τοὺς Ἀλκμεωνίδες αἰτίους αὐτῆς τῆς κίνησης τῶν Περσῶν, ἀποτέλεσμα συμφωνίας μεταξὺ τους· «εἶχαν ἔλθει [οἱ Ἀλκμεωνίδες, μεγάλη πολιτικὴ οἰκογένεια τῆς Ἀθήνας] σὲ συνεννόηση μὲ τοὺς Πέρσες, καὶ ὕψωσαν ἀσπίδα, σὰν σύνθημα, ὅταν ἤδη βρίσκοντιαν στὰ καράβια». Ὁ ἴδιος ἱστορικὸς ὅμως λίγο παρακάτω³² δὲν δέχεται τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ ποὺ ἐπικρατοῦσε μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων γιὰ προδοτικὴ στάση τῶν Ἀλκμεωνιδῶν, ἐπιβεβαιώνει ὅμως τὸ γεγονὸς τῆς ὕψωσης τῆς ἀσπίδας: «ἀνεδέχθη μὲν γὰρ ἀσπίς, καὶ τοῦτο οὐκ ἔστι ἄλλως εἰπεῖν· ἐγένετο γάρ· ὅς μέντοι ἦν ὁ ἀναδέξας, οὐκ ἔχω προσωτέρω εἰπεῖν τού-

των» (ύγώθηκε πάντως άσπίδα· και τοῦτο δέν μπορῶ νά τὸ άρνηθῶ, γιατί εἶναι γεγονός· για τὸ ποιὸς ὅμως ἦταν αὐτὸς ποὺ τὴν ὕψωσε, δέν ἔχω νά πῶ τίποτε παραπάνω ἀπὸ ὅ,τι εἶπα). Ἡ *άσπίδα* ποὺ μνημονεύει ὁ ιστορικὸς δέν ἦταν τὸ γνωστὸ άμυντικὸ ὄπλο, άκατάλληλο για τὴ μειάδοση μνηυμάτων, ἀλλὰ χάλκινος ἐπίπεδος σιλωμένος δί- σκος μὲ τὸν ὁποῖο οἱ άκίνες τοῦ ἥλιου ἦταν δυνατὸν νά κατευ- θυνθοῦν ἀπὸ μεγάλη άπόσταση σὲ καθορισμένο σημεῖο.

Εικ. 3. Προτομὴ τοῦ Ἡροδότου
(Μουσεῖο Νεαπόλεως άρ. 6239).

Ἡ διήγηση τοῦ Ἡροδότου

Ἡ κυριότερη πηγή για τὴ γνώση τοῦ τρόπου διεξαγωγῆς τῆς μάχης εἶναι ἡ αφήγηση τοῦ ιστορικοῦ Ἡροδότου ἀπὸ τὴν Ἄλι- 3
καρνασοδ ποὺ ὀνομάστηκε «πατέρας τῆς ιστορίας». Τὴ διήγησή του ἔγραψε γύρω στὸ 455-445 π.Χ. βασιζόμενος σὲ προφορικὲς

μαρτυρίες, ἐπιγραφές καὶ μνημεῖα. Σύμφωνα μὲ ἕνα ἀρχαῖο ἀνέκδοτο³³, ὅταν διάβαζε τὴν ἱστορία του στὴν Ἀθήνα ἀνάμεσα στοὺς ἀκροατές του ἦταν καὶ ὁ νεαρὸς Θουκυδίδης, ὁ ὁποῖος δάκρυσε. Βλέποντάς τον ὁ Ἡρόδοτος εἶπε στὸν πατέρα του νέου: «ὦ Ὀλορε, ὀργᾶ ἢ φύσις τοῦ υἱοῦ σου πρὸς μαθήματα».

Ἐκεῖνοι ποὺ ἔδωσαν τίς πληροφορίες στὸν Ἡρόδοτο γιὰ τὴ μάχη ἦταν βέβαια οἱ ἴδιοι οἱ πολεμιστές της. Στὰ χρόνια τοῦ Ἀριστοφάνη (425 π.Χ.) ζοῦσαν ἀκόμη ἀρκετοί, τοὺς ὁποίους περιγράφει³⁴ ὁ μεγάλος κωμωδιογράφος: «οἱ δ' ὄσφροντο πρεσβυταὶ τινες / Ἀχαρτικοί, σιπτοὶ γέροντες πρίνινοι / ἀτεράμονες Μαραθωνομάχαι σφενδάμνινοι» (Ἄλλὰ μὲ μυριστῆκαν κάτι γέροι / Ἀχαρτικοί, σκληροί, στρυφνοί, κομμένοι / σὲ ξύλο ἀπὸ πουρνάρι, ἀπὸ σφεντάμι, / παλιοὶ πολεμιστὲς τοῦ Μαραθῶνα).

Ἐνας ἀπὸ τοὺς πολεμιστὲς τῆς μάχης ἦταν ὁ Ἐπίζηλος, γιὸς τοῦ Κουφαγόρου, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε λόγος. Ἀπὸ αὐτὸν πῆρε πληροφορίες ὁ Ἡρόδοτος γιὰ τὸ ὑπερφυσικὸ ὄραμα ποὺ εἶδε καὶ ἐξαιτίας τοῦ ὁποῖου ἔχασε τὸ φῶς του. Ὑπάρχουν ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν πληροφοριῶν τοῦ Ἡροδότου. Ὑποστηρίζεται ὅτι τριάντα πέντε ἕως σαράντα χρόνια μετὰ τὴ μάχη ἐκεῖνοι ποὺ ἔλαβαν μέρος σ' αὐτήν, 60 χρονῶν τὸ λιγότερο, ἴσως νὰ εἶχαν φτιάξει δική τους εἰκόνα τῆς μεγάλης σύγκρουσης. Χωρὶς ἀμφιβολία σὲ στιγμὲς ὅπως ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος πολλὰ συμβάντα μεγαλοποιοῦνται καὶ ἀποκτοῦν ὑπερφυσικὸ νόημα, ὅπως λ.χ. ἡ ἱστορία τοῦ Ἐπιζήλου· ἡ πίστη ὅμως ὑπάρξεως ὑπερφυσικῶν φαινομένων καὶ ἐπεμβάσεων εἶναι ἀπόδειξη τῆς μεγαλειώδους σημασίας ποὺ ἀποκτᾷ ὁ ἀγώνας γιὰ τοὺς συντελεστές του, κάτι ποὺ γνωρίζουμε πολὺ καλὰ ἀπὸ τὸν ἀλθανικὸ πόλεμο τοῦ '40. Ἡ μάχη τοῦ 490 π.Χ. ἦταν μιὰ γιγάντια σύρραξη, οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιμετώπιζαν μόνοι καὶ γιὰ πρώτη φορὰ τοὺς φημισμένους Πέρσες στρατιῶτες. Οἱ ἐντυπώσεις τους ἀπὸ τὴ σύγκρουση ἦταν ἀνάλογες μὲ τὸ μέγεθος καὶ τὴ σημασία της.

Εικ. 4. Ὁ τύμβος τῶν Ἀθηναίων.

Ὁ Τύμβος τῶν Ἀθηναίων

Ἡ συνοπτικὴ περιγραφή τῆς τοπογραφίας τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν ἄλλων τριῶν δήμων τῆς Τετραπόλεως, ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Σορό, τὸν μεγάλο τύμβο κώματος³⁵ ποὺ κάλυψε 4 τοὺς 192 νεκροὺς Ἀθηναίους ποὺ ἔπεσαν πολεμώντας ἐναντίον τῶν Περσῶν τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 490 π.Χ.

Ὁ Τύμβος τῶν Ἀθηναίων εἶναι τὸ κύριο μνημεῖο τῆς περιοχῆς καὶ παγκόσμιο σέβασμα. Ἡ καύση καὶ ἡ ταφή τῶν νεκρῶν πολεμιστῶν στὸ πεδίο τῆς μάχης ὑπῆρξε ἰδιαίτερη τιμὴ ποὺ ἔκανε τὸ ἀθηναϊκὸ κράτος πρὸς τοὺς ὑπερασπιστὲς τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Τὸ ὕψος τοῦ τύμβου εἶναι σήμερα 9 μ., ἢ

απίθωσαν άγγεϊα ώς κτερίσματα. Κατόπιν σωρευτήκε κώμα και σκηματίστηκε ό λόφος που βλέπουμε.

Ή καύση τών 192 νεκρών έγινε ξεχωριστά για τόν καθένα. Οί συγγενεϊς τους, που έσπευσαν από την 'Αθήνα να πάνε στον Μαραθώνα παίρνοντας μαζί τους και στολίδια του σπιτιού για να απιθώσουν κοντά στον νεκρό τους, φρόντισαν ό καθένας ιδιαίτερα τη νεκρική τελετή. Αυτό φαίνεται πρώτα από το ότι τα άγγεϊα του τύμβου δέν έχουν ύποσει την επίδραση της φωτιάς. Ήξάλλου ήταν αδύνατο, για λόγους εύνόητους, να καούν ταυτόχρονα και στον ίδιο τόπο 192 νεκροί. Εικόνα της καύσης πολλών σωμάτων ταυτόχρονα βλέπουμε στην *'Ιλιάδα* (Α 52). Μετά τόν φόνο από τόν 'Απόλλωνα, κατά παράκληση του ιερέα του Χρύση, πολλών Δαναών, γέμισε ή περιοχή του στρατοπέδου τους νεκρικές πυρές: *«αϊεί δέ πυραι νεκύων καιόντο θαμειαί»* (έκαιγαν διαρκώς πυκνές φωιές για τους νεκρούς). Την ίδια εικόνα παρουσιάζει το πεδίο της μάχης γεμάτο πυρές και με τους συγγενεϊς γύρω από την καθεμιά να θρηνούν. Όταν έσβησαν οί πυρές έντελώς, ό καθένας μάζεψε τα λείψανα του δικού του άνδρώπου και τα απίθωσε στον κώρο του Τύμβου, όπου πιθανώς θα είχαν και λίγοι έξεχοντες στρατιωτικοί, όπως ό πολέμαρχος Καλλίμαχος.

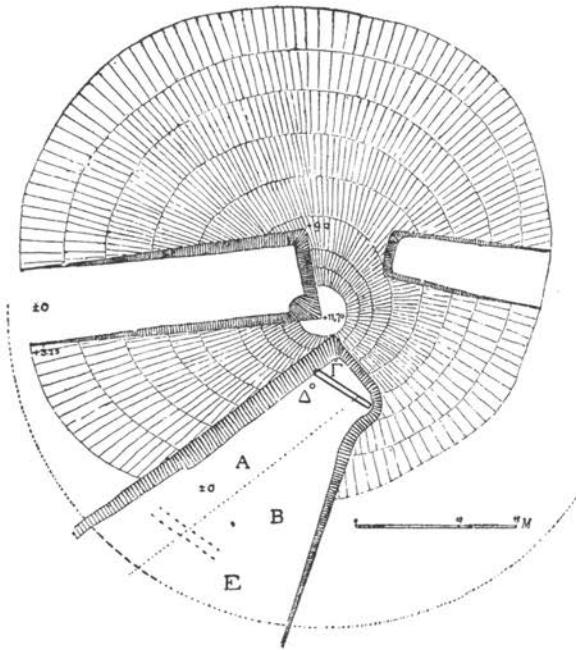
Στο πεδίο της μάχης είχαν παραμείνει επίσης ό 'Αριστείδης και οί όπλίτες της 'Αντιοχίδος φυλής με τους δούλους που τους συνόδευαν, οί όποιοι έλαβαν μέρος στην ταφή τών 192 'Αθηναίων και τών Περσών.

Ο Παυσανίας μας πληροφορεϊ⁴⁰ ότι πάνω στον τάφο στήθηκαν στήλες με τα όνόματα τών νεκρών κατά φυλές: *«τάφος δέ έν τῷ πεδίῳ 'Αθηναίων έστίν, έπί δέ αὐτῷ στήλαι τά όνόματα τών άποθανόντων κατά φυλάς έκάστων έχουσαι»* (στην πεδιάδα είναι ό τάφος τών 'Αθηναίων και σ' αυτόν είναι ίδρυμένες στήλες με τα όνόματα τών νεκρών κατά φυλές). Δέν είναι άναγκαϊο να ήταν δέκα οί στήλες που είχαν στήδει, ίσως ήταν λιγότερες. Ήπαραιτήτως

ή ἀναγραφὴ τῶν νεκρῶν τῆς κάθε φυλῆς γίνονταν κατὰ τὴν ἐπίσημη τάξη ποὺ γνωρίζουμε. Σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ κάμπου τάφηκαν οἱ πεσόντες Πλαταιεῖς καὶ οἱ δούλοι. Ὅπως διηγεῖται ὁ ἴδιος περιηγητής⁴¹, ὁ Δάιος, ὁ στρατηγὸς τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας τὸ 146 π.Χ., «καὶ δούλους τε ἐς ἐλευθερίαν ἰφίει, τὸ Μιλιάδου καὶ Ἀθηναίων βούλευμα πρὸ τοῦ ἔργου τοῦ ἐν Μαραθῶνι μιμούμενος» (καὶ δούλους ἐλευθέρωσε μιμούμενος τὴν ἀπόφαση ποὺ πῆραν ὁ Μιλιάδης καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος). Σ' αὐτὴ τὴ μάχη λοιπὸν τοῦ 490 π.Χ. πολέμησαν πρώτη φορά καὶ δούλοι. Μνημεῖο (κενοτάφιο) ἔγινε ἀργότερα στὸν κῶρο τῆς μάχης καὶ γιὰ τὸν Μιλιάδη, τὸν νικητὴ στρατηγό. Ὁ Πausanias διασώζει⁴² μιὰ τοπικὴ παράδοση: «ἐδῶ, στὸν κῶρο τῶν μνημείων, μπορεῖ κανεῖς, κάθε νύχτα, νὰ αἰσθάνεται ὅτι χρεμετίζουν ἄλογα καὶ γίνεται μάχη μεταξύ ἀνδρῶν». Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ δοξασία αὐτὴ ποὺ ἐπικρατοῦσε στοὺς κατοίκους τοῦ Μαραθῶνος. Ἐπειτα ἀπὸ δεκαεῖς γενιές ἡ αἰσθησιμότητα τῶν γεγονότων τῆς μεγάλης μάχης ἦταν ζωντανὴ καὶ πραγματικὴ.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Τύμβου

Ἀρκετοὶ τύμβοι στὴν πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος προκαλοῦσαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν περιηγητῶν τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ Τύμβος τῶν Ἀθηναίων δέσποζε, καὶ ὁ W. M. Leake παραξενεύτηκε⁴³ γιὰ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ λεπίδων ὀγκιανοῦ ποὺ βρίσκονταν σκορπισμένες γύρω ἀπὸ αὐτόν. Πρῶτος ἐπιχείρησε τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνά του ὁ H. Schliemann τὸ 1884 μὲ ἐπόπτη τὸν Ἐφορὸ Ἀρχαιοτήτων Δημήτριο Φίλιο. Ἡ ἀπόπειρα αὐτὴ ἀπέτυχε ἐξαιτίας τοῦ νεροῦ ποὺ ἀνέβλυζε στὸν κῶρο τῆς ἀνασκα-

Εἰκ. 5. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τύμβου τῶν Ἀθηναίων (Β. Στάης, ΑΜ 18, 1893, 49).

φῆς, καὶ ἐγκαταλείφθηκε ἄκαρπη. Ὁ Schliemann μάλιστα σὺν δημοσίευσί⁴⁴ του ὑποστήριξε ὅτι ὁ τύμβος εἶναι ἔργο πολὺ ἀρχαιότερο τῆς μάχης καὶ δὲν ἔχει σχέση μ' αὐτήν, ἀπογνὸν ποὺ δὲν δέχτηκε ὁ Δ. Φίλιος⁴⁵.

Ἡ τελικὴ ἔρευνα ἔγινε ἀπὸ τὴ Γενικὴ Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων μὲ τὸν Ἐφορο Βαλ. Στάν⁴⁶ τὸ 1890 καὶ 1891. Βρέθηκε παχὺ στρώμα κάρβουνων καὶ στάχτης, καὶ λείψανα τῶν 5 σκελετῶν ἀπανθρακωμένων σωμάτων ποὺ διαλύονταν στὸ ἄγγιγμα. Ὁ Στάης βρῆκε ἀκόμη κατασκευὴ ἀπὸ ὠμές πλίνθους μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Ν. πρὸς Β., δηλαδὴ ἓνα τεχνητὸ αὐλάκι. Ἦταν

βόθρος, κῶρος ἀπόθεσης τῶν καταλοίπων νεκρικῶν δεῖπνων στὸν κῶρο τοῦ τύμβου κατὰ τὴν ταφὴ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν σκευῶν ποῦ χρησιμοποιήθηκαν γι' αὐτά, μήκ. 5 μ., καὶ πλάτ. 1 μ., ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ Στάν. Μέσα στὸν βόθρο αὐτὸν βρέθηκε στάχτη ἀπὸ φωτιὰ καὶ ἄφθονα λείψανα φαγητῶν, δηλαδὴ κόκκαλα ζώων καὶ πουλιῶν, καθὼς καὶ κελύφη αὐγῶν. Σ' ὅλο τὸ μῆκος του ἦταν σπαρμένα κομμάτια ἀγγείων, μάλιστα τῶν ἀγγείων τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου 1036 (ἀμφορεύς, ἔργο τοῦ ἀγγειογράφου Σοφίλου), 766 (λοπάς), 764α (πυξίδα), 762α (ἀμφορεύς), καθὼς καὶ ἡ κύλικα 848 τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος. Ὁ βαθμὸς τῆς καταστροφῆς δείχνει ὅτι ἔγινε σκόπημα, γιὰ νὰ μὴ χρησιμοποιηθοῦν πλέον, γιὰτὶ ἀνῆκαν στοὺς νεκρούς, ἔπειτα ἀπὸ τὴ χρῆση τους ἐπὶ τόπου ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τῶν πεσόντων κατὰ τὸ ἐπικίδειο δεῖπνο, τὸ λεγόμενον *περίδειπνον*. (Τὸ ἀντίστοιχο σήμερον ἐπικίδειο δεῖπνο λέγεται *μακαριά* ἢ *παρηγοριά* καὶ γίνεται στὸ σπιτί τοῦ νεκροῦ ἢ τῶν συγγενῶν.)

Πάνω ἀπὸ τὰ λείψανα τῶν νεκρῶν ὅπως εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὸν κῶρο τοῦ Τύμβου, σκορπίστηκαν ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς ἀρκετὰ εὐτελῆ ἀγγεῖα, μελανόμορφες λήκυθοι ποῦ προμηθεύτηκαν ἀπὸ κάποιο κατάστημα τοῦ Μαραθῶνος. Αὐτὰ τὰ τελευταῖα δὲν παρουσιάζουν ἴσχυρη φωτιᾶς καὶ ἀποτελοῦν τὴν ὕστατην προσφορὰ πρὸς τοὺς 192 Ἀθηναίους.

Λίγα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τοῦ βόθρου εἶναι πολὺ παλαιότερα τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος. Τοῦτο δὲν ξενίζει γιὰτὶ μερικοὶ συγγενεῖς τῶν νεκρῶν ποῦ ἔσπευσαν στὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἢ ἄλλο μέρος τῆς Ἀτικῆς πῆραν μαζί τους κάποιο σκεῦος ποῦ ἔκριναν ὅτι ἄξιζε νὰ ταφεῖ μαζί μὲ τὸν οἰκεῖο τους. Ὁ ἀμφορέας τοῦ Σοφίλου, ἡ πυξίδα 764α καὶ ὁ ἀμφορέας 762α βρίσκονταν στὰ σπιτία τῶν νεκρῶν πολεμιστῶν ὡς οἰκογενειακὰ κειμήλια, κληρονομιά ἀπὸ τοὺς πατέρες τους ἢ τοὺς παπποῦδες τους.

Ὁ τάφος τῶν Περσῶν

Οἱ νεκροὶ Πέρσες τάφηκαν ὁμαδικὰ στὸ πεδίο τῆς μάχης, ἐκεῖ περίπου πού βρίσκεται σήμερα ἡ ἐκκλησία τῆς Μεσοπορτίτισσας. Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴν πληροφορία πού διέσωσε ὁ Γερμανὸς λοχαγὸς Eschenburg, ὁ ὁποῖος χαρτογραφοῦσε τὸν χειμῶνα τοῦ 1884/85 τὴν περιοχὴ τοῦ Μαραθῶνος. Διηγεῖται⁴⁷ λοιπὸν ὅτι «στὸ ἀμπέλι ἰδιοκτησίας Σκουζέ βρέθηκε μεγάλη ποσότητα ἀπὸ λείψανα ὀστέων ἄτακτα τοποθετημένων, πού φαίνεται πὼς ἀνήκουν σὲ ἑκατοντάδες νεκρῶν. Εὐχαριστῶ γιὰ τὴν πληροφορία τὸν ἐπιστάτη τοῦ κυρίου Σκουζέ, ἕναν εὐφυῆ νεαρὸ Ἕλληνα, μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ ὁποῖου φυτεύτηκε τὸ ἀμπέλι. Ἐγὼ ὁ ἴδιος ἔσκαγα στὶς ἄκρες τοῦ ἀμπελιοῦ καὶ διαπίστωσα ὅτι ἡ γεμάτη λείψανα ὀστέων περιοχὴ ἐκτείνεται ὡς τὰ ἔλη».

Ὁ Ἡρόδοτος μᾶς πληροφορεῖ⁴⁸ γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν νεκρῶν Περσῶν: «*ἐν ταύτῃ τῇ ἐν Μαραθῶνι μάχῃ ἀπέθανον τῶν βαρβάρων κατὰ ἑξακισχιλίους καὶ τετρακοσίους ἄνδρας*» (σ' αὐτὴ τὴ μάχη στὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τοὺς βαρβάρους σκοτώθηκαν περίπου ἑξὶ χιλιάδες τετρακόσιοι πολεμιστές). Αἰῶνες ἀργότερα, 640 χρόνια περὶπου ἀπὸ τὴ μεγάλη μάχη, ὁ περιηγητὴς Πausanias δὲν μπόρεσε νὰ δεῖ⁴⁹ τὸν τάφο τῶν Περσῶν γιὰτὶ δὲν ὑπῆρχε κανένα σημάδι ἀπὸ τὸ ὁποῖο νὰ ξεχωρίζει: «*τοὺς δὲ Μήδους Ἀθηναῖοι μὲν δάγαι λέγουσιν, ὡς πάντως ὅσιον ἀνθρώπου νεκρὸν γῆ κρύγαι, τάφον δὲ οὐδένα εὐρεῖν ἠδυνάμην· οὔτε γὰρ κῶμα οὔτε ἄλλο σημεῖον ἦν ἰδεῖν, ἐς ὄρυγμα δὲ φέροντες σφᾶς ὡς τύχοιεν ἐσέβαλον*» (λέγεται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔθαψαν τοὺς Μήδους, γιὰτὶ εἶναι καθιερωμένο νὰ καλύπτει κανεὶς μὲ κῶμα τὸν νεκρό, τάφο ὅμως δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ· οὔτε σωρὸς κώματος οὔτε ἄλλο σημάδι (πού νὰ δείχνει τὴν ὑπαρξὴν) τάφου δὲν ἦταν φανερό, συνεπῶς δὲ τοὺς ἔφεραν καὶ δὲ τοὺς ἔριξαν, ὅπως τύχαινε, σὲ κάποιο ὄρυγμα).

Κατὰ τὴ φιλολογικὴ παράδοση ὁ Μιλτιάδης ὑποσχέθηκε σπὴν Ἀρτέμιδα Ἀγροτέρα νὰ θυσιάζουσι οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τιμὴν τῆς, μετὰ τὴ νίκη τους, τόσες κατοίκικες ὅσοι θὰ ἦταν οἱ σκοτωμένοι Πέρσες. Ὁ σοφιστὴς Κλαύδιος Αἰλιανὸς (2ος-3ος μ.Χ. αἰ.) σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἔργα του⁵⁰ μνημονεύει τὴν εὐχὴ αὐτῆ τοῦ Μιλτιάδου: «Πέρσαι δὲ ἠτύθησαν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ (τῇ ἕκτῃ τοῦ Θαρρηλιῶνος) καὶ Ἀθηναῖοι δὲ τῇ Ἀγροτέρᾳ ἀποθύουσι τὰς χιμαῖρας τὰς τριακοσίας κατὰ τὴν εὐχὴν τοῦ Μιλτιάδου δρωντες τοῦτο». Τὴν ἴδια ἱστορία διηγεῖται ἀρκετοὺς αἰῶνες πρὶν ὁ ἱστορικὸς Ξενοφῶν, ὁ ὁποῖος διευκρινίζει⁵¹ ὅτι ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν βρῆκαν τόσες κατοίκικες ὅσοι ἦταν οἱ νεκροὶ Πέρσες, ἀποφάσισαν νὰ θυσιάζουσι πεντακόσιες κάθε χρόνον (ἐπεὶ οὐκ εἶχον ἱκανὰς εὐρεῖν, ἔδοξεν αὐτοῖς κατ' ἐνιαυτὸν πεντακοσίας θύειν, καὶ ἔτι νῦν ἀποθύουσι).

Τὴν Ἀρτεμὴν τίμησαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ μὲ ἄλλον τρόπο. Στὰ 6 ἀσημένια τετράδραχμα⁵² ποὺ ἔκογαν μετὰ τὴ μάχη εἰκόνισαν σπὴν ὀπίθια ὄψη, ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς κουκουβάγιας, τὴ σελήνη σιὸ χάσιμό τῆς, συμβολισμὸς τοῦ χρόνου ποὺ ἔγινε ἡ μεγάλη σύγκρουση καὶ συγχρόνως ὑποδύλωσι τῆς βοήθειας τῆς θεᾶς τὴν ὁποία οἱ Ἀρχαῖοι θεωροῦσαν ὡς προσωποποίηση τῆς σελήνης, ὅπως τὸν ἀδελφὸ τῆς Ἀπόλλωνα τοῦ ἡλίου.

Εἰκ. 6. Τὸ ἀναμνηστικὸ τετράδραχμο τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος.

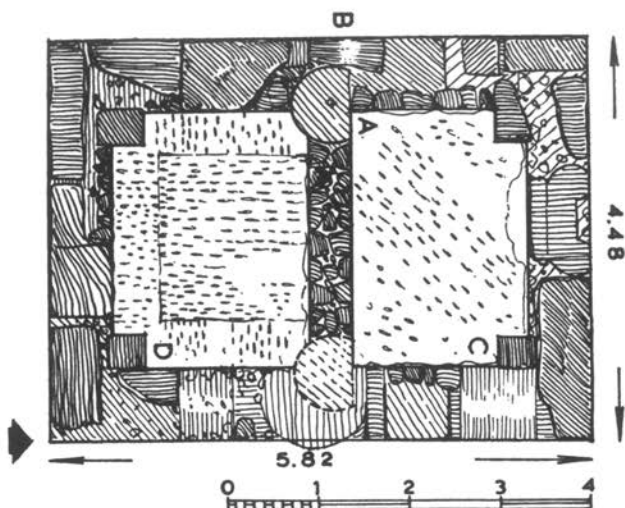
Τὸ τρόπαιο

Οἱ νικητὲς Ἀθηναῖοι ἔστησαν στὸ πεδίο τοῦ Μαραθῶνος, εὐθὺς μετὰ τὴ μάχη, τρόπαιο, πού τὸ ἀποτελοῦσαν σωριασμένα τὰ ὄπλα καὶ τὰ ἄλλα λάφυρα πού πῆραν ἀπὸ τοὺς νικημένους Πέρσες. Αὐτὰ ἀνῆκαν στοὺς νικητὲς, ὅπως ὁ μεγάλος Κύρος εἶχε πεῖ⁵³ στοὺς στρατιῶτες του: «*τὰ τῶν νικωμένων πάντα τοῖς νικῶσιν αἰεὶ ἄθλα πρόκειται*». Μέρος τῶν λαφύρων ἀφιερωνόταν στοὺς θεοὺς· τὸ ὑπόλοιπο ἀποτελοῦσε περιουσία τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους.

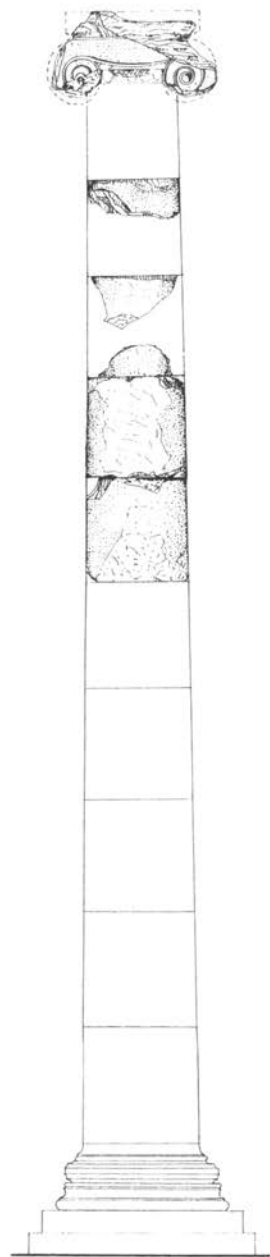
Μὲ τὰ λάφυρα τῆς μάχης συνδέεται καὶ ὁ Ἀριστείδης, ὁ ἀντίπαλος τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἦταν καὶ αὐτὸς ἓνας ἀπὸ τοὺς δέκα στρατηγούς πού παραχώρησε τὴν ἀρχηγία τοῦ πολέμου στὸν Μιλτιάδη. Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴ μάχη ἀποφάσισαν νὰ γυρίσουν στὴν Ἀθῆνα γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν περσικὸ στόλο καὶ στρατὸ πού σχεδίαζε νὰ τὴν καταλάβει, ἄφησαν στὸ πεδίο τὸν Ἀριστείδη μὲ τοὺς ἄντρες τῆς φυλῆς του, τῆς Ἀντιοχίδος, νὰ φυλάγουν τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τὰ λάφυρα. Διηγεῖται ὁ Πλούταρχος⁵⁴: «*Στὸν Μαραθῶνα ἔμεινε ὡς φρουρὸς τῶν αἰχμαλώτων καὶ τῶν λαφύρων ὁ Ἀριστείδης μὲ τοὺς ἄντρες τῆς φυλῆς του, καὶ δὲν διέγευσε τὴ γνώμη πού ἐπικρατοῦσε γι' αὐτόν. Ἐνῶ ὑπῆρχε σωρηδὸν χρυσάφι καὶ ἀσήμι καὶ κάθε εἶδους πολυτελῆ ἐνδύματα καὶ ἀναρίθμητα ἀγαθὰ σις σκηνὲς καὶ τὰ αἰχμαλωτισμένα πλοῖα, οὔτε αὐτὸς ἐπεθύμησε νὰ πάρει κάτι οὔτε ἄφησε ἄλλον κανένα, ἐκτὸς ἀπὸ μερικοὺς πού ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴν προσοχὴ του, ἐπωφελήθηκαν. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἦταν καὶ ὁ Καλλίας ὁ δαδοῦχος*».

Τὸ τρόπαιο τῆς μάχης, μνημεῖο διάσημο στὴν ἀρχαιότητα, περιγράφει⁵⁵ ὁ Πausanίας συνοπτικά: «*Ἔχει κατασκευαστεῖ ἐκεῖ καὶ τρόπαιο ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο*». Αὐτοῦ τοῦ τροπαίου τὰ

Εικ. 7. Κάτοψη τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου τῆς Παναγίας τῆς Μεσοσπορίτσας (σχ. Ἰω. Τραυλοῦ).

- 7 λείγανα σώζονταν χισμένα ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Μεσαίωνα σ' ἓναν πύργο πολὺ κοντὰ στὴν Παναγία τῆ Μεσοσπορίτσας, ἐκκλησία πού βρίσκεται στὴ ΝΔ. ἄκρη τοῦ Μεγάλου Ἑλους καὶ ἐορτάζεται σὺς 21 Νοεμβρίου, τῶν Εἰσοδίων. Ἀπὸ τὰ λείγανα τοῦ τροπαίου τὸ σπουδαιότερο εἶναι ἓνα ἰωνικὸ κιονόκρανο πού φέρει στὴν ἄνω ἐπιφάνειά του τραπεζιόσχημο κοίλωμα γιὰ τὴν τοποθέτηση μαρμαρίνου ἀγάλματος. Ἀπὸ τὸν κίονα σώζονται μερικοὶ ἀρράβδωτοι σπόνδυλοι, καὶ στὸ ἄγαλμα ἀποδίδεται ἓνα θραῦσμα γλυπτοῦ πολὺ φθαρμένο, στὸ ὁποῖο διατηροῦνται λείγανα πτυχῶν ἐνδύματος. Κιονόκρανο καὶ σπόνδυλοι χρονολογοῦνται μετὰ τὰ Περσικά, στὸ β' τέταρτο τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Ἦδη οἱ Ἀθηναῖοι συγγραφεῖς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνα τὸ ἀναφέρουν μὲ ὑπερηφάνεια. Ὁ Ἀριστοφάνης τὸ μνημονεύει⁵⁶ τρεῖς φορές. Ὁ Κριτίας, ὁ σκληρότερος τῶν τριάκοντα τυράννων, παινεύει⁵⁷ σ' ἓνα ἐλεγεῖο του τὴν Ἀθίνα «ἢ τὸ καλὸν Μαραθῶνι καταστῆσασα τρόπαιον». Ὁ Πλάτων στὸν *Μενέξενο* μνημονεύει⁵⁸ τὴν

Εικ. 8. 'Αναπαράσταση τοῦ τροπαίου τῆς μά-
χης τοῦ Μαραθῶνος (σχ. 'Ιω. Γιαρμενίτ).

ἀρετῇ τῶν Μαραθωνομάχων οἱ ὅποιοι «ἀφοῦ ὑπέστησαν τὴ δύναμιν τῶν βαρβάρων καὶ τιμώρησαν τὴν ἀλαζονία ὀλόκληρης τῆς Ἀσίας καὶ ἀφοῦ πρῶτοι ἔσπισαν τρόπαια γιὰ τὴς νίκης τοὺς ἐναντίον τῶν βαρβάρων, πρῶτοι ἔδειξαν καὶ δίδαξαν τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ὅτι δὲν εἶναι ἀκατανίκητη ἡ δύναμις τῶν Περσῶν, ἀλλὰ ὅτι ὅσοδήποτε πλῆθος ἀνθρώπων καὶ ὅσοδήποτε πλοῦτος ὑπέκειται τοὺς κανόνες τῆς παλικαρίας».

Ὁ Ἡρόδοτος εἶναι λακωνικὸς στὴν περιγραφὴ τῆς μάχης. Ἀπὸ τὸν σοφιστὴ Πολέμωνα (1ος-2ος μ.Χ. αἰ.), ποῦ συνέδεσε ἐπιταφίους λόγους στὸν Κυνέγειρο καὶ τὸν Καλλίμαχο, διαπιστώνουμε⁵⁹ ὅτι εἶχαν δημιουργηθεῖ μὲ τὰ χρόνια παραδόσεις καὶ γιὰ τὴ μάχη καὶ γιὰ τὸν τρόπο ἐνεργείας τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς. Ὁ Καλλίμαχος, νεκρὸς καὶ μὲ τὸ ὄρθιο σῶμα του σκεπασμένο ἀπὸ τὰ βέλη τῶν Περσῶν, προκαλεῖ τρόμο τοὺς βαρβάρους: «*βασιλεὺς δὲ ἰδὼν αὐτὸν ὄρθον ὄπλοις πολλοῖς περιβεβλημένον ἐβόα· φεύγωμεν, πλέωμεν· ἤδη γὰρ ἤγειραν Ἀθηναῖοι τρόπαιον*».

Ἡ ἀναγγελία τῆς νίκης

Γνωστὴ ἀπὸ τὸν συγγραφέα Ἡρακλείδη Ποντικὸ (4ος π.Χ. αἰ.) εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Ἀθηναίου ὀπλίτη ὁ ὅποιος μὲ τὸν ὀπλισμό του ἔσπευσε μετὰ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ἀναγγεῖλει τὴ νίκη. Ὁ Πλούταρχος ἀπὸ τὴ Χαιρώνεια (1ος-2ος μ.Χ. αἰ.) ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ χαμένο σήμερα ἔργο τοῦ Ἡρακλείδου καὶ διηγεῖται τὴν ἱστορία σὲ μιὰ ἀπὸ τὴς πραγματεῖες του⁶⁰: «*Τὴν τοῖνυν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἀπήγγειλεν, ὡς μὲν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἱστορεῖ, Θέροισπος ὁ Ἐρχιεὺς· οἱ δὲ πλεῖστοι λέγουσιν Εὐκλέα δραμόντα σὺν τοῖς ὄπλοις θερμὸν ἀπὸ τῆς*

μάχης και ταῖς θύραις ἐμπεσόντα τῶν πρώτων τοσοῦτον μόνον εἶπεῖν “χαίρειτε” καί “καίρομεν” εἴτ’ εὐθύς ἐκπνεῦσαι» (Τὴν εἶδση τῆς νίκης στὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος ἀπήγγειλε, ὅπως διηγεῖται ὁ Ἑρακλείδης ἀπὸ τὸν Πόντιο, ὁ Θέροισπος ὁ Ἑρκειεύς· οἱ περισσότεροι ἱστορικοὶ ὅμως λέγουν ὅτι ὁ Εὐκλῆς ἔτρεξε μὲ τὴν πανοπλία του, κἀθιδρος ἀπὸ τῆ μάχη καὶ καθὼς ἔφτανε στὶς πόρτες τῶν ἀρχόντων τῆς πόλης, τόσο μόνο μπόρεσε νὰ πεῖ, «χαίρειτε· καίρομεν», καὶ εὐθύς ξεγύχνησε).

Διάφορη εἶναι ἡ ἱστορικὴ πηγὴ τοῦ Λουκιανοῦ (2ος μ.Χ. αἰ.) ἀπὸ τὰ Σαρμόσατα τῆς Κομμαγηνῆς, ὁ ὁποῖος διηγεῖται⁶¹ τὸ ἴδιο συμβᾶν μὲ μικρὲς διαφορές: «Πρῶτος δ’ αὐτὸ Φιλίππιδης ὁ ἡμεροδρομίας λέγεται ἀπὸ Μαραθῶνος ἀγγέλλων τὴν νίκην εἶπεῖν πρὸς τοὺς ἄρχοντας καθημένους καὶ πεφροντικότητας ὑπὲρ τοῦ τέλους τῆς μάχης, χαίρειτε, νικῶμεν, καὶ τοῦτο εἰπὼν συναποθανεῖν τῇ ἀγγελίᾳ καὶ τῷ χαίρειν συνεκπνεῦσαι» (Λέγεται ὅτι πρῶτος ὁ Φιλίππιδης, ποὺ ἔτρεξε ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα γιὰ νὰ ἀναγγεῖλει τὴ νίκη, εἶπε σιτοὺς ἄρχοντες ποὺ συνεδρίαζαν ἀνύψουκοι γιὰ τὴν ἔκβαση τῆς μάχης, χαίρειτε, νικῶμεν, καὶ λέγοντας τὸ νέο πέθανε, ἀφήνοντας τὴν τελευταία του πνοὴ μὲ τὸ χαίρειτε). Ἐπῆρχε φυσικὰ ταχύτερος τρόπος ἀναγγελίας τῆς μεγάλης εἰδσης, μὲ σήματα, τρόπος ποὺ γνωρίζουμε ὅτι μεταχειρίζονταν οἱ στρατιωτικοὶ προκειμένου νὰ ἐνημερώνονται γιὰ τὶς ἐκθρικές κινήσεις. Ἔτσι, χωρὶς ἀμφιβολία, πληροφοροῦνθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν καταστροφὴ τῆς Ἑρέτριας καὶ τὴν ἀποβίβαση τῶν Περσῶν στὸν Μαραθῶνα. Ἐφ’ ὅσον ἀληθεύει ἡ ἱστορία τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Λουκιανοῦ, ὁ Ἀθηναῖος ὀπλίτης χρειάστηκε ἀρκετὲς ὥρες γιὰ νὰ φθάσει, καταπονημένος ἀπὸ τὴ μάχη, στὴν Ἀθίνα. Ὁ Βρετανὸς ἱστορικὸς Nicolas Hammond, νεαρὸς σπουδαστὴς στὴν Ἀθίνα τὸ 1930, δέλοντας νὰ διευκρινήσει πρακτικὰ προβλήματα τῆς μάχης, πῆγε πεζῇ στὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τὴν Ἀθίνα, ἀπὸ τὸν δρόμο τῆς Πεντέλης, μέσα σὲ ἔξι ὥρες. Καθὼς ἦταν κουρασμένος ἀπὸ τὴν πεζοπορία γύρισε πίσω ἀμέσως ἀπὸ τὸν ἴδιο ὀρεινὸ δρόμο σὲ ἑπτὰ ὥρες⁶². Οἱ σύγχρονοι δρομεῖς τοῦ Μαραθωνίου διανύουν

τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν δρόμον Ν. Μάκρης-Ραφίνας-Παλλήνης οὐδὲ λιγότερον ἀπὸ τρεῖς ὥρες.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγελιαφόρου, ὅπως βλέπουμε, ποικίλλει. Ὁ Πλούταρχος, ἀκολουθώντας τὸν Ἡρακλείδην Ποντικό, τὸν ὀνομάζει *Θέρσιππο* ἢ *Εὐκλέα*, κατὰ τοὺς πολλοὺς. Ὁ Λουκιανὸς παραδίδει τρίτον ὄνομα, *Φιλιππίδης*. Ἔτι ὀνομαζόταν⁶³ ὁ ἡμεροδρόμος ποὺ στάλθηκε εἰς τὴν Σπάρτην ὡς κήρυκας πρὶν ἀπὸ τὴν μάχην, γὰρ νὰ ζητήσει βοήθειαν. Ὑπονοεῖται δηλαδὴ ὅτι μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἀπὸ τὴν Σπάρτην βρέθηκε εἰς τὸν Μαραθῶνα, καὶ αὐτὸς εἶχε τὸ προνόμιον, λόγῳ τῆς ιδιότητος τοῦ ἡμεροδρόμου, νὰ τρέξει ὡς τὴν Ἀθήναν γὰρ νὰ ἀναγγεῖλῃ τὴν νίκην, κατόρθωμα ποὺ τοῦ στοιχίσει τὴν ζωὴν. Πρέπει ὅμως νὰ δεχθῶμε τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Πλουτάρχου, ὡς περισσότερο ἀξιόπιστον.

Σὲν ἀνάμνησιν τοῦ θρυλικοῦ κατορθώματος τοῦ Ἀθηναίου ὀπλίτη τοῦ 490 π.Χ. καθιερώθηκε τὸ ἀγώνισμα τοῦ Μαραθῶνιου δρόμου στοὺς νεότερους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες. Τὸ ἀγώνισμα αὐτὸ ἀδλοδέτισε, στοὺς πρώτους Ὀλυμπιακοὺς τοῦ 1896 εἰς τὴν Ἀθήναν, ὁ Γάλλος καθηγητὴς Michel Bréal. Πρῶτος νικητὴς ἦταν ὁ Σπύρος Λούης μὲ χρόνον 2 ὥρας 59' 50". Ἡ ἀπόστασιν τοῦ Μαραθῶνιου δρόμου στοὺς πρώτους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες ἦταν 40 χλμ. Ἡ κανονικὴ ἀπόστασιν εἶναι 42 χλμ. καὶ 195 μ., χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι ἡ ἴδια πάντοτε, γὰρ λόγους ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἐκάστοτε τοπικὴν συνθήκην τῶν ἀγῶνων.

Οἱ Σπαρτιάται, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ζητήσει βοήθειαν, ἔφθασαν εἰς τὴν Ἀθήναν μετὰ τὴν πανσέληνον. Ἦσαν δύο χιλιάδες ὀπλίται καὶ καθὼς βιάζονταν νὰ συμπαρασταθοῦν βρέθηκαν εἰς τὴν Ἀθήναν τὴν τρίτην μέραν μετὰ τὴν ἀναχώρησίν των ἀπὸ τὴν Σπάρτην. Παρὰ τὸν καθυστερημένον ἔρχομό των, μετὰ τὴν μάχην, θέλοντες νὰ δοῦν τοὺς νεκροὺς Μήδους καὶ πῆγαν εἰς τὸν Μαραθῶνα, περιεργάσθησαν τοὺς νεκροὺς καὶ τὰ λάφυρα, καὶ ἀφοῦ παίνευσαν τοὺς Ἀθηναίους καὶ τὸ μεγάλο κατόρθωμά των, γύρισαν εἰς τὴν πατρίδα τους⁶⁴.

Ἐναθήματα στοὺς Δελφοὺς

Τὴ δεκάτη ἀπὸ τὰ λάφυρα τῆς μάχης χρησιμοποίησαν οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ νὰ κατασκευάσουν τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος στοὺς Δελφοὺς, τὸν λεγόμενον *θησαυρὸ τῶν Ἀθηναίων*, τὸν πασίγνωστο δωρικὸ ναῖσκο. Ἦταν εὐχαριστήριον τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν δελφικὸ θεὸ καὶ συγχρόνως στέγασε ἀναθήματά τους. Ἡ γλυπτικὴ του διακόσμηση στὶς μετόπες τῆς πρόσοψης — Ἀμαζονομαχία — συμβόλιζε τὸν θρίαμβο τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος καὶ τὸν ἀγώνα κατὰ τοῦ βαρβάρου εἰσβολέα.

Κατὰ μῆκος τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων σκηματίζεται πλατεία στὴν ὁποία σώζεται μιὰ μακρὰ βάση πού φέρει τὴν ἐπιγραφή⁶⁵ Ἀθηναῖοι τ[ῶ]ν Ἀπόλλων[ι ἀπὸ Μεδ]ον ἀκ[ροθ]ίγια

Εἰκ. 9. Ὁ θησαυρὸς τῶν Ἀθηναίων στοὺς Δελφοὺς.

τῆς Μαραθ[ῶ]νι μ[άχης] (Οἱ Ἴ�θηναῖοι ἀφιερώνουν στὸν Ἀπόλλωνα τὴ δεκάτη τῶν λαφύρων ποὺ ἔλαβαν ἀπὸ τοὺς Μίδους κατὰ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος). Ἡ προσφορὰ τῶν Ἀθηναίων ἦταν σειρὰ χάλκινων ἀγαλμάτων ποὺ πιδανὸν εἰκόνιζαν ἀττικούς ἥρωες.

Οἱ νικητὲς τοῦ 490 π.Χ. δὲν ἀρκέστηκαν σ' αὐτὸ τὸ ἀνάδημα μόνο γιὰ νὰ εὐχαριστήσουν τὸν δελφικὸ θεό. Γύρω στὸ 465 π.Χ. ἀφιέρωσαν ἓνα μεγάλο σύνταγμα ἀγαλμάτων πάλι στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Στὴν ἀρχὴ τῆς λεγόμενης Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἀριστερά, οἱ Ἀθηναῖοι, σύμφωνα μὲ περιγραφὴ τοῦ περιηγητῆ Πausανία⁶⁶, εἶχαν στίσει 16 ἀγάλματα, ποὺ εἰκόνιζαν τὴν Ἀθηνᾶ, τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν νικητὴ τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος Μιλιτιάδην καὶ δέκα ἀττικούς ἥρωες ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ ἐπὶ τὰ ἦταν ἐπώνυμοι τῶν ἀθηναϊκῶν φυλῶν. Τὰ ἀγάλματα ἦταν ἔργα τοῦ μεγάλου Φειδία, καὶ κατασκευάστηκαν καὶ αὐτὰ ἀπὸ τὴ δεκάτη τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος. Οἱ μὴ ἐπώνυμοι ἥρωες ἦταν ὁ Κόδρος, ὁ Θησεύς καὶ ὁ Φυλεύς. Ἀργότερα προστέθηκαν καὶ τὰ ἀγάλματα νέων ἐπώνυμων, τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου καὶ Δημητρίου (307/6 π.Χ.), καὶ τοῦ Πτολεμαίου Γ' τοῦ Εὐεργέτου τῆς Αἰγύπτου (224/3 π.Χ.), «*Τὸν μὲν Αἰγύπτιον καὶ εὐνοίᾳ τινὶ ἐς αὐτόν, τοὺς δὲ Μακεδόνας τῷ ἐς αὐτοὺς ὀδύει*» (τὸν μὲν Αἰγύπτιο καὶ ἀπὸ κάποια συμπάθεια πρὸς αὐτόν, τοὺς δὲ Μακεδόνες ἐξ αἰτίας τοῦ φόβου ποὺ τοὺς εἶχαν).

Ἐναδηματα στὴν Ἀθῆνα καὶ στὶς Πλαταιεὺς

Κατὰ τὸν Pausanias⁶⁷ καὶ τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ Φειδία στὴν Ἀκρόπολη, ἡ χάλκινη Ἀθηνᾶ Πρὸμαχος, εἶχε κατασκευασεῖ ἀπὸ τὴ δεκάτη τῶν λαφύρων τῆς μάχης, «*ἀπὸ Μίδων τῶν ἐς Μαραθῶνα ἀποβάντων*» (ἀπὸ τοὺς Μίδους ποὺ ἀποβιβάστηκαν στὸν Μαραθῶνα).

Γύρω στο 460 π.Χ. ζωγραφήθηκε στην Ποικίλη Στοά της Ἀθήνας, ἀπὸ τὸν Μίκωνα καὶ τὸν Πάναινο, ἡ μεγάλη τοικογραφία ποὺ εἰκόνιζε τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος. Ὁ Πausanías περιγράφει⁶⁸ τὴν εἰκόνα ἀναλυτικά. Πρῶτος ἀπὸ ἀριστερὰ εἰκονιζόταν ὁ Μιλιάδης, ὁ ὁποῖος παρακινούσε τοὺς στρατιῶτες νὰ ὀρμήσουν ἐναντίον τῶν βαρβάρων, ἀκολουθοῦσε ἡ μεγάλη συμπλοκή, ἡ φυγὴ τῶν Περσῶν πρὸς τὸ ἔλος, τὰ φοινικικὰ πλοῖα, ἡ σύρραξη Περσῶν καὶ Ἑλλήνων κοντὰ σ' αὐτά, καὶ ὁ φόνος τῶν βαρβάρων. Εἰκονίζονταν ἀκόμη ὁ Ἰθυσεύς, ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ἡρακλῆς, ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος καὶ ὁ ἦρωες Ἑκετλος.

Οἱ Πλαταιεῖς ποὺ συμπολέμησαν ἔκαναν καὶ αὐτοὶ ἀναθήματα. Ὁ Πausanías διηγεῖται⁶⁹ ὅτι κατασκευάστηκε στὴν Πλαταια ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Ἀρείας (πολεμικῆς) ἀπὸ τὰ λάφυρα ποὺ ἔδωσαν οἱ Ἀθηναῖοι στοὺς συμμάχους τους. Τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ἦταν ξύλινο ἐπίχρυσο, τὸ πρόσωπο ὅμως καὶ τὰ ἄνω καὶ κάτω ἄκρα ἦταν ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο. Κατὰ τὸ μέγεθος ἦταν λίγο μικρότερο ἀπὸ τὴ χάλκινη Πρόμαχο Ἀθηνᾶ καὶ γλύπτῃς ἦταν πάλι ὁ Φειδίας. Μπροστὰ στὸ ἄγαλμα, στὰ πόδια του, θρισκόταν ὁ ἀνδριάντας τοῦ Ἀριμνήστου, ἀρχηγοῦ τῶν Πλαταιέων στὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος καὶ κατοῖν στὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν τὸ 479 π.Χ.

Παραδόσεις γιὰ τὴ μάχη καὶ σχετικὲς λατρεῖες

Μὲ τὴ νικηφόρα ἔκβαση τῆς μάχης συνδέθηκαν διάφορες παραδόσεις. Λέει ὁ Πausanías⁷⁰ ὅτι «οἱ Μαραθῶνιοι λατρεύουν αὐτοὺς ποὺ ἔπασαν στὴ μάχη καὶ τοὺς ὀνομάζουν ἦρωες, τὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὀνομάστηκε ὁ δῆμος, καθὼς καὶ τὸν Ἡρακλῆ, γιὰ τὸν ὁποῖο λένε πὼς πρῶτοι αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς

“Ἕλληνες πίστευαν ὡς θεοί. Λέγεται ἀκόμη ὅτι σὴν μάχη ἔλαβε μέρος καὶ κάποιος ποῦ εἶχε τὴν ἐμφάνισιν ἀγρότη. Αὐτὸς σκότωσε μ’ ἓνα ἀλέτρι πολλοὺς βαρβάρους κι ὅταν ἡ μάχη ἔληξε, χάθηκε. “Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ρώτησαν γι’ αὐτόν, ὁ θεὸς δὲν χρημοδότησε τίποτε, εἶπε μόνο πὼς πρέπει νὰ τιμοῦν τὸν ἥρωα Ἴεχελαιῶ».

Πολλοὺς αἰῶνες μετὰ τὴ μάχη διατηρεῖται ἔντονη ἡ ἀνάμνησις τῆς εὐνοϊκῆς ἐπέμβασης τόσων θεοτήτων· τοῦ Μαραθῶνος, τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Ἐκέτλου, τοῦ Θησέως. Οἱ ἴδιοι οἱ νεκροὶ Ἀθηναῖοι θεωρήθηκαν ἥρωες καὶ ἡ περιφανὴς νίκη ἀποδόθηκε σὴν βοήθεια τοῦ θείου. Τὰ ἀναθήματα καὶ οἱ θυσίαι ἐπὶ ἑκατονταετίαι ἦταν ἡ συνεχὴς ἔκφρασις τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ μάχη ὑπῆρξε ἡ αἰτία καθιέρωσης τῆς συστηματικῆς λατρείας ἐνὸς νέου θεοῦ σὴν Ἀττικῇ. Καθὼς διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος⁷¹, ὅταν ὁ Φιλίππιδης, ποῦ οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν σὴν Σπάρτη γιὰ νὰ ζητήσῃ βοήθεια, περνοῦσε τὸ ὄρος Παρθένιο ποῦ δεσπόζει τῆς Τεγέας, ὁ Πάν τὸν φώναξε μὲ τὸ ὄνομά του καὶ τοῦ παρήγγειλε νὰ πεῖ στοὺς Ἀθηναίους ὅτι δὲν τοῦ δίνουν τὴν πρέπουσα σημασία, παρὰ τὸ ὅτι αὐτὸς διάκειται εὐνοϊκὰ ἀπέναντί τους καὶ ὅτι πολλὰς φορὰς τοὺς βοήθησε σὶ τὸ παρελθὸν καὶ θὰ κρατήσῃ τὴν ἴδια σίτισιν καὶ σὶ τὸ μέλλον. Οἱ Ἀθηναῖοι πίστευαν τὴ διήγησιν τοῦ Φιλίππιδου καὶ ἵδρυσαν ἱερὸ τοῦ Πανὸς κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν. Σῶζεται μάλιστα ἐπίγραμμα⁷² ποῦ ἀποδίδεται σὶ τὸν Σιμωνίδην τὸν Κεῖο (556-468 π.Χ.), λυρικὸ ποιητὴ, καὶ ἀναφέρει ἄγαλμα τοῦ Πανός, ἀνάθημα τοῦ στρατηγοῦ Μιλιτιάδου:

*Τὸν τραγόπουον ἐμὲ Πᾶνα, τὸν Ἀρκάδα, τὸν κατὰ Μήδων,
τὸν μετ’ Ἀθηναίων, στίσαιτο Μιλιτιάδης*

(Ἐμένα, τὸν τραγοπόδαρο Πάνα, τὸν Ἀρκάδα, τὸν ἐκθρὸ τῶν Μήδων, τὸν σύμμαχον τῶν Ἀθηναίων, ἔτισσε ὁ Μιλιτιάδης)

Ὁ Πάν ὁμῶς σχετίζεται στενὰ καὶ μὲ τὸν Μαραθῶνα, καὶ ἡ λατρεία του ἀσκήθηκε ἐκεῖ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες, μετὰ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. Λατρευόταν ἐπίσης καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἀτικῆς, σιὰ σπιλάια τοῦ Ὑμητιοῦ, τῆς Πεντέλης, τῆς Πάρνηδος, τῆς Βάρης, τῆς Ἐλευσίνας, τοῦ Δαφνιοῦ. Γι' αὐτὸν θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω.

Γνωστὸ πρέπει νὰ εἶναι σὲ ὅλους τοὺς Ἕλληνας τὸ ἀριστουργηματικὸ ἐπίγραμμα⁷³ τοῦ Σιμωνίδου τοῦ Κείου γιὰ τὴ νίκη τῶν Ἀθηναίων στὸν Μαραθῶνα.

*Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
χρυσοφόρων Μήδων ἐσιόρεσαν δύναμιν*

(Οἱ Ἀθηναῖοι πολεμώντας στὸν Μαραθῶνα, γιὰ κέρη ὄλων τῶν Ἑλλήνων, τῶν χρυσοτιμῆτων Μήδων νίκησαν τὴ δύναμιν)

Τὸ ἐπίγραμμα παραδίδεται ἀπὸ τὸν ῥήτορα Λυκοῦργο⁷⁴ καὶ ἀπὸ τὸ λεξικὸ *Σούδα*⁷⁵. Δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἦταν χαραγμένο σὲ στήλη στὸν τόπο τῆς μάχης.

Ἡ σημασία τῆς μάχης γιὰ τοὺς μεταγενεστέρους

Ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος ὑπῆρξε τὸ ἐνδοξότερο γεγονός τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας καὶ τὴ σημασία της τὴν αἰσθάνονταν οἱ Ἀθηναῖοι ὄλων τῶν ἐποχῶν. Μνημονεύεται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, οἱ γλύπτες καὶ οἱ ζωγράφοι ἀποθανάτισαν σκηνές της, καὶ τοὺς πρωταγωνιστές της ἐξύμνησαν οἱ ποιητές.

Βραβεῖο πού δόθηκε σὲ ἀθλητὴ ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα κατὰ τοὺς πρώτους ἐπιτάφιους ἀγῶνες, πού θεοπίστηκαν ἀπὸ τὸ ἀθηναϊκὸ κράτος γιὰ νὰ τιμηθοῦν οἱ νεκροὶ τῆς μάχης, εἶναι ἕνας κάλκινος λέβης μὲ σικτιὴ ἐπιγραφὴ⁷⁶ στὸ χεῖλος, σύμφωνα μὲ

Είκ. 10. Στικιά επιγραφή στο κεῖλος χάλκινου λέβητα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ τύμβου τῶν Ἀθηναίων (Μουσεῖο Κανελλοπούλου ἀρ. 199).

τὴν ὁποία:

Ἀθηναῖοι· ἀθλα ἐπὶ τοῖς ἐν τῷ πολέμῳ

(Οἱ Ἀθηναῖοι τὸ προσφέρουν ὡς βραβεῖο στοὺς ἀγῶνες πρὸς τιμὴν τῶν πεσόντων στὸν πόλεμο)

Ὁ λέβης βρέθηκε σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Τύμβο τοῦ Μαραθῶνος καὶ περιεῖχε καμένα ὄσιά. Καθὼς ἡ ἐπιγραφή τοῦ λέβητα χρονολογεῖται στὰ γύρω στὸ 480 π.Χ. χρόνια, εἶναι πολὺ πιθανὸν πὼς ὁ ἄγνωστος νικητὴς στοὺς ἀγῶνες, ἦταν κι αὐτὸς ἕνας ἀπὸ ἐκείνους ποὺ πολέμησαν στὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ.

Πολὺ ἔνωρις θεοπίστηκαν ἀγῶνες πρὸς τιμὴν τῶν πεσόντων στοὺς πολέμους ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ ὀρίστηκε νὰ ἐκφωνοῦνται ἐπιτάφιοι λόγοι γιὰ ἐκείνους ποὺ σκοτώθηκαν στὸν πόλεμο. Κατὰ τὸν ἱστορικὸ Διόδωρο τὸν Σικελιώτη⁷⁷ «ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος ἐκόσμησε τοὺς τάφους τῶν ἐν τῷ Περικῶν πολέμῳ τελευτησάντων, καὶ τὸν ἀγῶνα τὸν ἐπιτάφιον τότε πρῶτον ἐποίησε, καὶ νόμον ἔθηκε λέγειν ἐγκώμια τοῖς δημοσίᾳ θαπτομένοις τοὺς προαιρεθέντας τῶν ρητόρων» (οἱ Ἀθηναῖοι στόλισαν τοὺς τάφους ἐκείνων ποὺ ἔπασαν κατὰ τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Περσῶν, καὶ τότε ἀποφάσισαν νὰ γίνεταί ἀγῶνας ἐπιτάφιος καὶ γύφισαν νόμο νὰ ἐκ-

φωνεῖται λόγος πρὸς τὴν ἐκείνων πού θάπτονταν μὲ ἔξοδα τοῦ κράτους, ἀπὸ ρήτορες πού εἶχαν διαλεχτεῖ ἐπίτηδες).

Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν ποτὲ νὰ τιμοῦν καὶ τὴ μάχη καὶ τοὺς 192 πεσόντες Ἀθηναίους μὲ γιοριτὲς καὶ ἐπισκέψεις στὸν Τύμβο. Μιὰ τέτοια ἐπίσκεψη τῶν Ἀθηναίων ἐφθβων τῆς χρονιάς τοῦ ἄρχοντα Δημητρίου (123/2 π.Χ.) διασώζει μιὰ ἐπιγραφὴ⁷⁸ στὴν ὁποία λέγεται γιὰ τοὺς Ἀθηναίους ἐφθβους ὅτι «ἔλλθαν σιὸ νεκροταφεῖο τῶν πεσόντων σιὸν Μαραθῶνα καὶ τίμισαν μὲ στεφάνια καὶ ἐπιτάφιος θυσίεις αὐτοὺς πού σκοτιώθηκαν σιὸν πόλεμο γιὰ τὴν ἐλευθερία». Βλέπουμε πὼς 367 χρόνια μετὰ τὴ μάχη ἡ ἀνάμνηση εἶναι ἔντονη καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τιμοῦν τοὺς προγόνους τοὺς πού θυσίασαν τὴ ζωὴ τους γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐλευθερία. Πολὺ ἀργότερα, διηγεῖται ὁ Πλούταρχος⁷⁹ (περ. 50 - 120 μ.Χ.), οἱ Ἀθηναῖοι γιόρταζαν ἀκόμη τὴν ἐπέτειο τῆς μάχης: «Ἀκόμη καὶ τώρα, σις 6 τοῦ Βοηδρομιῶνος [ὁ μήνας ἀντιστοιχεῖ μὲ τοὺς δικούς μας Σεπτ./Ὀκτ.], ἡ πολιτεία γιορτάζει τὴ νίκη σιὸν Μαραθῶνα». Κατὰ ὑπολογισμοὺς ἡ μάχη ἐγινε⁸⁰ τὸ πρωινὸ τῆς 11 Σεπτ. τοῦ 490 π.Χ. Ὁ ρήτορας καὶ σοφιστὴς Λιβάνιος⁸¹ (4ος μ.Χ. αἰ.) σὲ λόγο του μνημονεύει «τὸν μετὰ λαμπάδων εἰς Μαραθῶνα δρόμον» (τὴ λαμπαδηφορία σιὸν Μαραθῶνα) πού γινόταν στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου (5ος π.Χ. αἰ.).

Καὶ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες δὲν παραλείπουν νὰ τιμῶσουν, 540 χρόνια μετὰ, μὲ κάθε τρόπο ἐκείνους πού ἔπασαν κατὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ 1821, τοὺς ἥρωες τοῦ Μεσολογγίου, τοῦ Σουλίου, τῆς Ἀλαμάνας, ἔχοντας ὡς Σιμωνίδη καὶ Αἰσχύλο, τὸν Σολωμὸ καὶ τὸν Κάλβο. Γιατὶ σὲ τίποτε δὲν διαφέρουν οἱ ἀγῶνες τῶν νεότερων ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους καλεῖ ὡς μάρτυρες τῆς ἐθνικῆς συνέχειας ὁ Σολωμὸς: «᾿Ω τριακόσιοι! σπκωθεῖτε / καὶ ξανάλθετε σ' ἐμᾶς / τὰ παιδιὰ σας θελ' ἰδῆτε / πόσο μοιάζουμε μὲ σᾶς».

Ὁ Μιλτιάδης

Γιὰ τὸν πρωταγωνιστὴ τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ. ἔγινε κατὰ τὴν περιγραφὴ τῆς λόγος σὲ διάφορα σημεῖα. Γεννήθηκε γύρω στὸ 550 π.Χ. καὶ τὸ 524/23 διετέλεσε ἐπώνυμος ἄρχων τῶν Ἀθηνῶν⁸². Μετὰ τὴν ἐκστρατεία στὴ Χερσόνησο καὶ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Ἀθῆνα οἱ ἐχθροὶ του⁸³ «ἐδίωξαν τυραννίδος τῆς ἐν Χερσονήσῳ ἀποφυγῶν δὲ καὶ τοῦτοις στρατηγὸς οὕτως Ἀθηναίων ἀπεδέχθη, αἰρεθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου» (διώχτηκε δικαστικὰ γιὰ τὴν τυραννικὴ διακυβέρνησή του στὴ Χερσόνησο· ἀφοῦ ἀπαλλάχτηκε καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν κατηγορία, ἔγινε στρατηγὸς στὴν Ἀθῆνα, μὲ ἐκλογή του ἀπὸ τὸν λαό).

Μετὰ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος ἐκστράτευσε στὴν Πάρο. Δὲν μπόρεσε νὰ τὴν καταλάβει καὶ βρέθηκε σὲ ἀδυναμία νὰ τηρήσει τὶς ὑποσχέσεις πού εἶχε δώσειι στοὺς Ἀθηναίους. Δικάστηκε καὶ καταδικάστηκε σὲ πρόστιμο 50 ταλάντων πού πλήρωσε, μετὰ τὸν θάνατό του στὴ φυλακὴ, ὁ γιός του Κίμων.

Γιὰ τὸν Μιλτιάδη σώζεται ἓνα μεταγενέστερο ἐπίγραμμα, **II** τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ., χαραγμένο σὲ ἐρμαϊκὴ στήλη πού φέρει τὸ κεφάλι τοῦ στρατηγοῦ. Ἡ στήλη βρέθηκε στὴ Villa Strozzi στὸ Coelius τῆς Ρώμης. Σήμερα φυλάγεται στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τῆς Ραβέννας. Στὴν ὄψη τῆς εἶναι χαραγμένο⁸⁴ τοῦτο τὸ δίγλωσσο ἐπίγραμμα:

Μιλτιάδης

*Qui Persas bello vicit Marathonis in arvis
civibus ingratis et patria interit.*

Πάντες, Μιλτιάδη, τὰδ' ἀρήϊα ἔργα ἴσασιν,
Πέρσαι καὶ Μαραθῶν, σῆς ἀρετῆς τέμενος.

(Αὐτὸς πού νίκησε τοὺς Πέρσες στὸν πόλεμο, στὸ Μαραθῶνιο πεδίο, ἀπὸ ἀγνώμονες συμπολίτες καὶ τὴν πατρίδα ἀφανίστηκε.

*Εικ. 11. Ἑρμαϊκὴ στήλη
μὲ τὴν προτομὴ τοῦ Μιλ-
τιάδου (Μουσεῖο Ραβέν-
νας).*

“Όλοι, Μιλιάδην, τούτα τὰ πολεμικά κατορθώματα γνωρίζουν,
οἱ Πέρσες καὶ ὁ Μαραθῶν, τῆς ἀνδρείας σου τὸ ἱερό.)

Ἐκατοντάδες χρόνια μετὰ τὴ μάχη, κοντὰ 700 χρόνια, ἕνας Ρωμαῖος ἔχει γιὰ στολίδι στὸ σπίτι του τὴ στήλη μὲ τὴ μορφή τοῦ μεγάλου σιρατηγοῦ ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν μυθικὴ ὑπαρξή.

Ἐπέθεσαν ὅτι στὴ στήλη τῆς Villa Strozzi ἔχουμε ἀντίγραφο⁸⁵ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Μιλιάδην ποὺ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν στήσει στὸ θέατρο μαζί μὲ τοῦ Θεμιστοκλή. Ὁ κάθε ἀνδριάντας συνοδευόταν ἀπὸ ἕναν Πέρση αἰχμάλωτο, σύμφωνα μὲ ἀρχαῖο σχόλιο σὲ λόγο⁸⁶ τοῦ Αἰλίου Ἀριστείδη: *«δύο εἰσὶν ἀνδριάντες ἐν τῷ Ἀθήνησι θεάτρῳ, ὁ μὲν ἐκ δεξιῶν Θεμιστοκλέους, ὁ δ' ἐξ εὐωνύμων Μιλιάδου, πλησίον δὲ αὐτῶν ἐκατέρου Πέρσης αἰχμάλωτος»* (ὑπάρχουν δύο ἀνδριάντες στὸ θέατρο τῆς Ἀθήνας, ἐκεῖνος ποὺ βρίσκεται δεξιὰ εἶναι τοῦ Θεμιστοκλή, ἐκεῖνος στὰ ἀριστερὰ τοῦ Μιλιάδην καὶ κοντὰ σὶὸν καθένα ὑπάρχει τὸ ἀγαλμα Πέρση αἰχμαλώτου).

Στὴν Ἀγορὰ τῆς Ἀθήνας κοντὰ σὶὸ Πρυτανεῖο ὑπῆρχε ἀγαλμὰ του καθὼς καὶ τοῦ Θεμιστοκλή. Στὰ χρόνια τοῦ περιηγητῆ Πausανία⁸⁷ οἱ ὑπηρεσίες τῶν δύο αὐτῶν μεγάλων ἀνδρῶν εἶχαν ξεχαστεῖ, γιὰ τὸ οἱ Ἀθηναῖοι *«τὰς γὰρ Μιλιάδου καὶ Θεμιστοκλέους εἰκόνας ἐς Ῥωμαῖόν τε ἄνδρα καὶ Θράκα μετέγραψαν»* (οἱ γλυπτὲς εἰκόνες τοῦ Μιλιάδην καὶ τοῦ Θεμιστοκλή εἶχαν χαράξει ἐπιγραφὰς τιμητικὰς γιὰ ἕνα Ρωμαῖο καὶ ἕνα Θράκα). Ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ Ρωμαῖος ἦταν ὁ Γάιος Ἰούλιος Νικάνωρ, ποὺ ἐπονομαζόταν «νέος Θεμιστοκλής». Τὴ μορφή τοῦ Μιλιάδην οἰκειοποιήθηκε⁸⁸ ὁ Θράκας βασιλιάς Ροιμπτάλκης.

Γιὰ τὴ συμβολή του στὴν ἐκδίωξη τῶν Περσῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, οἱ Ἀρχαῖοι θεώρησαν τὸν Μιλιάδην τὸν πρῶτο κοινὸ εὐεργετὴ τῆς Ἑλλάδος. Διηγούμενος ὁ Pausanias⁸⁹ τὰ κατὰ τὸν Φιλοποίμενα λέει ὅτι *«καὶ ἤδη τὸ μετὰ τοῦτο ἐς ἀνδρῶν ἀγαθῶν φορὰν ἔληξεν ἢ Ἑλλάς. Μιλιάδης μὲν γὰρ ὁ Κίμωνος τούς τε*

ἐς Μαραθῶνα ἀποβάντας τῶν βαρβάρων κρατίσας μάχη καὶ τὸν Μίδων ἐπισχῶν στόλον ἐγένετο εὐεργέτης πρῶτος κοινῇ τῆς Ἑλλάδος, Φιλοποίμην δὲ ὁ Κραυγίδος ἔσχατος» (καὶ ἥδη κατοπιν ἔπαυσε ἡ Ἑλλάδα νὰ δημιουργεῖ γυναικίους ἄνδρες. Ὁ Μιλτιάδης, ὁ γιὸς τοῦ Κίμωνος, τοὺς βαρβάρους ποὺ εἶχαν ἀποβίβασε τὸν Μαραθῶνα νίκησε σὲ μάχη, καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς δυνάμεως τῶν Μίδων ἀφοῦ ἀνέκομε ἐγένετο ὁ πρῶτος εὐεργέτης ὅλης τῆς Ἑλλάδος· ὁ Φιλοποίμην, ὁ γιὸς τοῦ Κραυγίδος, ὑπῆρξε ὁ τελευταῖος).

Στὸ μεγάλο ἱερὸ τῆς Ὀλυμπίας ἔχουν βρεθεῖ δύο χάλκινα κράνη ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. Τὸ ἓνα, ἑλληνικό, ἀρκετὰ φθαρμένο καὶ ἐλλειπές, φέρει σικτικὴ ἐπιγραφή Μιλτιάδες [ἀ]νέ[θε]κεν [τῷ Δί]. Τὸ ἄλλο εἶναι «ἄσσυριακὸ» 12 13

Εἰκ. 12. Χάλκινο κράνος, ἀνάθημα τῶν Ἀθηναίων σὺν Ὀλυμπία (Μουσεῖο Ὀλυμπίας ἀρ. Β. 2600).

Εἰκ. 13. Χάλκινο περσικὸ κράνος, λάφυρο ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, ἀνάθημα τῶν Ἀθηναίων σὺν Ὀλυμπία (Μουσεῖο Ὀλυμπίας ἀρ. Β. 5100).

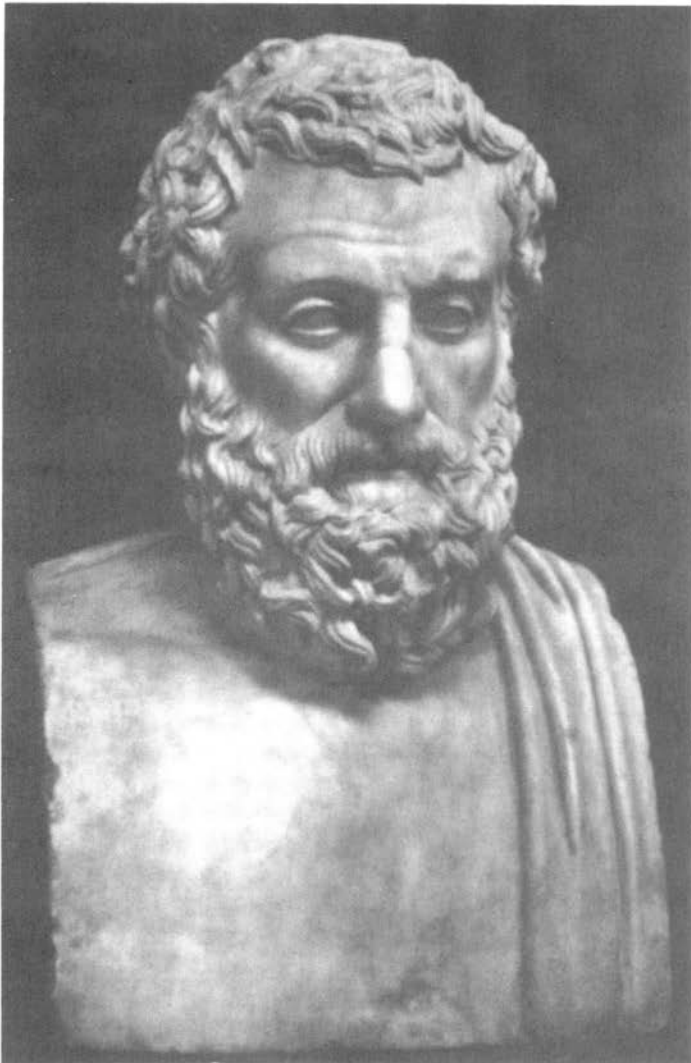

κωνικό, ἀκέραιο, καὶ φέρει κι αὐτὸ σικτιῆ ἐπιγραφή *ἀθηναῖοι μέδον λαβόντες*. Τὸ πρῶτο εἶναι ἀνάθημα⁹⁰ τοῦ σιρατηγοῦ καὶ τὸ δεύτερο τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους, ἀπὸ τὰ λάφυρα τῶν ἡττημένων Περσῶν, ἐκεῖνα ποὺ φύλαγε, μετὰ τὴ μάχη, ὁ Ἀριστείδης⁹¹.

Δὲν γνωρίζουμε ποῦ τάφηκε ὁ Μιλιάδης. Πολλὰ χρόνια μετὰ τὴ μάχη ἰδρύθηκε στὸν Μαραθῶνα, σιὸ ἐπισημότερο σημεῖο τοῦ πεδίου, μνημεῖο πρὸς τιμὴν του. Κατὰ τὸν Πausανία⁹² «*καὶ ἀνδρὸς ἐστὶν ἰδίᾳ μνηῖμα Μιλιάδου τοῦ Κίμωνος, συμβάσης ὑστερόν οἱ τῆς τελευταῖης Πάρου τε ἀμαρτιόντι καὶ δι' αὐτὸ ἐς κρήσιν Ἀθηναίους καταστάντι*» (Γιὰ τὸν Μιλιάδη, γιὸ τοῦ Κίμωνος, ὑπάρχει ξεχωριστὸ μνημεῖο· ὁ θάνατός του συνέβη ἀργότερα [ἀπὸ τὴ μάχη δηλ.], μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς Πάρου, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας δικάστηκε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους). Ἀπὸ τὸν περασμένο αἰῶνα θεωρήθηκαν, πρῶτα ἀπὸ τὸν Leake⁹³, ὡς μνημεῖο τοῦ Μιλιάδη τὰ λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου ποὺ βρίσκονται βόρεια τοῦ Τύμβου. Ἡ ἄποψη τοῦ Leake δὲν εὐσταθεῖ, γιατί οἱ μεγάλοι ἀρχαῖοι ὀρθογώνιοι μαρμαρόπλινθοι μὲ τοὺς ὁποίους ὁ πύργος εἶναι χτισμένος ἀνήκουν σὲ ταφικὸ μνημεῖο τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ἐπίσης γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους δὲν εὐσταθεῖ καὶ ἡ ἄποψη τοῦ Ross ὅτι μπορεῖ νὰ ἦταν τὸ τρόπαιο ποὺ ἔστησαν οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴ μάχη.

ἽΟ μαραθωνομάχος Αἰσχύλος

ἽΗ ὑψηλότερη μορφή τῆς ἀττικῆς τραγωδίας, ὁ ποιητὴς Αἰσχύλος (525/4 - 456 π.Χ.), ὑπῆρξε, ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός του Κυνέγειρος, ἕνας ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ποὺ πολέμησαν σὲ μεγάλη μάχη. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ βίου του πῆγε στὴ Γέλα τῆς

Είκ. 14. Προτομή του τραγικού ποιητή Αίσχύλου.

Σικελίας και έκει πέθανε. Στον τάφο του οί Γελώρι χάραξαν τὸ ἐπίγραμμα πού ἀκολουθεῖ· μαρτυρεῖται γι' αὐτὸ ὅτι τὸ εἶχε συνδέσει⁹⁴ ὁ ἴδιος ὁ ποιητής:

*Αἰσχύλον Εὐφορίωνος Ἀθηναῖον τόδε κεύθει
μνημα καταφθίμενον πυροφόροιο Γέλας·
ἀλκὴν δ' εὐδόκιμον Μαραθῶνιον ἄλλος ἂν εἶποι
καὶ βαθυχαιπίης Μῆδος ἐπιστάμενος.*

(Τὸν Αἰσχύλο τοῦ Εὐφορίωνα ἀπὸ τὴν Ἀθῆνα σκεπάζει νεκρὸ τοῦτο τὸ μνημα τῆς σιοδοδείρας Γέλας· τὴ φημισμένη του ἀντρείουσὴν τὸ ἄλλος τοῦ Μαραθῶνα μπορεῖ νὰ μαρτυρήσει κι ὁ μακρυμάλλης Μῆδος πού τὴν γνώριζε καλά.)

Μὲ τὸ ἐπίγραμμα αὐτὸ συνδέεται κι ἓνας μεγάλος σύγχρονος ποιητής, ὁ Κωνσταντῖνος Καβάφης. Μὲ τὸ ποίημά του, *Νέοι τῆς Σιδῶνος* (400 μ.Χ.), παρουσιάζει τὴ φανταστικὴ ἀντίρρηση τῶν ποιητῶν τῆς ἕσσιας ἀρχαιότητος γιὰ τὸ προβάδισμα πού ἔδωσε ὁ Αἰσχύλος στὴ συμμετοχὴ του στὴ μάχη, μνημονεύοντας μόνο αὐτὴν στὸ ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα καὶ ὄχι τὸ ποιητικὸ ἔργο του.

Ὁ Καβάφης δὲν κάνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ μᾶς θυμίζει ὅτι ἡ ἀπορία γιὰ τὴ στάση τοῦ Αἰσχύλου ὑπῆρχε ἀπὸ τὰ πολὺ παλιὰ χρόνια. Ὁ Πausanias περιδιαβάζοντας στὴν Ἀθῆνα περιγράφει⁹⁵ τὸ Ἐλευσίνιο λίγο παραπέρα ἀπὸ τὸ ὅποιο «ναὸς Εὐκλείας, ἀνάθημα καὶ τοῦτο ἀπὸ Μῆδων, οἱ τῆς χώρας Μαραθῶνι ἔσχον. φρονῆσαι δὲ Ἀθηναίους ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ μάλιστα εἰκάζω· καὶ δὴ καὶ Αἰσχύλος, ὡς οἱ τοῦ θίου προσεδοκᾶτο ἡ τελευτή, τῶν ἄλλων ἐμνημόνευσεν οὐδενός, δόξης ἐς τοσοῦτο ἥκων ἐπὶ ποιήσει καὶ πρὸ Ἀρτεμισίου καὶ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας· ὁ δὲ τό τε ὄνομα πατρόθεν καὶ τὴν πόλιν ἔγραψε καὶ ὡς τῆς ἀνδρείας μάρτυρας ἔχοι τὸ Μαραθῶνι ἄλλος καὶ Μῆδων τοὺς ἐς αὐτὸ ἀποθάντας» (Παραπέρα ὑπάρχει ναὸς τῆς Εὐκλείας, ἀφιέ-

ρωμα και αυτό από τα λάφυρα των Μήδων, που είχαν αποθιβαστεί στον Μαραθώνα. Γι' αυτή τη νίκη οι 'Αθηναίοι νομίζω πως ήταν εξαιρετικά υπερήφανοι· ιδιαίτερα ο Αισχύλος, καθώς περίμεναν να πεθάνει, ενώ ήταν τόσο φημισμένος για την ποίησή του και για ότι έλαβε μέρος στις ναυμαχίες του 'Αρτεμισίου και της Σαλαμίνας, τίποτε δεν μνημόνευσε· μόνον το όνομα το δικό του και του πατέρα του και την πόλη [την 'Αθήνα] και ότι μάρτυρες της ανδρείας του έχει το ἄλσος του Μαραθῶνος και τους Μήδους που είχαν αποθιβαστεί εκεί). Την άπορία των αρχαίων, που πρώτος μνημονεύει ο Πausanias, επαναλαμβάνει και ο 'Αθήναιος⁹⁶.

ἽΟ πολέμαρχος Καλλίμαχος

Σημαντική υπήρξε ή συμβολή στη νίκη του 490 π.Χ. του πολέμαρχου Καλλιμάχου, ο οποίος σκοτώθηκε στην τελευταία φάση της μάχης, στη σύρραξη κοντά στα καράβια των Περσών⁹⁷, όπου βρήκαν άκόμη τον θάνατο ο στρατηγός Σισσίλεως και ο αδελφός του Αισχύλου Κυνέγειρος. ἽΟ Καλλίμαχος διοικούσε κατά τη διάρκεια της μάχης το δεξιό κέρασ της αθηναϊκής παρατάξης. Σύμφωνα με όσα ίσχυαν τότε στην 'Αθήνα, ο πολέμαρχος είχε πάντα κατά τη μάχη αυτή τη θέση, και από τα δεξιά προς τα άριστερα παρατάσσονταν οι άντρες της κάθε φυλής σύμφωνα με την καθιερωμένη τάξη. Το άριστερο κέρασ της παρατάξης είχαν οι 1.000 Πλαταιείς.

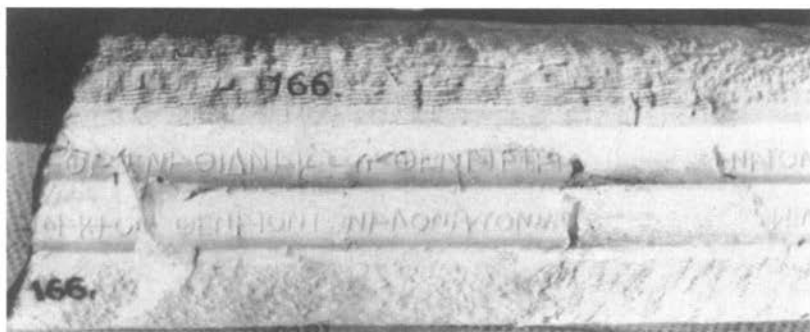
ἽΟ Καλλίμαχος τιμήθηκε εύδης μετά τον θάνατό του με ανάθημα στην 'Αθηνά, στην 'Ακρόπολη. ἽΗταν άγαλμα της ἽΙριδος, άγγελιαφόρου των θεών, ίδρυμένο πάνω σε ίωνικό κίονα με κιονόκρανο. ἽΑνάμεσα στις ραβδώσεις του κίονα οι αρχαίοι κά- 15
ραξαν επίγραμμα από το όποιο σώζονται τμήματα μόνο. ἽΗ

συμπλήρωσή του⁹⁸, ύποδεικτική, βασίζεται στο άρχαιο μέτρο και σε εκφράσεις άλλων επιγραμμάτων η άρχαίων κειμένων.

[τένδε με δῆμος] ἔθηκεν Ἄφιδναίο[ν] τᾶθENAIAI:
 ἄν[γελον ἀθ]ανάτον, ἡοὶ Ὀ[λύμπια δόματα] ἔχουσιν.
 [Καλίμαχος πολέ]μαρχος ἌθENAION τὸν ἀγῶνα:
 τὸν Μα[ραθῶνι πρὸς] ἡελένον ὄ[μομαστὸν ἔθηκεν:]
 παισὶν ἌθENAION ΜΥ[ἔμα λιπὸν ἀρετῆς].

(Αὐτὴν ἐδῶ ὁ δῆμος τῶν Ἀφιδναίων ἀφιέρωσε στὴν Ἀθηνᾶ, τὴν ἀγγελιαφόρο τῶν ἀθανάτων θεῶν ποὺ κατοικοῦν στὸν Ὀλυμπο.

Ὁ πολέμαρχος Καλίμαχος τὸν ἀγῶνα τῶν Ἀθηναίων στὸν Μαραθῶνα γιὰ τὴ σωτηρία τῶν Ἑλλήνων ἔκανε ὄνομαστὸ καὶ στὰ παιδιά τῶν Ἀθηναίων ἄφησε μνημεῖο ἀρετῆς.)

Στὴ φωτογραφία (εἰκ. 15α) τμῆμα τοῦ κίονος μὲ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Καλλιμάχου· στὴν ἐπόμενη σελίδα ἀναπαράσταση (εἰκ. 15β) τοῦ μνημείου τοῦ Ἀθηναίου πολεμάρχου.

Ἡ ἀνάγνωση καὶ συμπλήρωση τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Καλλιμάχου στὴ σελίδα τοῦτη εἶναι μία ἀπὸ τίς πολλῆς ποὺ προτείνονται ἀπὸ τοὺς φιλολόγους καὶ τοὺς ἐπιγραφικούς. Πλάι στὴν ἀναπαράσταση παρατίθενται πέντε ἀκόμη ἀναγνώσεις καὶ συμπληρώσεις τοῦ ἴδιου κειμένου· ὅλες οἱ συμπληρώσεις τοῦ ἐπιγράμματος στηρίζονται σὲ ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα· καμία δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀποδεκτὴ.

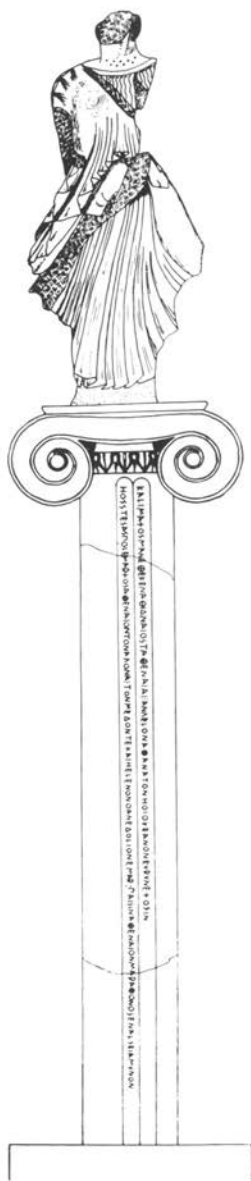
[Καλλίμαχος μ' ἄν]έθεκεν Ἀφιδναῖος τᾶθναίαι:
 ἄν[γγελον ἀθ]ανάτον, ἠοὶ Ὀ[λύμπια δόματ'] ἔχουσιν.
 [Καλλίμαχος πολέ]μαρχος Ἀθναῖον τὸν ἀγῶνα:
 τὸν Μέ[δον τε καὶ ἡ]ελένον ὄ[ρινε μέγιστον]:
 παισὶν Ἀθναῖον Μα[ραθῶνος ἄν' ἱερὸν ἄλσος].
 IG I² 609. (1924)

[Καλίμαχος μ' ἄν]έθεκεν Ἀφιδναῖο[s] τᾶθναίαι:
 ἄν[γγελον ἀθ]ανάτον ἠοὶ Ὀ[λύμπια δόματ'] ἔχουσιν.
 [...⁸... πολέ]μαρχο[s] Ἀθναῖον τὸν ἀγῶνα:
 τὸν Μα[ραθῶν... ἡ]ελενο[s] [...¹¹...]:
 παισὶν Ἀθναῖον μν[...²¹...].
 Meiggs - Lewis, *SGDI* 18. (1969)

[Καλίμαχος μ' ἄν]έθεκεν Ἀφιδναῖο[s] τᾶθναίαι:
 ἄν[γγελον ἀθ]ανάτον ἠοὶ Ὀ[λύμπια δόματ'] ἔχουσιν.
 [? Καλίμαχος πολέ]μαρχος Ἀθναῖον τὸν ἀγῶνα:
 τὸν Μα[ραθῶνι πρὸ ἡ]ελένον ὄ[ι(ω) - ὄ¹¹ - :]
 παισὶν Ἀθναῖον μν[εμ? - ὄ¹¹ - :].
 Hansen, *CEG* I 256. (1983)

[...⁹... μ' ἄν]έθεκεν Ἀφιδναῖο[s] τᾶθναίαι:
 ἄν[γγελον ἀθ]ανάτον, ἠοὶ Ὀ[λύμπια δόματ'] ἔχουσιν,
 [έμέτερος πολέ]μαρχος Ἀθναῖον τὸν ἀγῶνα:
 τὸν Μα[ραθῶνι πρὸ ἡ]ελ(λ)ένον ὄ[νομ' ἔστεφάνοσειν]:
 παισὶν Ἀθναῖον μν[έμεν δ' ἀρετῆς κατέλειπεν].
 Hansen, *Hermes* 116, 1988, 482-483 [= *SEG* 38 (1988) 17]
 (1988)

[? Καλίμαχος μ' ἄν]έθεκεν Ἀ<φ>ιδναῖο[s] τᾶθναίαι:
 ἄν[γγελον ἀθ]ανάτον ἠοὶ Ὀ[λύμπια δόματα] ἔχουσιν / vacat
 [- ὄ¹¹ - πολέ]μαρχος Ἀθναῖον τὸν ἀγῶνα:
 τὸν Μα[ραθῶν ὄ¹¹] ΕΥΕΝΟΝΟ [- - - ὄ¹¹ - :]/
 παισὶν Ἀθναῖον μν[εμ - ὄ¹¹ - ὄ¹¹ - ὄ¹¹].
 IG I³ 784. (1994)

Τοπογραφία τοῦ Μαραθῶνος

Τὸ Ἡράκλειο

Ὁ ἐπισκόπος τοῦ Μαραθῶνος συνήθως χρησιμοποιεῖ τὸν δρόμο ποῦ ἀπὸ τὴν Ἀθῆνα περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴ σύγχρονη Παλλήνη, τὴ Νέα Μάκρη καὶ συνεχίζει πρὸς τὸν Μαραθῶνα. Ἄφου ἀφήσουμε τὴ Νέα Μάκρη, φτάνοντας στὴν ἀμερικανικὴ βάση βρισκόμαστε στὴν περιοχὴ ὅπου τοποθετεῖται τὸ σημαντικότερο ἱερὸ τοῦ Μαραθῶνος, τὸ ἱερὸ τοῦ Ἡρακλέους ποῦ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος κατὰ τὴν περιγραφὴ⁹⁹ τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ.: «οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν παραταγμένοι σὺν τῆς μάχης τοῦ Ἡρακλέους ὅταν ἦλθαν γιὰ βοήθεια καὶ ἐνώθησαν μαζί τους ὅλοι οἱ Πλαταιεῖς». Γιὰ τὸ ἱερὸ αὐτὸ ὑπάρχουν κι ἄλλες μαρτυρίες, δύο ἐπιγραφές ποῦ προέρχονται χωρὶς ἀμφιβολία ἀπὸ αὐτό. Ἡ παλιότερη¹⁰⁰, λίγο νεότερη ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος (490-480 π.Χ.), ἔχει ὡς δέμα τῆς τὸν κανονισμὸ τῶν ἀγῶνων ποῦ γίνονταν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡρακλέους (σ. 137, ἀρ. 21). Ἡ δευτέρη ἐπιγραφὴ εἶναι ἓνα ἐπίγραμμα¹⁰¹ ἐλλιπές, ποῦ χρονολογεῖται μετὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ μνημονεύει τὴν ἀφιέρωση κάποιου πολυτίμου πράγματος στὸν Ἡρακλῆ, ἴσως γιὰ νίκη στὰ Ἡράκλεια Ἐμπύλια (σ. 139, ἀρ. 34)· γιὰ τὸν Ἡρακλῆ ποῦ λατρευόταν στὸν Μαραθῶνα ὀνομαζόταν Ἐμπύλιος, αὐτὸς δηλαδὴ ποῦ βρίσκεται στὴς πύλες. Ἀπὸ τὸ ἐπίγραμμα φαίνεται πὼς τὸ στενὸ μέρος τῆς στεγνῆς γῆς ἀνάμεσα στὸ Ἀγριελίκι καὶ τὴ θάλασσα, ἀπὸ ὅπου περνοῦσε ὑποχρεωτικὰ ὁ ὁδοιπὸρος ποῦ

ἐρχόταν ἀπὸ τὸν Νότιο, ὀνομαζόταν στὰ ἀρχαῖα χρόνια, τὸν 5ο π.Χ. αἰώνα, *Πύλαι*. Στὸ σημεῖο αὐτό, στὴν περιοχὴ ποὺ σήμερα ὀνομάζεται Βαλαρία, ἦταν πιθανῶς καὶ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἑρακλῆ, ἐξαιρετικὰ σεβαστὸ ἀνάμεσα στοὺς Μαραθῶνιους. Ὁ περιηγητὴς Παιουσανίας λέει¹⁰² πὼς «*λατρεύουν δὲ καὶ οἱ Μαραθῶνιοι αὐτοὺς ποὺ ἔπασαν στὴ μάχη καὶ τοὺς ὀνομάζουσι ἥρωες, καὶ τὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὀνομάστηκε ὁ δῆμος, καὶ τὸν Ἑρακλῆ. Λένε ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας θεώρησαν θεὸ τὸν Ἑρακλῆ*».

Οἱ ἀγῶνες πρὸς τιμὴν τοῦ Ἑρακλέους μᾶς εἶναι γνωστοὶ καὶ ἀπὸ τῆς φιλολογικῆς πηγῆς. Τοὺς μνημονεύει ὁ Πίνδαρος στοὺς *Ὀλυμπιονίκους*¹⁰³ καὶ στοὺς *Πυθιονίκους*¹⁰⁴. Κατὰ τὸν σχολιαστὴ τοῦ Πινδάρου στοὺς *Ὀλυμπιονίκους* «*ἀργύραι φιάλαι ἄθλα ἦσαν ἐν Μαραθῶνι ἐν τοῖς Ἑρακλείοις*», ὅπως τὰ μνημονεύει ὁ ποιητὴς (*ἀργυρίδεσσιν*).

Τὸ Ἑρακλεῖο τοῦ Μαραθῶνος ὑπονοεῖ ὁ Λουκιανὸς¹⁰⁵ λέγοντας ὅτι «*ὁ Ἑρακλῆς καθιερώθηκε ὡς θεὸς ἀλλὰ ὁ Εὐρυσθεὺς ποὺ τὸν διέταξε ἔχει πεθάνει. Ὁ ναὸς τοῦ Ἑρακλέους, ποὺ ἦταν σκλάβος, καὶ ὁ τάφος τοῦ Εὐρυσθέως, ποὺ ἦταν ὁ κύριός του, βρίσκονταν κοντὰ κοντὰ*».

Ὁ Λουκιανὸς ἀναφέρεται στὴν ἱστορία ποὺ διηγεῖται ὁ Στράβων¹⁰⁶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Εὐρυσθέως στὸν Μαραθῶνα: «*Ὁ Εὐρυσθεὺς λοιπὸν ἐκστράτευσε μὲ τὴ βοήθεια τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν παιδιῶν τοῦ Ἑρακλέους καὶ τοῦ Ἰολάου στὸν Μαραθῶνα, καὶ ὅπως ἱστορεῖται σκοτώθηκε στὴ μάχη. Τὸ σῶμα του τάφηκε στὸν Γαργητιὸ καὶ τὸ κεφάλι του, ποὺ τὸ ἔκοψε ὁ Ἰόλαος, τάφηκε χωριστὰ στὴν Τρικόρυνθο κοντὰ στὴν κρήνη Μακαρία, κάτω ἀπὸ τὸν ἀμαξιτὸ δρόμο. Ὁ τόπος ὀνομάζεται Εὐρυσθέως κεφαλῆ*».

Οἱ μαρτυρίες τοῦ Λουκιανοῦ, ποὺ τοποθετεῖ τὸν τάφο τοῦ Εὐρυσθέως πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἑρακλέους, καὶ τοῦ Στράβωνος, ποὺ ὀρίζει πὼς ὁ τάφος βρισκόταν κοντὰ στὴν κρήνη

Μακαρία, ἀποτελοῦν ἐπιχειρήματα γιὰ ἄλλη θέση τοῦ Ἡρακλείου, στὰ ΒΔ. τῆς πεδιάδος καὶ ὄχι στὰ ΝΔ., στὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὸ Ἀγριελίκι καὶ τὴ θάλασσα.

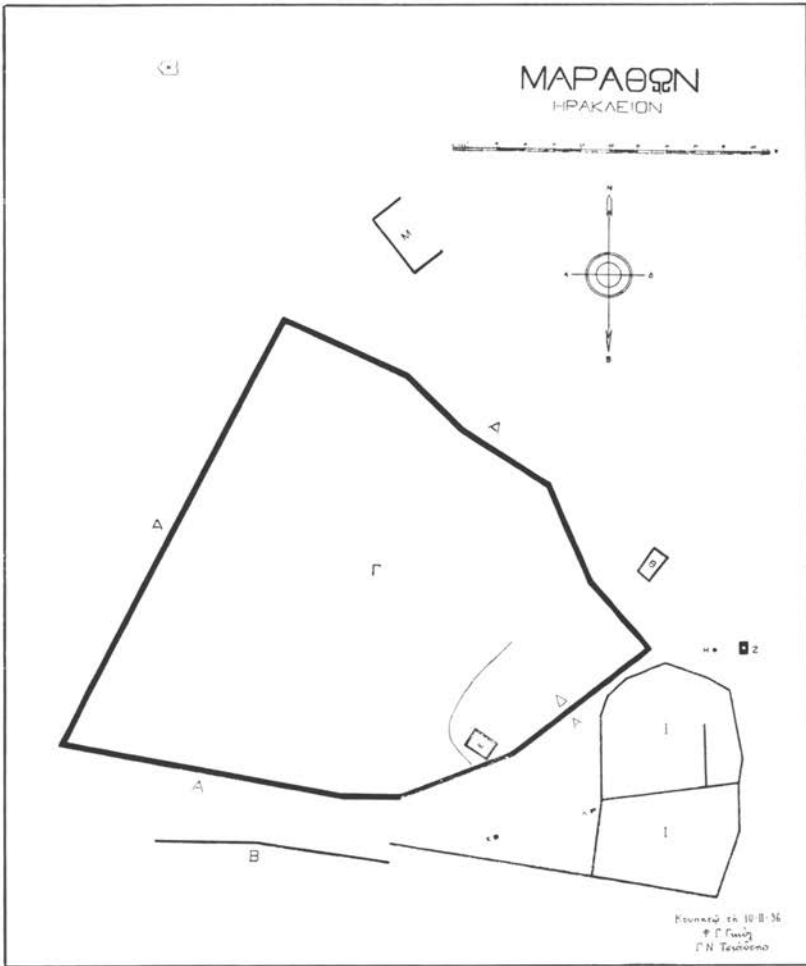
- 16 Πολὺ κοντὰ στὴν ἐκκλησίαι τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, στὴν περιοχὴ Βρανᾶ, τοποθετοῦσε ὁ Γ. Σωτηριάδης τὸ Ἡράκλειο. Σὲ ἀπόσταση 100 περίπου μέτρων βόρεια τῆς ἐκκλησίας εἶχε ἀποκαλύψει μεγάλο περίβολο ὅπου, κατ' αὐτόν, οἱ ἔφηβοι τοῦ Μαραθῶνος γυμνάζονταν καὶ ἐκπαιδεύονταν στὴ στρατιωτικὴ τέχνη. Σ' αὐτόν τὸν περίβολο ὑποσιῆριζε ὅτι βρισκόταν καὶ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἡρακλέους.

Ἡ γνώμη αὐτὴ τοῦ Σωτηριάδη γιὰ τὴ θέση τοῦ Ἡρακλείου βασίζεται καὶ στὴν πεποίθησή του ὅτι ἐκεῖ κοντὰ βρισκόταν καὶ ὁ δῆμος τοῦ Μαραθῶνος. Στὴν κορυφὴ τῆς προεξοχῆς ποὺ κάνει τὸ Ἀγριελίκι πρὸς τὴν Μπρεξίτζα βρῆκε ἀρχαία ὀχύρωση περιμέτρου 300 μ., τῆς ὁποίας τὴν ἀρχὴ ἀνάγει τουλάχιστον στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια. Στὶς ὑπώρειες τοῦ ὀχυρωμένου βράχου θὰ ἦταν καὶ οἱ κατοικίες¹⁰⁷. Ἡ ἀπογὴ του αὐτὴ ὅμως δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ εὐρήματα καὶ ἀπὸ τὴ νεότερη ἐξέταση τῶν ἐρειπίων τῆς ὀχύρωσης¹⁰⁸.

Ἡ Μακαρία πηγὴ

Ὁ Πausanias ἀναφέρει στὴν περιγραφὴ¹⁰⁹ του τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος καὶ τὴν πηγὴ *Μακαρία*: «*ὑπάρχει στὸν Μαραθῶνα πηγὴ ποὺ ὀνομάζεται Μακαρία· γι' αὐτὴν λένε τοῦτα περίπου*» καὶ καταλήγει «*ἐδὼ ἡ Μακαρία, κόρη τῆς Διόπειρας καὶ τοῦ Ἡρακλέους, σφάχτηκε μόνη της κι ἔτσι ἔγινε δυνατὸν στοὺς Ἀθηναίους νὰ νικήσουν στὸν πόλεμο καὶ στὴν πηγὴ νὰ πάρει τὸ ὄνομά της*». Ἡ ἀρχαία Μακαρία εἶναι, πιθανότατα, ἡ μεγάλη πηγὴ (Μεγάλο Μάτι) ποὺ ἀναβλύζει καὶ σή-

Εικ. 16. Ἀρχαῖος περίβολος κοντὰ σιὸν Ἅγιο Δημήτριο, σιὸν Βρανᾶ Μαραθῶνος.

μερα πλάι στον δρόμο Μπέι - Κάτω Σούλι, στο βορειοανατολικό άκρο της πεδιάδας, κάτω από το βουνό Σταυροκοράκι. Και σήμερα έχει πλούσια νερά τα όποια χύνονται στην πεδιάδα, κάποτε μάλιστα ύδρευόταν ή 'Αθήνα από αυτά, όπως είναι φανερό από το άντλιοστάσιο που υπάρχει εκεί. Στη γερμανική κατοχή μάλιστα προστατευόταν από φρουρά. Σώζεται ακόμη άπειραχτο το μικρό όχυρο για τον φρουρο στρατιώτη του κατοικού στρατού.

Το νερό της Μακαρίας, με κοίτη που είχε διαμορφωθεί με τα χρόνια, διέσχιζε την πεδιάδα και χυνόταν σε λίμνη, κοντά στην Κυνόσουρα. Τη λίμνη μνημονεύει ο Πausανίας¹¹⁰ ευθύς μετά τη Μακαρία: «*Στον Μαραθώνα υπάρχει λίμνη ελώδης κατά το μεγαλύτερο μέρος της· σ' αυτήν επεφταν οι βάρβαροι κατά την άτακτη φυγή τους επειδή δεν γνώριζαν τα περάσματα, και λένε πως οι μεγαλύτερες απώλειές τους οφείλονται σ' αυτό*». Το έλος αυτό, το Μεγάλο Έλος, αποξηράνθηκε τα νεότερα χρόνια και μάλιστα χιζονται σπίατα στην έκτασή του. Τμήμα του πλημμυρίζει ακόμη. Στα άρχαϊα χρόνια το κλίμα της περιοχής ήταν υγρό και πιθανώς νοσηρό. Ήδη ο 'Αριστοφάνης¹¹¹ μνημονεύει τα κουνούπια που υπήρχαν στην Τρικόρυνθο με τη φράση *ἐμπὶς Τρικορυσία*, δηλ. τρικορύσιο κουνούπι. 'Ο σχολιαστής του 'Αριστοφάνη το έπεξηγεῖ: *λέγεται ἐμπὶς Τρικορυσία ὡς ἐν Τρικορύνθῳ πολλῶν ἐμπίδων γινομένων, ἔστι γὰρ ἀλωδῆς καὶ κάθυγρος ὁ τόπος* (ονομάζεται τρικορύσιο κουνούπι γιατί στην Τρικόρυνθο υπάρχουν πολλά κουνούπια· ο τόπος είναι κατάφυτος και πολύ υγρός). Τη μορφή αυτή του τόπου είχε υπόψη του ο Σιμωνίδης¹¹² ονομάζοντας το πεδίο της μάχης *Μαραθώνιον ἄλσος* και πολύ άργότερα ο Pausanias¹¹³ που κάνει λόγο για το *Μαραθῶνι ἄλσος*. 'Ο περιγητής συνεχίζοντας λέει¹¹⁴ πως *«πάνω από τη λίμνη υπάρχουν λίθινες φάντες των άλόγων του 'Αρταφέρην και στα βράχια σημάδια από τη σκηνή του. 'Από τη λίμνη κυλάει ποτάμι με νερό κατάλληλο για*

τὰ ζῶα ποὺ βόσκουν κοντά της, κοντά σὴν ἐκβολή του ὅμως τὸ ποτάμι γίνεται ἀλμυρὸ καὶ γεμίζει θαλασσινὰ γάρια».

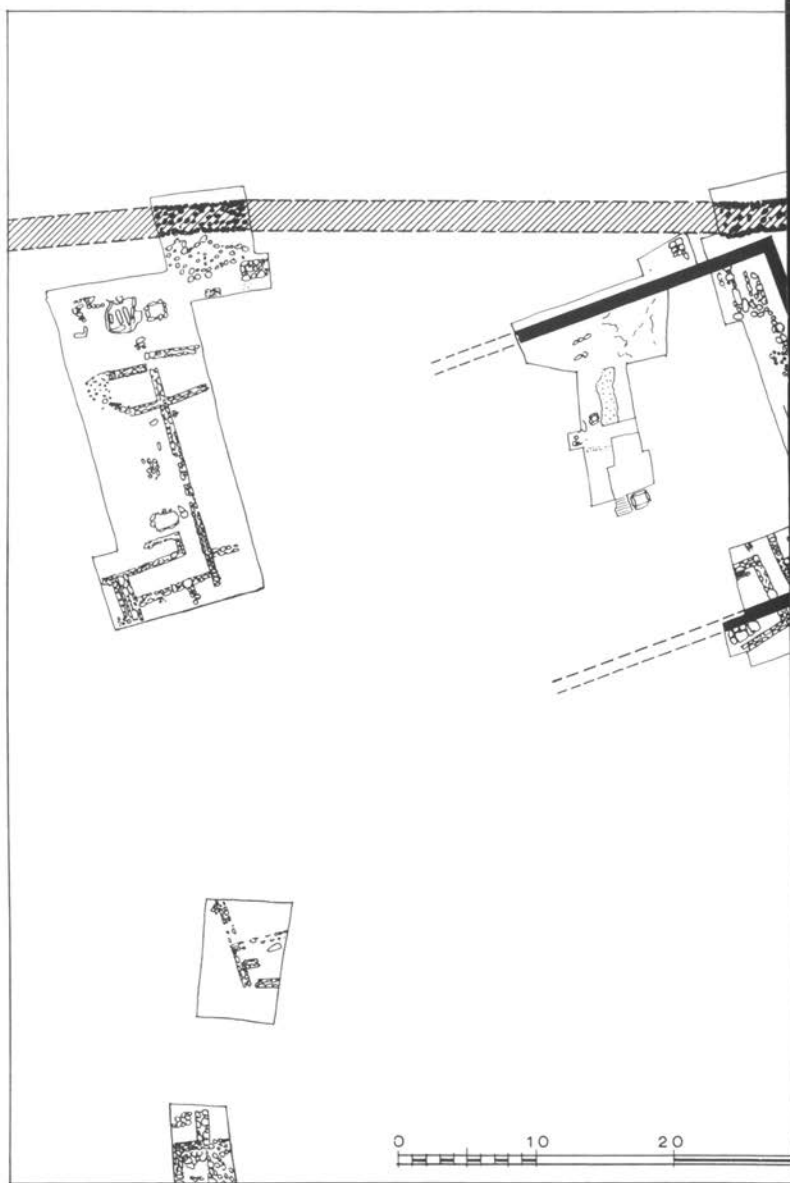
Ἡ δοξασία γιὰ τὶς λίθινες φάντες τῶν ἀλόγων τοῦ Ἄρτα-φέρνη εἶναι μεταγενέστερη καὶ φαίνεται πὼς λατομικὰ λαξεύματα πάνω ἀπὸ τὴ λίμνη θεωρήθηκαν, ἀπὸ τὸ σχῆμα τους, ὡς πακνιὰ ἀλόγων. Τὸ νερὸ τῆς Μακαρίας, ποὺ ἀδέατο κυλοῦσε ὡς τὴ λίμνη, κυνόταν μετὰ σὴν θάλασσα. Τὴ λίμνη λοιπὸν θεωρεῖ ὡς πηγὴ τοῦ γλυκοῦ νεροῦ ὁ Πausanias, ἐνῶ ἦταν μόνο σταθμὸς σὴν πορεία τοῦ ποταμοῦ τῆς Μακαρίας.

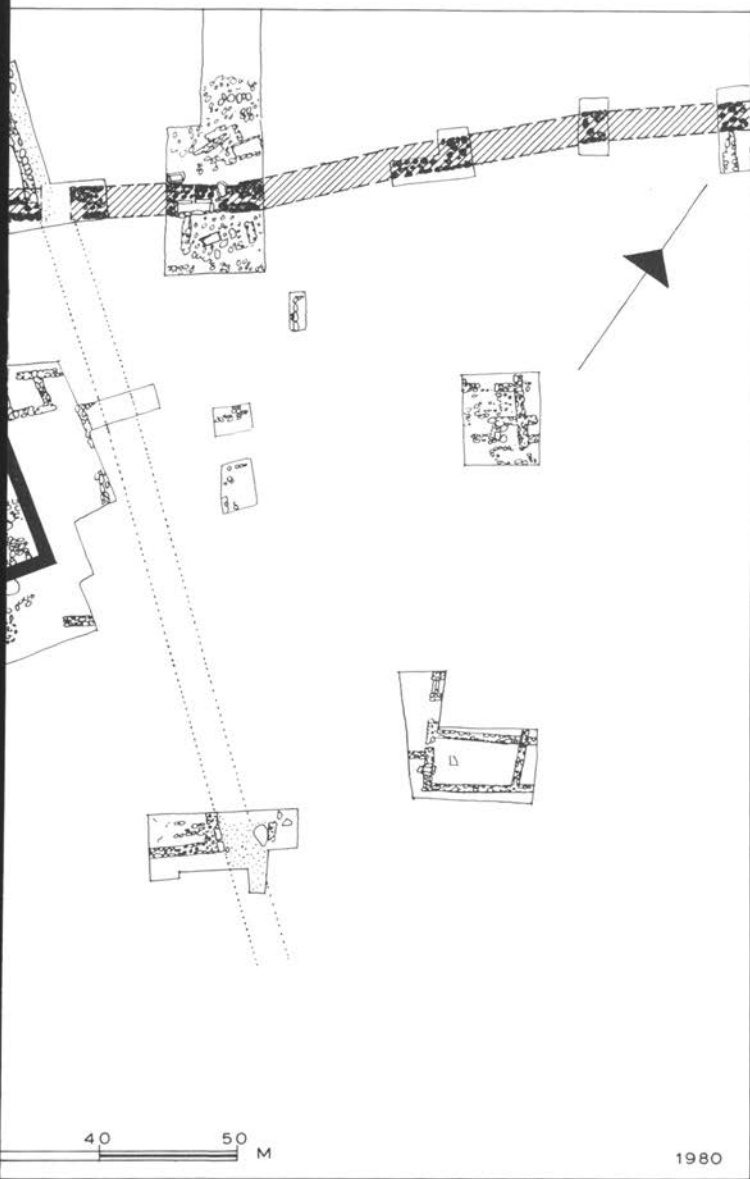
Πλάσι

Ὁ δῆμος τοῦ Μαραθῶνος τοποθετεῖται ἀπὸ ὀρισμένους σὴν θέση Πλάσι, ὅπου βρέθηκαν λείψανα οἰκισμοῦ ὄλων τῶν ἐποχῶν, ἀπὸ τὴ νεολιθικὴ ὡς τὴ ρωμαϊκὴ. Βρίσκεται ἐκεῖ λοιπὸν 17 κεραμικὴ νεολιθικὴ, πρωτοελλαδική, μεσοελλαδικὴ καὶ μυκηναϊκὴ. Ἄρχαϊκὸς περίβολος μνημειακῆς κατασκευῆς δείχνει τὴ συνέχιση τῆς κατοίκησης ποὺ εὐνοήθηκε ἀπὸ τὴν παραλιακὴ θέση τῆς περιοχῆς, τὸ εὐφορο ἔδαφος καὶ τὴν ὑπαρξὴ νεροῦ. Δὲν ἔχουν βρεθεῖ ὅμως ἐκεῖ ἀκόμη στοιχεῖα ποὺ νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ταύτιση τοῦ χώρου μὲ τὸ κύριο μέρος τοῦ δήμου, δηλαδὴ κάποιον ἱερό του ἢ ἐπιγραφὰς καὶ ἀναθήματα¹¹⁵.

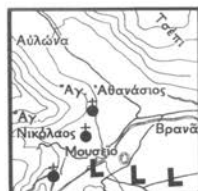
Ἄλλων δήμων, λ.χ. τοῦ γειτονικοῦ Ραμνοῦντιος, ἔχει βρεθεῖ ὁ συγκροτημένος οἰκισμός: σπήτια, δρόμοι, μικρὰ ἱερά, ἐργαστήρια. Ἐδῶ σὴν Πλάσι δὲν ἔχουν βρεθεῖ ἀκόμη χαρακτηριστικὰ λείψανα οἰκισμοῦ ἐνὸς πλούσιου δήμου ὅπως ὁ Μαραθῶνας. Ἴσως οἱ ἀρχαῖοι Μαραθῶνιοι νὰ ζοῦσαν σὲ ἀγροικίες σκορπισμένες σ' ὅλη τὴν κτηματικὴ του περιφέρεια, ὅπως εἶναι φανερὸ πὼς συνέβαινε σὴν μεταγενέστερα χρόνια.

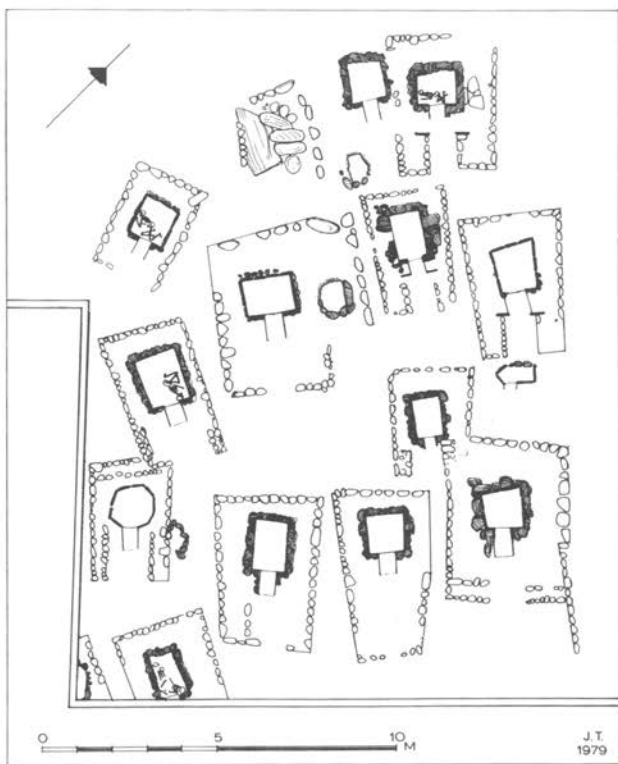
Εικ. 17. Προϊστορικά οικοδομικά λείψανα στο Πλάσι Μαραθῶνος.

Τσέπι

Τὰ μεγάλα προϊστορικά κέντρα τοῦ Μαραθῶνος, ἐρευνημένα συστηματικά, εἶναι τὸ πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο τοῦ Τσέπι καὶ τὸ μεσοελλαδικὸ τοῦ Βρανᾶ. Ἡ θέσις *Τσέπι* βρίσκεται σὲς παρυφῆς τῆς πεδιάδας τοῦ Μαραθῶνος, σιὸς πρόποδες 18 τοῦ μικροῦ βουνοῦ Κοιτρώνι πού ἡ κορυφή του μεταβλήθηκε τὰ

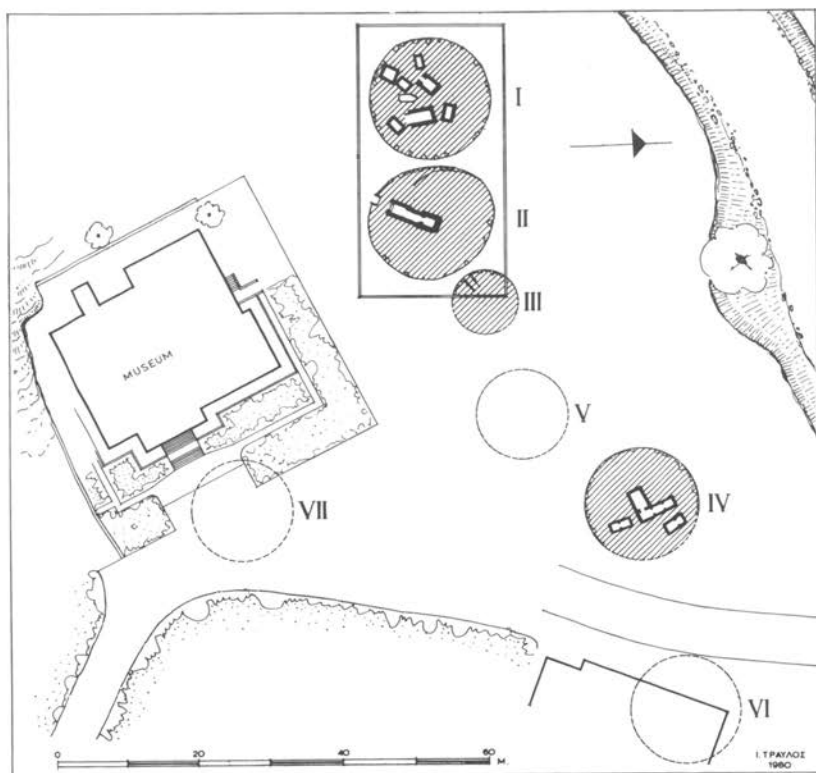
Εἰκ. 18. Πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο σὸ Τσέπι Μαραθῶνος.

τελευταία χρόνια σὲ πολεμικὸ ἐλικοδρόμιο. Ἐκεῖ ὁ Σπ. Μαρινάτος ἀνέσκαψε¹¹⁶ μεγάλο πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο, συστηματικῆς μορφῆς καθὼς οἱ τάφοι εἶναι τοποθετημένοι μὲ τάξη, σὲ σειρές, ὀρθογώνιοι ἢ καὶ κυκλικοί, ντυμένοι ἐσωτερικὰ μὲ πλάκες ἢ ξερολιθιά, μὲ ἄνοιγμα ἐμπρὸς ποὺ κλεινόταν μὲ πέτρες. Γιὰ σκέπασμα χραιοῦμευαν μεγάλες πλάκες ποὺ κι αὐτὲς καλύπτονταν μὲ κῶμα. Τὸν νεκρὸ τοποθετοῦσαν σὲ στάση συνεσταλμένη. Ὅταν ἔπρεπε νὰ γίνεи νέα χρῆση τοῦ τάφου παραμερίζονταν τὰ ὄσα τῶν προηγούμενου νεκροῦ γιὰ τὴ δημιουργία χώρου. Ἀπὸ τὰ λίγα κτερίσματα ποὺ βρέθηκαν σιτοὺς τάφους καὶ ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τους προκύπτει πὼς τὸ νεκροταφεῖο αὐτὸ τὸ χρησιμοποιοῦσαν κάτοικοι τῶν νησιῶν τῶν Κυκλάδων ποὺ γιὰ ἐμπορικοὺς λόγους εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς Ἀττικῆς.

Βρανᾶ

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ δέση Τσέππ πρὸς τὰ ΝΔ. βρίσκεται τὸ Μουσεῖο τοῦ Μαραθῶνος, ποὺ χτίστηκε πολὺ κοντὰ σιτὸ μεσοελλαδικὸ νεκροταφεῖο τοῦ Βρανᾶ, σιτοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ Ἀγριελίκι. Ἐπτὰ ταφικοὶ τύμβοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ τέσσερις ἐρευνηθήκαν ἀπὸ τὸν Σπ. Μαρινάτο¹¹⁷, ἀποτελοῦν ἓνα νεκροταφεῖο ἀπὸ τὰ σημαντικότερα στὴν Ἀττικὴ. Οἱ τύμβοι αὐτοὶ ἦταν γνωστοὶ ἀπὸ τὸν 19ο αἰ. καὶ περιγράφονται πολὺ συνοπτικὰ ἤδη ἀπὸ τὸν Leake καὶ τὸν Fraser. Περιβάλλονται κυκλικὰ ἀπὸ πέτρες πλακοειδεῖς καὶ ἔχουν τὸ σχῆμα τῆς ἀσπίδας. Τὸ μεγαλύτερο ὕψος τους ἀπὸ τὴ γύρω ἐπίπεδη ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους εἶναι 1.50 μ. Στὸ ἐσωτερικὸ τῶν τύμβων ὑπάρχει δεύτερη κυκλικὴ κατασκευὴ καὶ τουλάχιστον ἓνας λακκοειδῆς

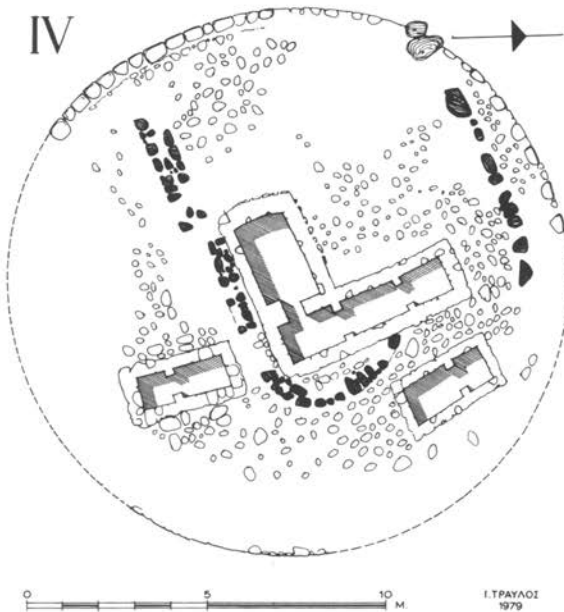

Εικ. 19. Τοπογραφικό σχέδιο τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος καὶ τῶν τύμβων τοῦ Βρανᾶ.

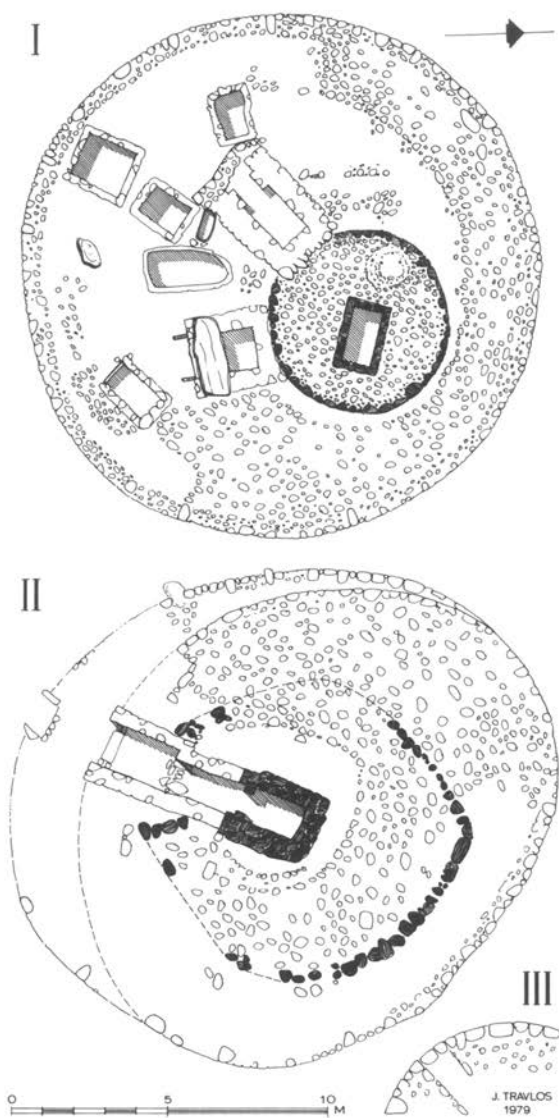
τάφος, πού σκεπαζόταν μὲ πλάκες. Οἱ νεκροὶ τοποθετοῦνταν συνηθισμένως.

Οἱ τύμβοι χρησιμοποιήθηκαν γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Ὁ τύμβος I περιεῖχε 7 κιβωτιόσχημους ἢ λακκοειδεῖς τάφους, ὁ ἕνας στὸν ἐσωτερικὸ κύκλο καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ στὸν ἐξωτερικὸ κύκλο. Ὁ τύμβος II εἶναι ἀκανόνιστος κυ-

κλικός, με τάφο στο κέντρο του που περιβαλλόταν με τρείς έσω-
 τερικούς περιβόλους. Ο τύμβος III, μικρός σε έκταση, περιείχε
 δύο κτιστούς λακκοειδείς τάφους. Ο τύμβος IV, μεγάλος και **20**
 σχεδόν κυκλικός, διαμ. 15 μ., είχε υποστεί καταστροφή από την
 εγκατάσταση Ιταλικού πυροβολείου κατά τον πόλεμο. Το κύριο
 στοιχείο του έσωτερικά είναι στενόμακρος κώρος χωρισμένος με
 μικρούς τοίχους σε τέσσερα μέρη γεμάτα όσα ανακατεμένα,
 λίγα μικρά άγγεϊα και σφονδύλια. Φαίνεται πως τα όσα, κατά
 τη διαπίστωση του Μαρινάτου, προέρχονταν από ανακομιδές
 και όχι από νεκρούς που είχαν ταφεί έξ άρχης εκεί, και παρα-
 μερίσθηκαν κατά τη νέα χρήση του χώρου.

Εικ. 20. Ο ταφικός τύμβος IV του Βρανά.

Εικ. 21. Οἱ ταφικοὶ τύμβοι I καὶ II τοῦ Βρανᾶ.

Ὁ τύμβος I ἀνήκει στὴ μεσοελλαδικὴ ἐποχὴ (2000-1600 π.Χ.), ὁ II εἶναι νεότερος κατὰ μία γενιὰ καί, σύμφωνα μὲ τὸν 21
Μαρινάτο, χρονολογεῖται μετὰ τὸ 1550 π.Χ., ἐνῶ τὰ εὐρήματα
τῶν ἄλλων δύο εἶναι νεότερα καὶ ἀνήκουν στὸν 14ο καὶ 13ο
π.Χ. αἰῶνα.

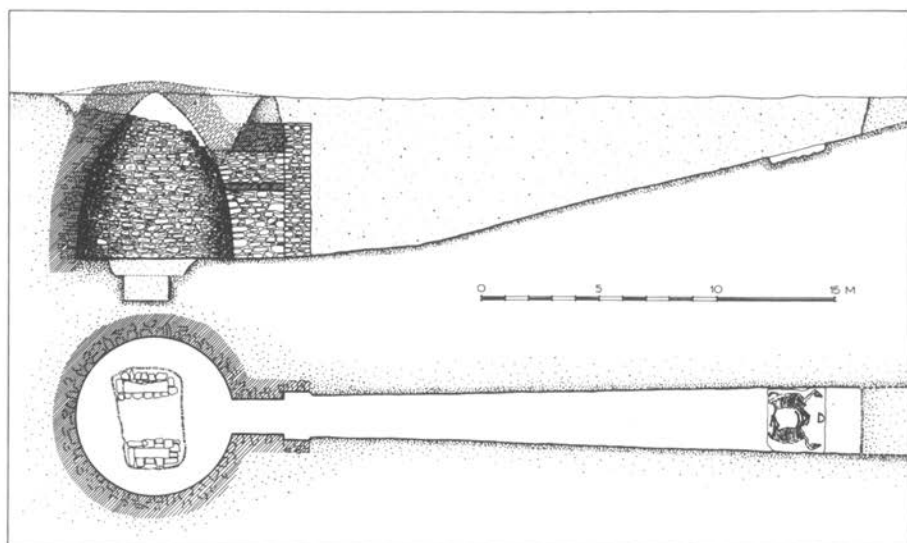
Ὁ θολωτὸς τάφος

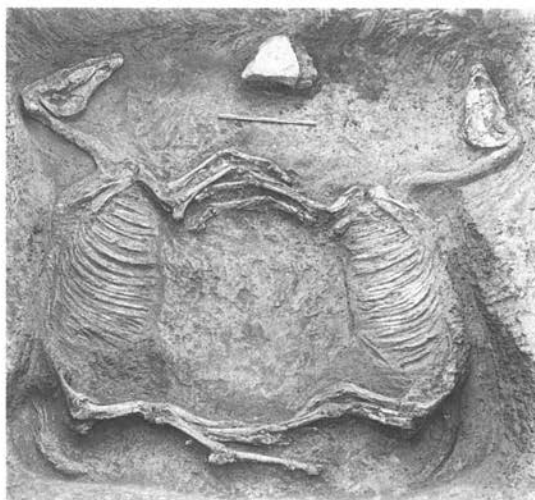
Σὲ ἀπόσταση 400 μ. πρὸς τὰ ΝΑ. ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῶν
τύμβων σώζεται πλήρης θολωτὸς μυκηναϊκὸς τάφος ἐσωτ. ὕψ.
7.20 μ., ἀνασιπλωμένος καὶ στεγασμένος. Εἶχε ἐρευνηθεῖ τὸ 22
1933-1935 ἀπὸ τὸν Γεώργιο Σωτηριάδη¹¹⁸, τὸν ἀνασκαφέα τοῦ
Θέρμου, Ἐφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ κατόπιν καθηγητὴ τοῦ
Πανεπιστημίου. Στὸ ἐσωτερικὸ, διαμ. 7 μ., περιεῖχε δύο λακκο-
ειδεῖς τάφους στοὺς ὁποίους βρέθηκαν χρυσοὶ ἀγγεῖοι, κύπελλο
ἢ ποιήριο. Στὴν ἀρχὴ τοῦ μακρότατου, μήκ. 25 μ., ἐπικλινούσ
δρόμου ποὺ ὀδηγεῖ στὸν τάφο βρέθηκαν, ἀντιθετικὰ τοποθετημέ-
νοι, δύο σκελετοὶ ἀλόγων σὲ πλάγια στάση. Κατὰ τὸν Ἰω. Πα- 23
παδημητρίου, ποὺ ἐρεύνησε¹¹⁹ τὴν ταφὴν τὸ 1958, τὰ ἄλογα
αὐτὰ προσφέρθηκαν στοὺς νεκρούς, ὅπως γινόταν στὴν ἥρωικὴ
ἐποχὴ, κατὰ τοὺς στίχους τῆς *Ἰλιάδος*¹²⁰ μὲ τοὺς ὁποίους περι-
γράφεται ἡ καύση τοῦ νεκροῦ Πατρόκλου, τὴν ὁποία ἀκολου-
θησαν ἀγῶνες καὶ ἀπονομὴ βραβείων ἀπὸ τὸν Ἀχιλλεῖα.

Τὴ δόλο καὶ τὸ στόμιο τοῦ τάφου ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ξερολιθιά
καὶ ἡ εἴσοδος φέρει μεγάλο μονόλιθο ὑπέρθυρο, πάνω ἀπὸ τὸ
ὁποῖο σχηματίζεται κουφιστικὸ τρίγωνο. Τὸ μεγάλο μνημεῖο
ἀνασιπλώθηκε¹²¹ τὸ 1958.

Ὁ θολωτὸς τάφος τοῦ Μαραθῶνος, σπάνια ταφικὴ κατα-
σκευὴ στὴν Ἀττικὴ (ἄλλοι θολωτοὶ τάφοι ὑπάρχουν στὸ Μενίδι

Είκ. 22. Μυκηναϊκός θολωτός τάφος στον Άρνό Μαραθῶνος.

Είκ. 23. Οί σκελετοί δύο ἀλόγων στην ἀρχή τοῦ δρόμου τοῦ μυκηναϊκοῦ θολωτοῦ τάφοῦ τοῦ Μαραθῶνος.

καὶ τὸν Θορικό), χρονολογεῖται στὸ 1450-1380. Ὁ Σωτηριάδης στὴν ἔκθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς λέει ὅτι ἡ δόλος ἦταν γεμάτη κόκκαλα καὶ κάρβουνα, ποὺ δείχνουν τὴν τέλεσιν θυσιῶν στοὺς ἀφηρωισμένους νεκροὺς τοῦ τάφου. Τοῦτο κατὰ τὸν Μαρινάτο¹²² ἀποτελεῖ ὀριστικὴ μετατόπιση ἀπὸ τοὺς τύμβους στὸν δολωτὸ τάφον τῆς ἀπόδοσης θείων τιμῶν στοὺς νεκροὺς τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Τύμβος κλασικὸς

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς τύμβους τοῦ Βρανᾶ, πρὸς τὰ ἀνατολικά, ἐρευνήθηκε μερικῶς, ἀπὸ τὸν Σπ. Μαρινάτο¹²³, τύμβος ὕψους ἄνω τῶν τριῶν μέτρων καὶ διαμέτρου 30 μ. Βρέθηκαν ἔνδεκα ταφές, ἀπὸ τὲς ὁποῖες οἱ δύο ἦταν καύσεις, οἱ νεκροὶ δηλαδὴ εἶχαν ἀποτεφρωθεῖ. Ἐνας ἀπὸ τοὺς νεκροὺς, ὅλοι ἄντρες, ἦταν παιδί ἡλικίας 10 ἐτῶν περίπου. Πάνω ἀπὸ τὲς ταφές, ποὺ ὁ Μαρινάτος θεωρεῖ σύγχρονες, κά-
 24
 κκε μεγάλη πυρά, προσφέρθηκαν θυσίαι στοὺς νεκροὺς καὶ ἀποτέθηκαν ἀγγεῖα ὡς κτερίσματα. Πάνω ἀπὸ κάθε ταφὴ στήθηκε μεγάλη πλακωτὴ πέτρα ὄρθια ὡς ἐπιτύμβια στήλη. Ἀργότερα ἴσως, κατὰ τὸν Μαρινάτο, σχηματίστηκε πάνω ἀπὸ τοὺς τάφους ὑψηλὸς τύμβος ἀποκλειστικὰ ἀπὸ κονδρὰ χαλίκια τοῦ ποταμοῦ.

Τὰ κτερίσματα ἦταν ἀττικά μελανόμορφα ἀγγεῖα, ποὺ χρονολογοῦνται μεταξὺ 500 καὶ 490 π.Χ., ληκύθια, πινάκια¹²⁴, ἄωτοι κύαδοι, μελαμβαφῆς πυξίδα καὶ μελανόμορφη λουτροφόρος.

Ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ νεκροὶ ἦταν ὅλοι ἄντρες καὶ ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ τὸ ταυτόχρονον τῆς ταφῆς, ὁ Σπ. Μαρινάτος ὑπέθεσε ὅτι ὁ

Εικ. 24. Κλασικός τύμβος, ό λεγόμενος τών Πλαταιέων.

τύμβος ανήκει στους πεσόντες Πλαταιείς τής μάχης του Μαραθώνος και ότι τὸ δεκάχρονο αγόρι ἦταν πιθανῶς ἀγγελιαφόρος κατὰ τὴ διάρκεια τής μάχης, μετέφερε δηλαδή ὁδηγίες τῶν στρατηγῶν σὰ διάφορα τμήματα πὺ μάχονταν.

Σὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς τάφους, πὺ ανῆκε σὲ ἄντρα ἡλικίας 30-40 ἐτῶν, βρέθηκε σίπλη ὅπως αὐτὲς πὺ περιγράφηκαν, ἡ ὁποία στὸ ἓνα σιενὸ πλευρὸ φέρει χαραγμένη, μὲ μακαίρι, ξίφος ἢ ἀκόντιο, τὸ ὄνομα Ἄρχια ἢ Ἄρχια[ς]. Ἀπὸ τοῦτο, τὴν ὑπαρξη τοῦ ὀνόματος δηλαδή, ὁ Μαρινάτος συμπεραίνει ὅτι πιθανῶς ὁ Ἄρχιας ἦταν ἀξιωματικὸς¹²⁵.

Τὴν ταφή τῶν Πλαταιέων στὸ πεδίο τής μάχης μνημονεύει ὁ Παιουανίας¹²⁶ λέγοντας πὺς «στὴν πεδιάδα βρίσκεται τάφος τῶν Ἀθηναίων. Πάνω σ' αὐτὸν ὑπάρχουν σιπῆες μὲ χαραγμένα, κατὰ φυλές, τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν· ἄλλος τάφος εἶναι τῶν Πλαταιέων καὶ τῶν δούλων».

Αὐτομάτως δημιουργεῖται γιὰ τὸν τύμβο τῶν Πλαταιέων ἢ ἴδια ἀμφιοθήκησιν ποὺ ἔγινε καὶ γιὰ ἐκεῖνον τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Πausanias δὲν δὲ ἀνόμαζε *τάφο* τὸν τύμβο ποὺ βλέπουμε, ἀλλὰ *γῆς κῶμα*, ὅπως κάνει γιὰ ἄλλες περιπτώσεις ποὺ περιγράφει τύμβους. Ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἀπόγεως τοῦ Μαρινάτου εἶναι τὸ ὅτι ἡ στίλη τοῦ Ἀρχία εἶναι γραμμὴν μὲ τὸ ἀττικὸ ἀλφάβητο καὶ ὄχι τὸ βοιωτικὸ, ὅπως δὲ ἦταν φυσικόν, ἀφοῦ τὴν ἐπιγραφὴν δὲ τὴν εἶχε χαράξει κάποιος Πλαταιεύς.

Τὸ τέμενος τῆς Ἀθηνᾶς

Ἀνατολικά τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, σιούς πρόποδες τοῦ Ἀγριελικιοῦ, ὁ Γ. Σωτηριάδης τοποθετοῦσε¹²⁷ τὸ *Ἡράκλειον*, ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν στρατοπεδεύσει τὸ 490 π.Χ. Σὲ ἀπόστασιν ἑκατοντάδων μέτρων ἀπὸ αὐτὴν βρέθηκε¹²⁸ ὄρος μαρμάρινος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *ἡὸρος / τεμένος / Ἀθηνᾶς*. 25
Ἡ ἔρευνα ποὺ ἔκανε σιὸν κῶρο εὔρεσης τοῦ ὄρου καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὸν ὁ Σωτηριάδης ἀπεκάλυξε βάση σιπλῶν, δωμάτια μικροῦ σπιτιοῦ καὶ πεσοσειδῆς βάθρο μὲ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ποὺ δὲ δοῦμε σὲ τὸ Μουσεῖο. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα αὐτὰ

Εἰκ. 25. Ὅρος τεμένους τῆς Ἀθηνᾶς.

καὶ μελέτη τῆς τοπογραφίας ὁ Ε. Vanderpool συμπέρανε¹²⁹ πὼς ὁ δῆμος τοῦ Μαραθῶνος βρισκόταν σιτοὺς πρόποδες τοῦ Ἄγριελικιοῦ, σιτὸ ΝΔ. μέρος τῆς πεδιάδας τοῦ Μαραθῶνος.

Τὸ Μικρὸ Ἔλος — τὸ Νησί

Τὸ Μικρὸ Ἔλος ἀποτελοῦσε σιτὴν ἀρχαιότητα τὸ ἀκραιὸ πρὸς Ν. ὄριο τῆς περιοχῆς τοῦ δήμου τοῦ Μαραθῶνος. Ἡ ἀποξήρασή του ἔγινε τὸ 1933 μὲ τὴν κατασκευὴ διώρυγας ποῦ διοκέτευσε τὰ νερά του σιτὴ θάλασσα. Τὰ ἔξοδα πλήρωσε ὁ πλούσιος Ἀμερικανὸς Ροκφέλερ καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Νέας Μάκρης πρόσφεραν τὴν προσωπικὴ τους ἐργασία. Τὴν εἰκόνα ποῦ παρουσίαζε ἐκεῖ ὁ τόπος, ἐντελῶς παραμορφωμένος σήμερα ἀπὸ

26 τὲς οἰκοδομὲς καὶ τὲς ἐπικώσεις, δίνουν οἱ παλαιοὶ περιηγητὲς καὶ τοπογράφοι.

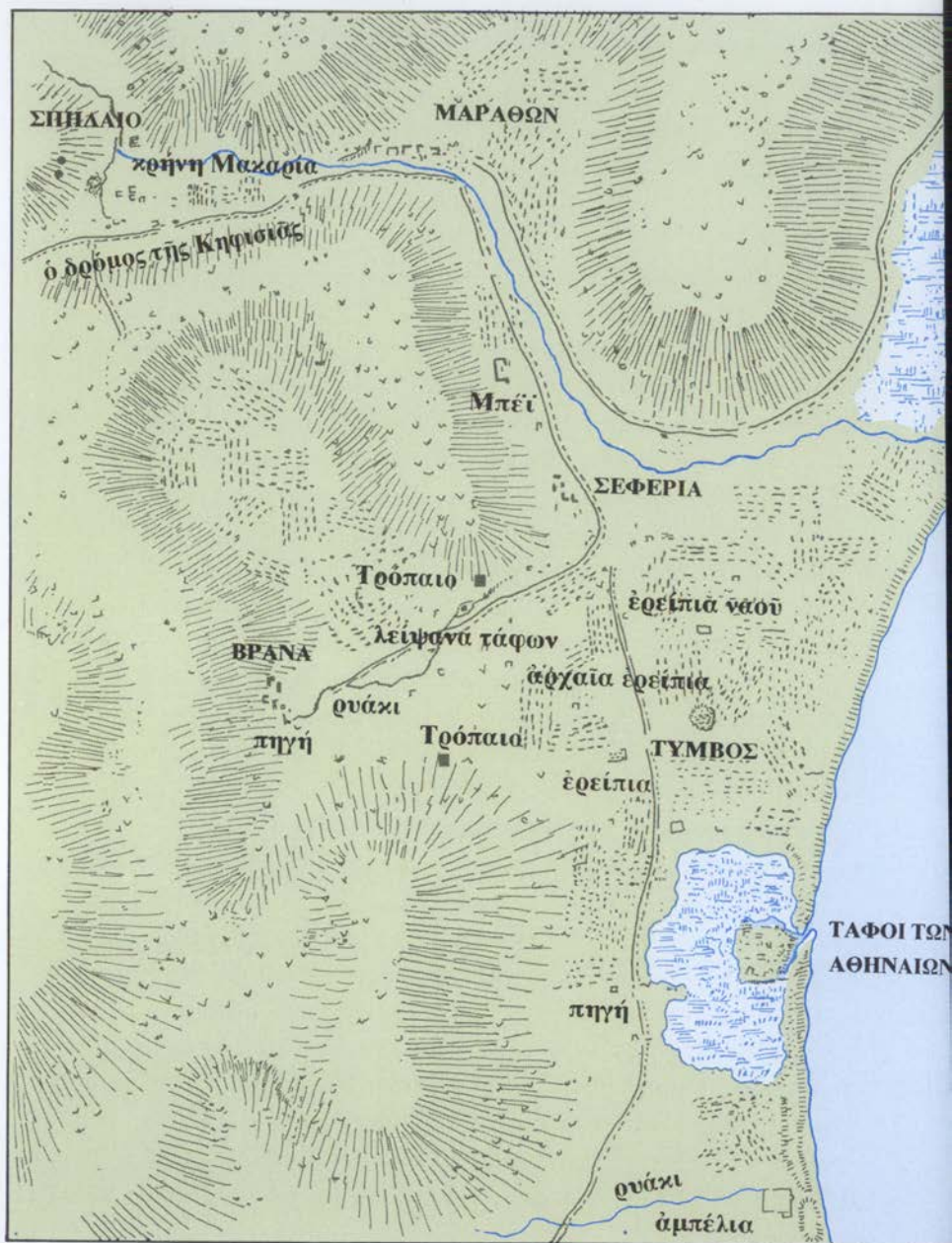
Τὰ νερά τοῦ ἔλους ἀνάβλυζαν σιτοὺς ἀνατολικοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ Ἄγριελίκι καὶ ἀπλώνονταν ὡς τὴ θάλασσα. Σιτὸ ἀκραιὸ πρὸς τὴ θάλασσα τμημα μικρὴ ἔκταση, 100×150 μ. περὶπου, ξεπρόβαλλε ἀπὸ τὸ ἔλος σκημαίζοντας μιὰ νησίδα· ἀπὸ τοὺς ντόπιους ὀνομαζόταν Νησί. Γύρω ἀπὸ τὸ Νησί ὑπῆρχε διώρυγα γεμάτη νερά τοῦ ἔλους ποῦ ἐξέβαλλε σιτὴ θάλασσα. Ὅταν ἡ ἄμμος ποῦ σῶρευε τὸ κύμα ἔκλεινε τὴν ἐκβολὴ τῆς διώρυγας, τὰ νερά ὑγώνονταν καὶ τὸ ἔλος πλημμύριζε περισσότερο. Σιτὰ νεότερα χρόνια τὸ Νησί ἦταν προσιτὸ ἀπὸ τὴ γύρω ξηρὰ μὲ διόδους, ὅπως τὲς περιγράφει ὁ Γάλλος πρόξενος¹³⁰ σιτὴν Ἀθήνα Fauvel (1753-1838), πράκτορας καὶ προμηθευτὴς ἀρχαίων τοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ σιτὴν Κωνσταντινούπολη Choi-

seul - Gouffier: «Ένα μικρό ρυάκι μεταβάλλει σὲ νηοὶ τοὺς τάφους καὶ κύνεται στὴ θάλασσα. Ἐνα λιθόστρωτο ἔωνε τοὺς τάφους μὲ τὰ θουνὰ διασχίζοντας τὸ ἔλος. Ἐπάρχει ἐπίσης δίοδος τεχνητὴ ἀπὸ τὸ νηοὶ στὴ θάλασσα πὸν βρῖσκειται σὲ ἀπόσταση 50 ποδιῶν».

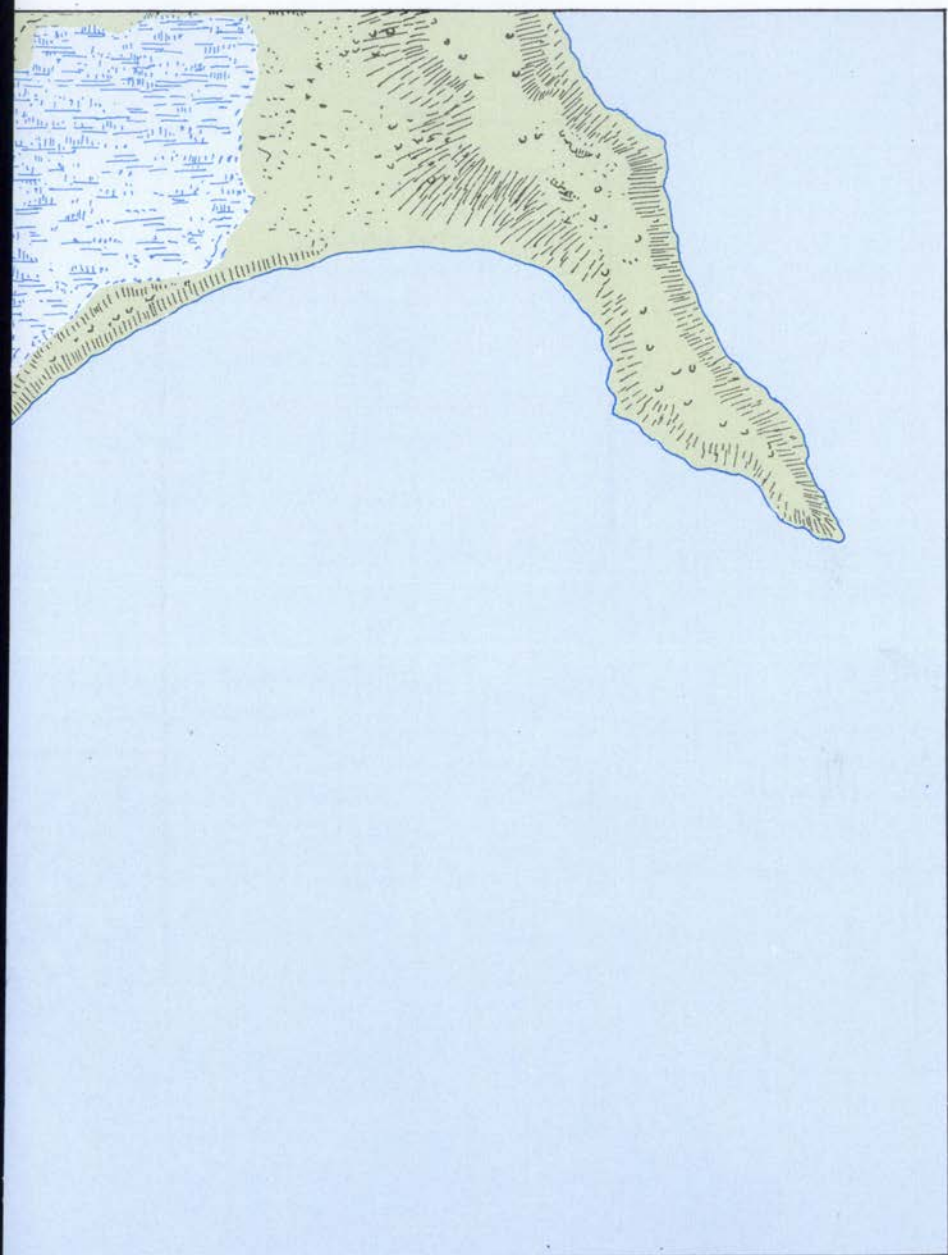
Οἱ τάφοι πὸν μνημονεύει ὁ Fauvel, τῶν Ἀθηναίων πὸν ἔπασαν στὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ., ἦταν ἐρείπια ἀρχαίων κυριῶν. Στὸ σχέδιο τῆς περιοχῆς (τὸ ἐκπόνησε τὸ 1792), πὸν σὴζεται στὴ Bibliothèque Nationale τοῦ Παρισιοῦ, ἐπεξηγεῖ τὰ ἐρείπια πὸν ἔβλεπε. Οἱ τάφοι τῶν Ἀθηναίων εἶναι τὰ ἐρείπια τοῦ αἰγυπτιακοῦ ναοῦ, ἐνῶ οἱ προτομὲς τῶν αὐτοκρατόρων Λουκίου Βέρου καὶ Μάρκου Αὐρηλίου πὸν μνημονεύει βρέθηκαν ΒΑ. τοῦ βαλανείου πὸν εἶχε κατασκευάσει ὁ Ἡρώδης Ἀττικός, ὅπως σημειώνεται στὸ σχέδιο τοῦ Νησιοῦ. 27

Ὁ Fauvel εἰκονίζει τὴ διώρυγα πὸν περιέβαλλε σχεδὸν τὸ Νηοὶ καὶ σημειώνει στὰ δυτικά, πάνω ἀπὸ τὸν ἀμαξιτό, τὴν ὑπαρξη πηγῆς πὸν τροφοδοτοῦσε τὸ Μικρὸ Ἐλος, κάτι πὸν εἶχε διαπιστώσει καὶ ὁ Σωτηριάδης. Καὶ οἱ ἄλλοι περιηγητὲς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Fauvel, περιγράφουν τὸ πλῆθος τῶν ἐντυπωσιακῶν ἀρχαίων πὸν βρῖσκονταν στὴν περιοχὴ τοῦ Νησιοῦ. Οἱ ἀνασκαφὲς ἔφεραν στὸ φῶς ἕνα αἰγυπτιακὸ ἱερὸ καὶ ἕνα βαλανεῖο, πὸν περιγράφονται παρακάτω.

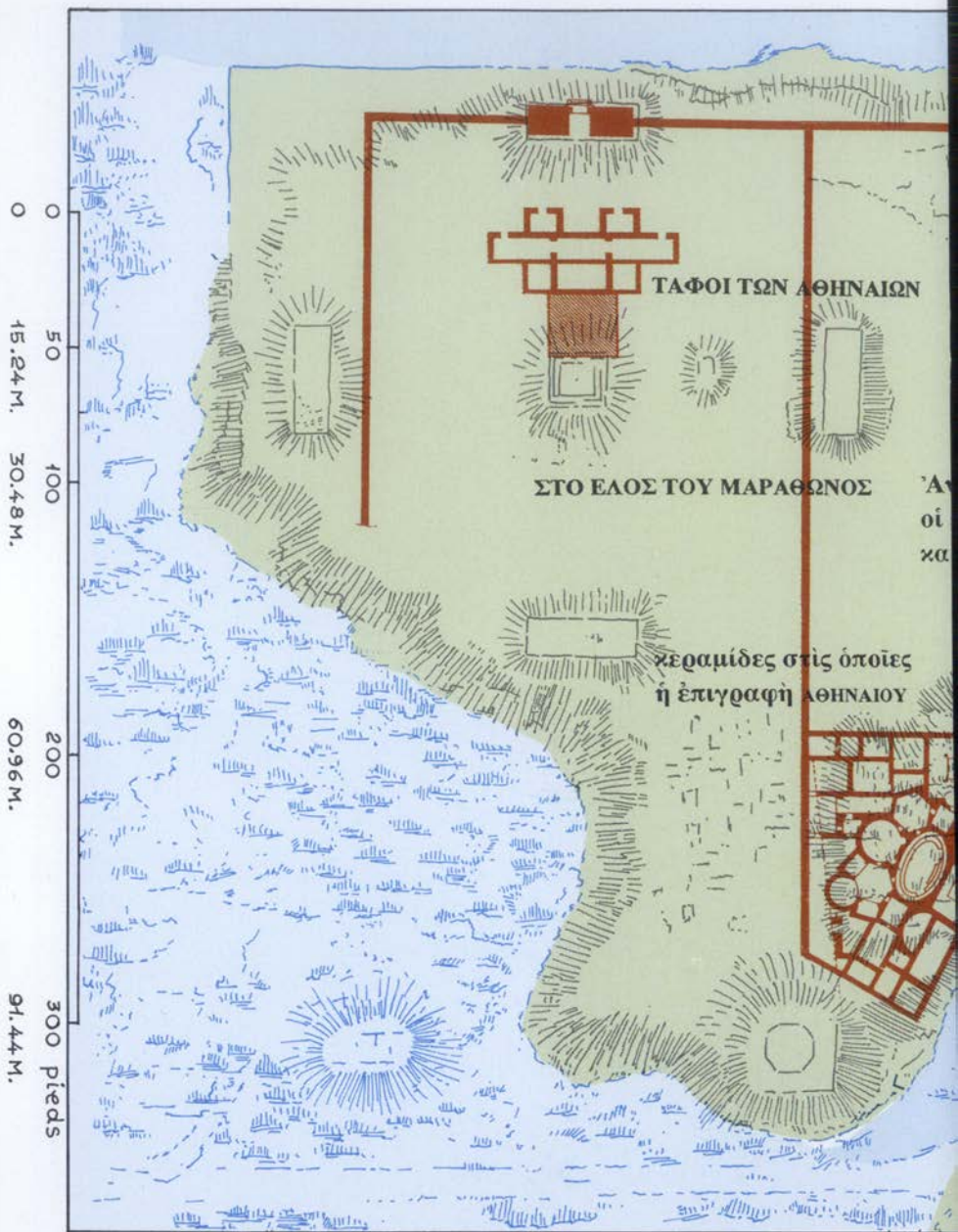
Ὁ Σωτηριάδης πίστευε ὅτι ἡ Μπρεζίζα ἦταν τὸ ἐπίνειο τοῦ Μαραθῶνος. Κατὰ τὶς διηγήσεις τῶν ἐντοπίων τῆς ἐποχῆς του σωζόταν στὴν ἀκρογιαλιὰ ἀρχαῖος μῶλος, ὁ ἴδιος μάλιστα ὁ ἐρευνητὴς εἶχε διαπιστώσει¹³¹ τὴν ὑπαρξη τεχνητῆς διώρυγας τῶν χρόνων τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχαίας, ἡ ὁποία ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ θάλασσα εἰσχωροῦσε στὸ ἔλος τῆς Μπρεζίζας. Ἦταν κατὰ τοὺς λόγους του πολὺ πλατιὰ καὶ μὲ τὰ πλευρὰ προσταιευμένα ἀπὸ ἰσχυροὺς τοίχους. Ἡ χρησιμότητά της ἦταν διπλή. Συνέλεγε τὰ νερὰ τοῦ ἔλους καὶ χρησίμευε ὡς καταφύγιο γιὰ τὶς βάρκες τῶν γαράδων.

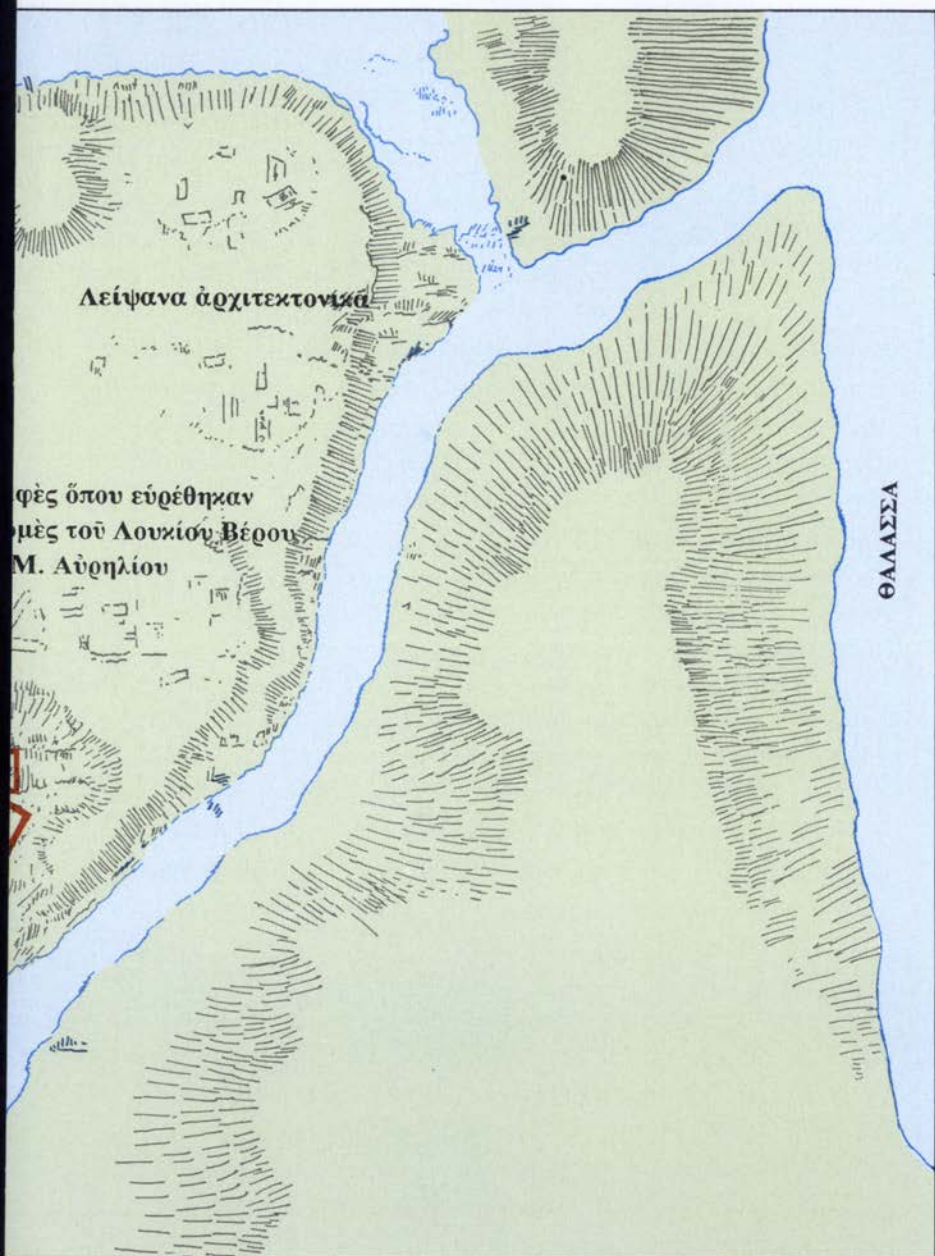
Είκ. 26. Χάρτης του Μαραθώνος, κατά σχεδίασμα του Fauvel του 1792.

0 500 1000 toises
0 974.5 M. 1949 M.

Εἰκ. 27. Χάρτης τοῦ Μικροῦ Ἐλου, κατὰ σχεδίασμα τοῦ Fauvel τοῦ 1792.

Λείψανα αρχιτεκτονικά

φές όπου εύρέθηκαν
μής του Λουκίου Βέρου
Μ. Αγγελίου

ΘΑΛΑΣΣΑ

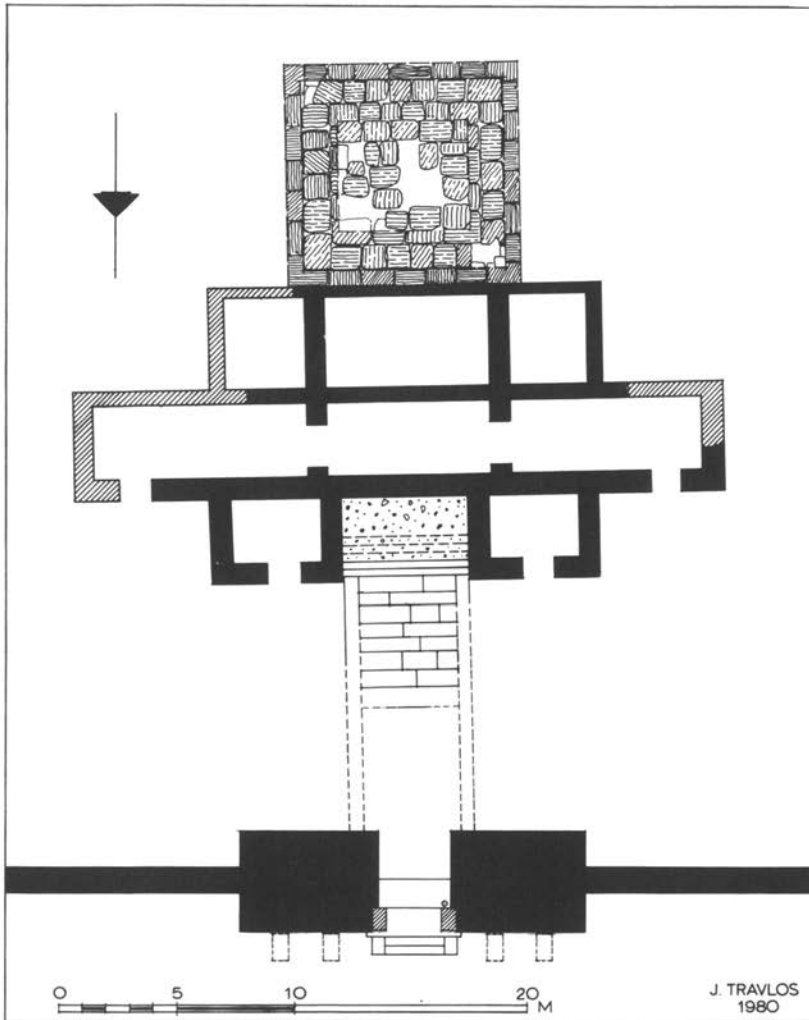
Ἱερό αἰγυπτίων θεῶν

Ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἀμερικανικὴ βάση, στὰ βόρειά της, σώζονται τὰ ἐρείπια δύο μεγάλων ἀρχαίων οικοδομημάτων τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ., ἐνὸς ἱεροῦ αἰγυπτιακῆς θεότητας καὶ ἐνὸς βαλαναίου, λουτρικῆς ἐγκαταστάσεως. Καὶ τὰ δύο μνημεῖα εἶναι δύσκολο νὰ τὰ ἐπισκεφθεῖ καὶ νὰ τὰ μελετήσῃ κανεὶς ἐξαπατίας τῆς πυκνῆς ὑδροχαροῦς φυτείας ποὺ ἀδιάκοπα ἀναπτύσσεται. Παρὰ τὶς προσπάθειες διατηρήσεως τοῦ χώρου ἐλευθέρου, τὰ ἄφθονα νερὰ τοῦ Μικροῦ Ἑλους δημιουργοῦν ἰδανικὲς συνθῆκες γιὰ τὴ φυτεία.

Τὸ αἰγυπτιακὸ ἱερό¹³² περιέβαλλε περίβολος (μάντρα) πάχους 1 μ., ἀπὸ τὸν ὁποῖο διατηρεῖται καὶ τὸ τμήμα στὸ ὁποῖο ὑπῆρχε τὸ πρόπυλο, πλάτ. 2.40 μ., μὲ τρεῖς βαθμίδες καὶ κατῶφλι γιὰ τὴ θύρα μὲ τὴν ὁποία ἔκλεινε. Τὸ πρόπυλο εἶχε μνημειώδη, φρουριακὴ ὄψη, γιὰτὶ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοῦ ἀνοίγματος ὑπῆρχε ἀπὸ ἓνας συμπαγῆς, σχεδὸν τετράγωνος (5.75 × 5.50 μ.) πύργος στὸν ὁποῖο κατέληγε ὁ περίβολος. Καθὼς εἶναι χτισμένοι μὲ ἀκατέργαστες πέτρες, τοῦβλα καὶ ἀσβέστη, εἶναι πιθανὸν ἐξωτερικὰ νὰ εἶχαν ἐπένδυση ἀπὸ μαρμάρινες πλάκες, καὶ ποὺ συννηθίζονταν στὰ χρόνια τῆς ρωμαιοκρατίας.

Στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ προπύλου, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοῦ ἀνοίγματος, εἶχαν ἰδρυθεῖ τέσσερα ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀγάλματα αἰγυπτιακῆς τεχνοτροπίας. Τὸ ἓνα, ὕψ. 2.40 μ., εἰκονίζει τὸν εὐνοούμενο τοῦ Ἀδριανοῦ Ἀντίνοο σὲ στάση μετωπικὴ καὶ δὴ τὸ δοῦμε στὴν πέμπτη αἴθουσα τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος. Ἀπὸ τὸ δεύτερο ἄγαλμα, στὸ ἴδιο μουσεῖο, σώθηκε μόνον τὸ κάτω μέρος του. Εἰκόνιζε γυναῖκα, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ποὺ ἐπικρατεῖ τὴν Ἰσιδα, ὅπως συμπεραίνουν ἀπὸ τὴν ἐνδυμασία της. Τρίτο ὅμοιο ἀντρικὸ ἄγαλμα, τοῦ Ἀντινόου καὶ αὐτό,

Εικ. 28. Ἡ εἴσοδος τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἱεροῦ τοῦ Κανώβου σὶ τὸ Μικρὸ Ἔλος τοῦ Μαραδῶνος.

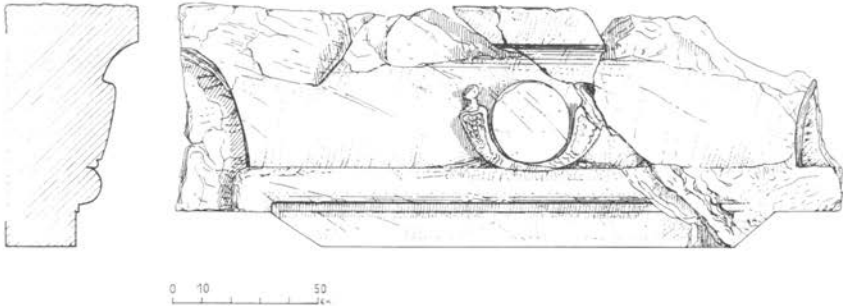
Εικ. 29. Ἄγαλμα τοῦ Ἄντινούου αἰγυπτιακῆς τεχνιοροπίας.

Εικ. 30. Ἄγαλμα τοῦ Ἄντινού αἰγυπτιακῆς τεχνοτροπίας.

Εικ. 31. Τὸ κάτω μισὸ ἀγάλματος γυναίκας αἰγυπτιακῆς τεχνοτροπίας.

Εικ. 32. Τὸ ὑπέρθυρο τῆς εἰσόδου τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἱεροῦ τοῦ Κανώ-
βου (σχ. Μανόλιας Σκουλούδη).

ἀκέραιο, σήμερα σὶ τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (Αἴγυπτ. Συλλογὴ ἀρ. 1) βρέθηκε σὶ τὸν Μαραθῶνα τὸ 1843. Χωρὶς ἀμφιβολία προέρχεται ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦτο. Τὸ τέταρτο ἄγαλμα ἢ καταστράφηκε ἢ κρύβεται ἀκόμη σὶ τὸ λασπωμένο ἔδαφος τῆς περιοχῆς τοῦ ἱεροῦ. Πιθανὸν εἶναι πὼς τὸ γυναικεῖο ἄγαλμα καὶ τὸ τέταρτο ποῦ λείπει, εἰκόνιζαν πρόσωπα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ κύκλου τῆς Ρώμης.

Ἡ θύρα τῆς εἰσόδου τοῦ προπύλου εἶχε μαρμαρίνο ὑπέρθυρο, σὶ τὸ ὁποῖο ὑπάρχει ἀνάγλυφος ἡλιακὸς δίσκος καὶ γύρω 32
του φίδι, πιθανῶς ὁ *οὐραῖος* κατὰ τὴν αἰγυπτιακὴ ὀνομασίᾳ του, *βασιλίσκος* κατὰ τοὺς Ἀρχαίους, ἢ αἰγυπτιακὴ κόμπρα.

Ἀπὸ τὴ θύρα τῆς εἰσόδου βρίσκεται κανεῖς σὲ πλακόστρωτη ὁδὸ, πλάτ. 5.40 μ., ἢ ὁποία φέρει σὶ τὸν ναό. Σώζονται μόνο τὰ θεμέλιά του (9.70 × 10 μ.) ἀπὸ κογχυλιᾶτη λίθο. Ἀνάμεσα σὶ τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ καὶ τὸν πλακόστρωτο δρόμο ὑπάρχει οἰκοδομικὸ συγκρότημα ποῦ τὸ ἀποτελοῦν ἕξι κῶροι. Ἐνας ἐπιμήκης σὶ τὸ μέσο μὲ δύο εἰσόδους σὶ τὰ ἄκρα τῆς βόρειας πλευρᾶς του, δύο σχεδὸν τετράγωνα δωμάτια μὲ εἴσοδο ἀπὸ Β. ποῦ πλαισιώνουν τὸ τέλος τῆς πλακόστρωτης ὁδοῦ, καὶ τρία ὀρθογώνια δωμάτια μεταξὺ τοῦ ἐπιμήκου χώρου καὶ τοῦ ναοῦ.

Ὁ περίβολος τοῦ ἱεροῦ σώζεται, σὲ ἐρείπια, σ' ὅλη τὴ βόρεια πλευρά, στὸ μέσο τῆς ὁποίας βρίσκεται τὸ μνημειῶδες πρό-
 πυλο πού περιγράφηκε. Ὁ χώρος πού περιέκλειε ἐκτείνεται
 πρὸς Ν. ἐπὶ πολύ, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἐρευνηθεῖ.

Δὲν γνωρίζουμε σὲ ποιά αἰγυπτιακὴ θεότητα ἦταν ἀφιερωμέ-
 νος ὁ ναός. Χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἀπόδειξη, ἀποδίδεται στὴ λα-
 τρεία τῆς Ἰσιδος, ἐξαιτίας τοῦ μισοῦ γυναικείου ἀγάλματος πού
 βρέθηκε στὴν ἀνασκαφὴ του. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἱεροῦ τοῦ αἰγυ-
 πτίου θεοῦ Κανώβου ὑπάρχει μαρτυρία τοῦ Φιλοστράτου¹³³,
 σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία στὸν ναὸ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ στὸν Μαρα-
 θῶνα εἶχε ὀριοθετῆ νὰ γίνεῖ συνάντησι τοῦ Ἡρώδη μὲ τὸν Ἀγα-
 θίωνα, τὸν ἐπονομαζόμενον Ἡρακλέα τοῦ Μαραθῶνος. Ὁ Ἡ-
 ρακλῆς αὐτὸς ἦταν νεαρός (νεανίας), ὑψηλὸς ὅσο ἓνας ὑψηλὸς
 Κέλτης, καὶ περιγράφεται, κατὰ τὸν Φιλόστρατο¹³⁴, ἀπὸ τὸν ἴδιο
 τὸν Ἡρώδη σὲ ἐπιστολῇ του· ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγαλόπρεπη φυσικὴ
 του κατασκευή, φοροῦσε δέρματα λύκων, συνήθιζε νὰ παλεύει
 μὲ ἀγριόχοιρους, τσακάλια, λύκους καὶ ἄγριους ταύρους, ἔδει-
 χνε μάλιστα καὶ τὶς πληγὰς πού εἶχε ἀποκτίσει ἀπὸ τὴν πάλη
 του μὲ τὰ ζῶα αὐτά. Ἐλεγε ὅτι εἶχε γεννηθεῖ ἀπὸ τὴ γῆ (γηνε-
 νης) τῆς Βοιωτίας. Ὁ Ἡρώδης τὸν εἶχε ἀκούσει νὰ λέει ὅτι ἡ
 μητέρα του ἦταν *θουκόλος* καὶ πατέρας του ὁ *Μαραθῶν, ἥρωας*
γεωργός, τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε τότε στὸν Μαραθῶνα καὶ τὸ
 ἄγαλμα.

Ὁ Ἡρώδης θαύμαζε τὸν Ἀγαθίωνα καὶ κάποτε τοῦ ζήτησε
 νὰ γευματίσει μαζί του· αὐτὸς ἀπάντησε, «*αὔριον, ἀφίξομαί σοι*
κατὰ μεσημβρίαν ἐς τὸ τοῦ Κανώβου ἱερόν». Δὲν ὑπάρχει μαρ-
 τυρία γιὰ δεῦτερο αἰγυπτιακὸ ἱερὸ στὸν Μαραθῶνα, ἄλλωστε
 θὰ ἦταν ὑπερβολικό. Τὸ ἀνώνυμο ἱερὸ τῆς Μπρεξίζας, πού
 ἐξαιτίας τοῦ μισοῦ γυναικείου ἀγάλματος μὲ τὰ διακριτικὰ τῆς
 Ἰσιδος, ἀποδόθηκε, ὅπως εἰπώθηκε, στὴ λατρεία τῆς θεᾶς αὐ-
 τῆς, πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἱερὸ τοῦ Κανώβου τὸ ὁποῖο μνημονεύει
 ὁ Φιλόστρατος. Ὁ Κανώβος ἦταν ὁ κυβερνήτης τῆς ναυαρχί-

δας τοῦ Μενελάου ὅταν ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης γύριζε ἀπὸ τὴν Τροία. Πέθανε ἀπὸ δάγκωμα φιδιοῦ στὴν Αἴγυπτο, ὅπου καὶ τάφηκε.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ τῶν αἰγυπτίων θεοτήτων μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὴν ἐπίδραση πιθανοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Ἡρώδη στὴν Αἴγυπτο ἢ σὲ μίμνηση τοῦ Ἀδριανοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε κατασκευάσει ἀντίγραφο τῆς διώρυγας καὶ τοῦ Σεραπείου τοῦ Κανώβου στὴν ἔπαυλή του στὸ Τίβολι. Ἡ διώρυγα γιὰ τὴν ὁποία ἐγίνε λόγος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρακτικὴ χρησιμότητά της, ἀποτελοῦσε καὶ μέρος τῆς αἰγυπτιακῆς σκηνογραφίας τοῦ ἱεροῦ. Ἡ μιὰ πλευρὰ της, ἡ νότια, θὰ ἦταν ἡ πλευρὰ τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖο εἶσι γινόταν προσιτὸ μὲ πλοιάριο. Ἡ ἄλλη της πλευρὰ, ἡ βόρεια, βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὶς σύγχρονες ἐγκαταστάσεις τοῦ γειτονικοῦ ξενοδοχείου.

Ὁ τόπος τῆς Μπρεζίζας, μὲ τὰ ἄφθονα νερά, τὸ νησι στὸ μέσο τοῦ ἔλους, ἡ γεινίαση μὲ τὴ θάλασσα, ἡ πλατιὰ διώρυγα ποὺ ἐπέτρεπε τὴν εἴσοδο μικρῶν πλοίων εἶναι στοιχεῖα ποὺ ἀρμόζουν στὴ λατρεία αἰγυπτιακῶν θεοτήτων. Ἡ λατρεία τῆς Ἴσιδος περιλαμβάνει τελετὲς σχετικὲς μὲ τὴ ναυσιπλοΐα (*πλοιαφέσια, ναυαρχοῦντες*). Εἶναι λοιπὸν εὐλόγο νὰ ποιέγουμε ὅτι στὸ ἱερὸ τοῦ Μαραθῶνος λατρευόταν ὁ Κάνωβος καὶ ἄλλοι αἰγυπτιακοὶ θεοί.

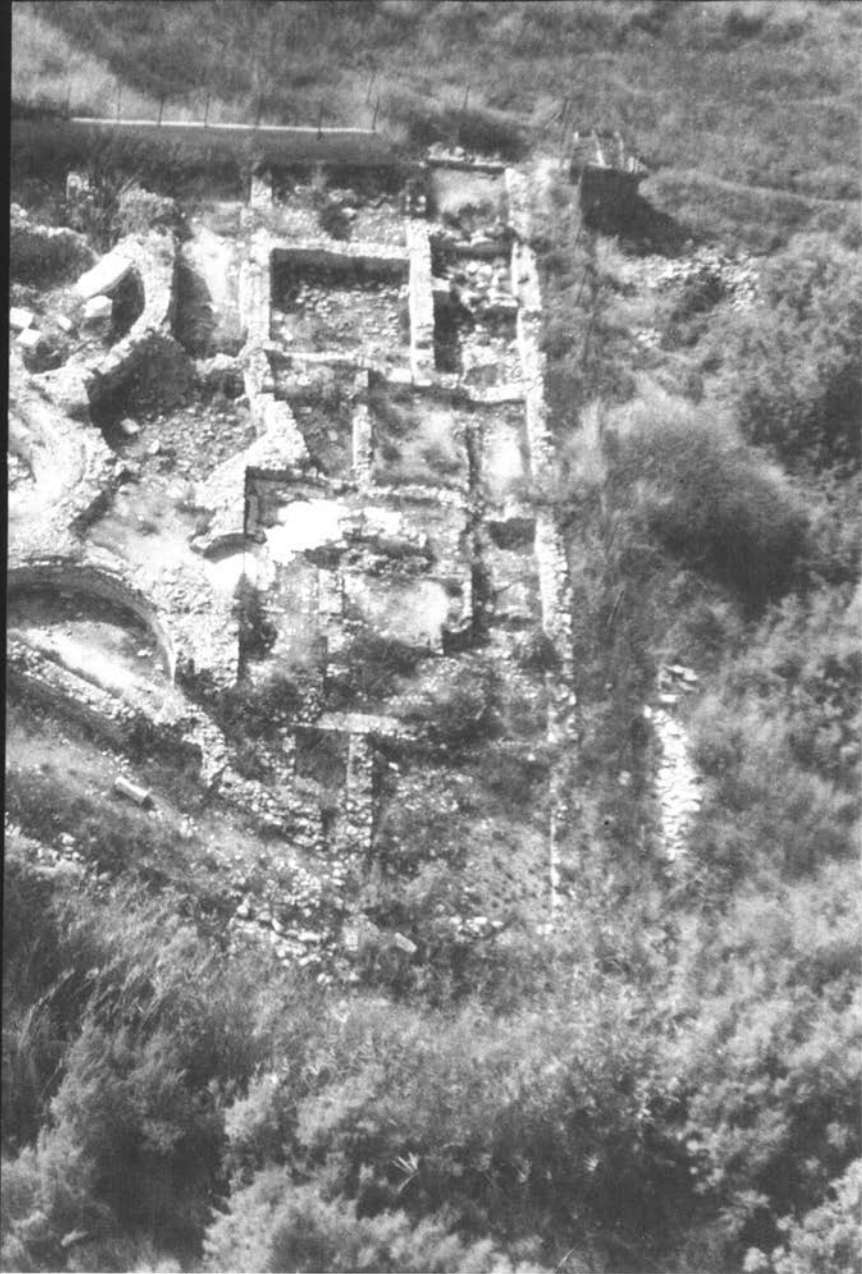
Τὸ βαλανεῖο

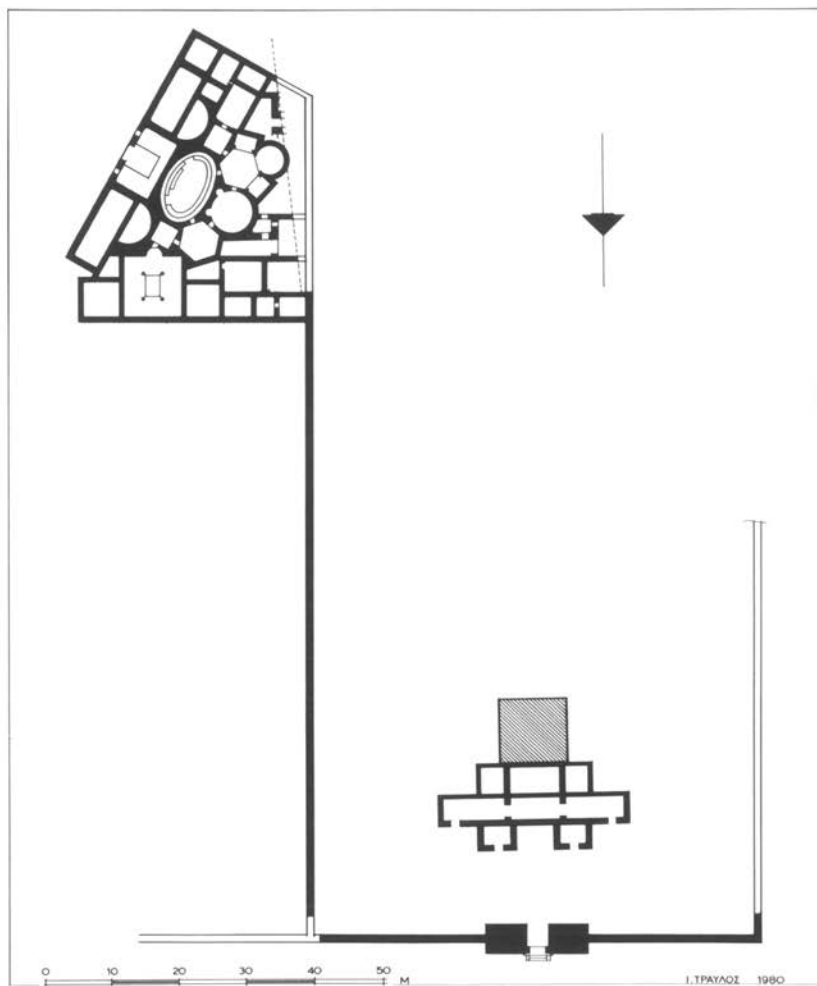

Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ περιβόλου τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἱεροῦ, πρὸς τὴ θάλασσα, σώζεται καὶ αὐτὴ σὲ μῆκος 90 μέτρων. Στὸ ἄκρο τοῦ περιβόλου, ἔξω ἀπὸ τὸ τέμενος, ἀνασκάφηκε καὶ διατηρεῖται μεγάλο λουτρό, ἓνα *βαλανεῖον* δηλαδή, συγκρότημα μὲ

Είκ. 33. 'Αεροφωτογραφία τοῦ θαλανείου τῆς Μπρεξίζας.

Εικ. 34. Τοπογραφικό σχέδιο τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἱεροῦ τοῦ Κανώβου καὶ τοῦ βαλανείου σὲ Μικρὸ Ἔλος τοῦ Μαραθῶνος.

πολλούς χώρους για θερμά λουτρά, όπως τα χαμάμ που είναι άκόμη σε λειτουργία σε αρκετά μέρη της Ελλάδος¹³⁵.

Τὰ βαλανεία χρησιμοποιούσαν στην αρχαία Ελλάδα από τα παλιά χρόνια. Γνωστότατο είναι το βαλανείο της Ολυμπίας, που η πρώτη του μορφή ανάγεται στον 5ο π.Χ. αι. Η κατασκευή του εκεί ήταν αναγκαία για τα πλήθη των προσκυνητών που συγκεντρώνονταν. Τα βαλανεία ήταν δημόσια λουτρά στα όποια υπήρχε ζεστό νερό και παρείχαν όρισμένες υπηρεσίες καλλωπισμού. Ήταν όμως και τόποι όπου τα έκτροπα δεν σπάνιζαν, όπως επιγραμματικά λέγεται στο *Έγχειρίδιον* του *Επικτήτου*¹³⁶: «*Αν πρόκειται να πᾶς να λουσθεῖς, σκέγου αυτά που γίνονται στο βαλανείο, αυτούς που σου ρίχνουν νερά, που σε σπρώχνουν, που σε βρίζουν, τους κλέφτες*».

Η είσοδος του βαλανείου ήταν στην ανατολική πλευρά. Στο κέντρο του συγκροτήματος υπάρχει μεγάλη έλλειψειδής αΐθουσα-δεξαμενή, η οποία ήταν επενδεδυμένη με ποικίλων χρωμάτων μάρμαρα. Σ' αυτήν γίνονταν τα γυκρά λουτρά ενώ για τα θερμά υπήρχαν άλλοι χώροι, καθώς και για την αναγκαία προπαρασκευή. Όπως είναι σήμερα το συγκρότημα, έρειπωμένο, βλέπουμε σε όρισμένους χώρους να σώζονται στο δάπεδό τους μικροί πεσοοί από τουβλα. Είναι τα λεγόμενα υπόκαυστα. Οί πεσοοί συγκρατούσαν το πραγματικό δάπεδο κάτω από το όποιο, ανάμεσα στους πεσοούς, κυκλοφορούσε ατμός που διοχετευόταν με σωληνώσεις. Ατμός χρήσιμος για την έφιδρωση, και συνεπώς την έπίτευξη καθαρισμού του δέρματος, μπορούσε να προκληθεί και με άλλους τρόπους. Ο κοινότερος ήταν να ρίχνουν νερό επάνω σε πέτρες που τις είχαν πυρακτώσει στη φωτιά.

Η πολυτέλεια του κτιρίου, η γειννίασί του με το αϊγυπτιακό ιερό και η έποχή στην όποία κατασκευάστηκε (2ος μ.Χ. αι.) είναι οί κύριοι λόγοι για τους όποιους το βαλανείο αποδίδεται στη γενναιοδωρία του *Ηρώδη*, ό όποιος είχε πληρώσει και για την

κατασκευή τῶν προτομῶν τοῦ Λουκίου Βέρου καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, καθὼς καὶ τὴ δική του πού εἶχε βρεθῆ ὁ Fauvel.

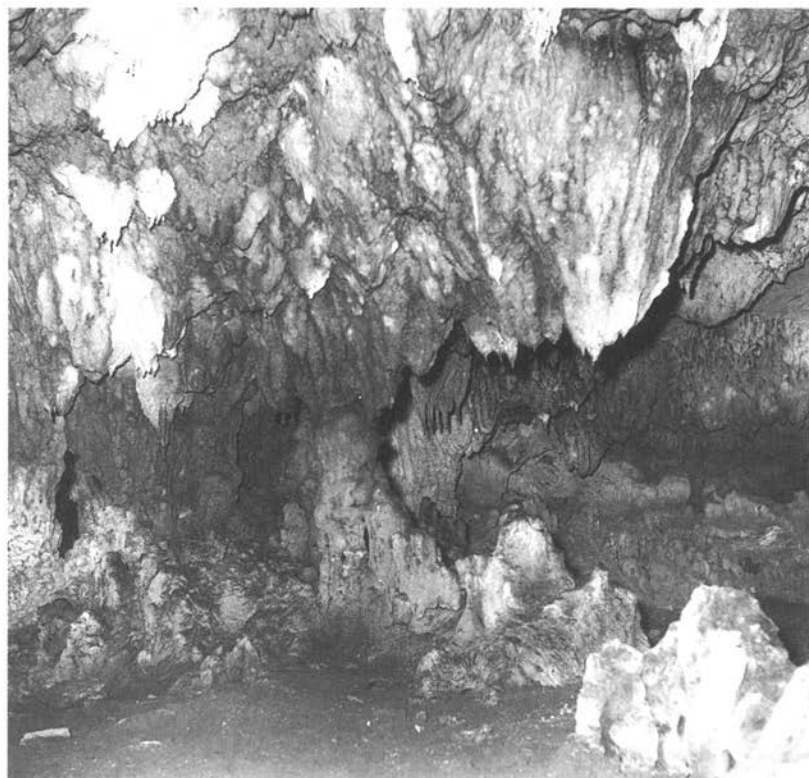
Τὸ σπηλαίο τοῦ Πανός

Οἱ Ἀθηναῖοι τίμησαν τὸν Ἀρκάδα θεὸ Πάνα γιὰ τὴ βοήθειά του στὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόσχεση πού εἶχε δώσει σὸν Φιλίππιδη κατὰ τὴ διήγηση τοῦ Ἡροδότου¹³⁷: «δὲν τὸν φροντίζουν καθόλου ἐνῶ αὐτὸς εἶναι εὐνοϊκὸς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ πολλὰς φορὰς τοὺς φάνηκε χρήσιμος, ὅπως δὲ εἶναι καὶ σὺ μέλλον».

Γιὰ τὴ βοήθεια τοῦ θεοῦ στὴ μάχη, οἱ κάτοικοι τῆς Τετράπολης καθιέρωσαν τὴ λατρεία του σὲ μιὰ σπηλιά, στὴν περιοχὴ τῆς Οἰνόης. Ὁ περιηγητὴς Πausanias τὴν περιγράφει¹³⁸ μὲ πολλὴ συντομία: «Λίγο πρὸ πέρα ἀπὸ τὴν πεδιάδα ὑπάρχει τὸ βουνὸ τοῦ Πανός καὶ μιὰ σπηλιά πού ἀξίζει νὰ τὴ δεῖ κανεὶς· ἔχει εἴσοδο στενὴ καὶ σὺ ἐσωτερικὸ τῆς ὑπάρχουν δωμάτια καὶ λουτρά, καὶ αὐτὸ πού λέγουν ἐδῶ τὸ κοπάδι τῶν κατοικιῶν τοῦ Πάνα, λιθάρια πού κατὰ τὸ πλεῖστον μοιάζουν μὲ κασιόκια».

³⁵ Ἡ σπηλιά, γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τὸν 19ο αἰ., βρέθηκε ξανὰ τὸ 1958 σὲ ἀπόσταση 3 κλμ. περίπου δυτικὰ τοῦ σημερινοῦ Μαραθῶνος, στὴν πλαγιά τῆς ἀκροπόλεως τῆς Οἰνόης καὶ στὴ νότια πλευρὰ τῆς Χαράδρας, τοῦ ποταμοῦ πού ξεκινáει ἀπὸ τὴς βόρειες κλιτύες τῆς Πεντέλης, τὸν σημερινὸ Κοκκινόβραχο, καὶ ξεχύνεται σὸν κόλπο τοῦ Μαραθῶνος.

Ἡ σπηλιά ἐρευνήθηκε μερικῶς τὸ 1958 ἀπὸ τὸν Ἰω. Παπαδημητρίου¹³⁹. Ἔχει δύο εἰσόδους καὶ ἡ ἀνατολικὴ εἶναι ἡ κύρια. Ἐξω ἀπὸ αὐτὴν ὁ κῶρος εἶναι ἐπίπεδος καὶ σὸν βράχο ὑπάρχουν κοιλότητες γιὰ ἀναθήματα. Στὴν εἴσοδο αὐτὴν βρέ-

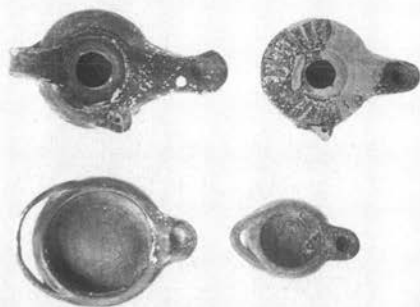
Εικ. 35. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς σπηλιᾶς τοῦ Πανὸς σὴν Οἰνόν.

θηκε καὶ σίπλη μὲ χαραγμένο ἱερὸ νόμο, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲ γίνεται λόγος παρακάτω. Ἡ σπηλιὰ χωρίζεται ἀπὸ τοὺς σταλακτίτες καὶ τοὺς σταλαγμίτες σὲ αἶθουσες, τοὺς οἴκους τοῦ Πausanias, στοὺς βράχους τῶν τοικωμάτων μικρὰς κοιλότητες γεμάτες νερὸ εἶναι τὰ λουιρὰ καὶ οἱ σταλακτίτες ποὺ κρέμονται δίνουν τὴν ἐντύπωση πυκνοῦ κοπαδιοῦ ἀπὸ κατοικία καὶ τράγους, «πέτραι τὰ πολλὰ αἰζίν εἰκασμένοι».

Πανάρχαια υπήρξε ἡ χρῆσις τοῦ σπηλαίου. Βρέθηκε σ' αὐτὸ κεραμικὴ τῆς νεολιθικῆς περιόδου καὶ σκελετοὶ ἀπὸ ταφῆς τῆς ἴδιας ἐποχῆς, πύλινη γῆφος σφενδόνης, λίθινες ἀξίνες καὶ θαυμάσια ἀκέραια ἀγγεῖα μὲ ἔγχρωμη ἢ ἐμπίεστη διακόσμηση. Σ' ἓνα ἀγγεῖο μάλιστα βρέθηκε περιδέραιο ἀπὸ ἑκατοντάδες χάντρες ἀπὸ κυανὴ ὑαλόμαζα, χρωματιστὲς πέτρες καὶ ὄρεια κρύσταλλο, δύο λίθινες ἀξίνες καὶ πέντε μικρὰ θαλασσινὰ ὄστρακα ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη καὶ σήμερα ὡς φυλακτὸ τῶν μικρῶν παιδιῶν.

Τὰ προϊστορικὰ εὐρήματα τοῦ σπηλαίου φθάνουν ὡς καὶ τοὺς τελευταίους μυκηναϊκοὺς χρόνους. Κατὰ τὶς παρατηρήσεις τοῦ Ἰω. Παπαδημητρίου, περιορίζονται σὺς αἴθουσες ποὺ βρίσκονται εὐθὺς μετὰ τὶς εἰσόδους. Φαίνεται ὅμως πὼς μετὰ τὰ ΥΕ ΙΙΙ χρόνια ἡ σπηλιὰ ἐγκαταλείφθηκε καὶ ἀρχίζει νὰ χρησιμοποιεῖται μόλις μετὰ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος. Τῆς ἱστορικῆς περιόδου τὰ λείψανα λατρείας τοῦ Πανὸς εἶναι πλέον πολλὰ καὶ

36 συνεχί: πύλινα εἰδώλια ποὺ εἰκονίζουσι τὸν Πάνα, θεὸς καὶ

Εικ. 36. Ἀριστερά καὶ ἐπάνω κλασικὰ εὐρήματα ἀπὸ τῆ σπηλιὰ τοῦ Πανός.

Εικ. 37. Ἱερὸς νόμος τοῦ 61 π.Χ., ἀνάθημα ἐφήβων σιὸν Πάνα.

Νύμφες, λύχνοι, ἀπαραίτητοι σιὸ σκοιάδι τῆς σπηλιᾶς, χρυσὰ κοσμήματα, ἀττική ἐρυθρόμορφη κεραμική.

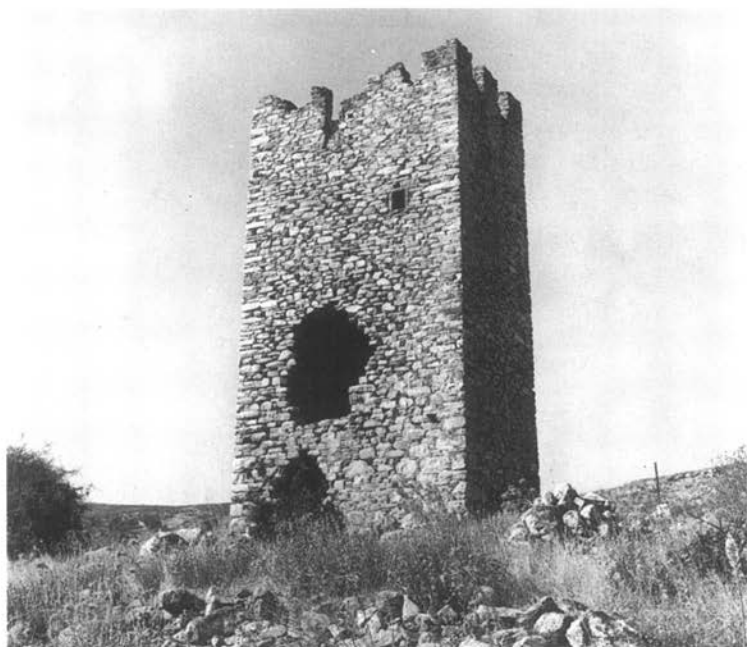
Ἡ λατρεία σιὸ σπήλαιο τοῦ Πανὸς καὶ τῶν Νυμφῶν εἶχε ἐπίσημο καὶ συστηματικὸ χαρακτήρα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ μιὰ μικρὴ στήλη ποὺ βρέθηκε σιὴν ἀνατολικὴ εἴσοδο. Ἡ ἴδια ἢ
 37 στήλη¹⁴⁰ ἦταν ἀνάθημα σιὸς θεότητες τῆς σπηλιᾶς ἐφήβων τοῦ 61/60 π.Χ., ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸ κείμενό της: Ἀγαθῆ
 τύχη· ἐπὶ Θεο/φήμου ἄρχοντος· Πυθαγόρας καὶ Σωσι/κρά-
 τῆς καὶ Λύσανδρος / οἱ συνέφηβοι Πανὶ καὶ / Νύμφαις ἀνέ-
 θηκαν. <α> / ἀπαγορεύει ὁ θεὸς μὴ / [ε]ἰσφέρειν χρωμάτι-
 ν[ον] / [μ]ηδὲ βαπτὸν μηδὲ - -. Πιθανῶς κάτω ἀπὸ τὸ κείμενο

τῆς στήλης νὰ ὑπῆρχε ἀνάγλυφον παράσταση τοῦ Πανὸς καὶ τῶν Νυμφῶν. Ἐδῶ οἱ ἔφηβοι, νέοι ἡλικίας 18-19 χρονῶν, ἐπισημοποιοῦν μιὰν ἀπαγόρευση πού οἱ ποιοὶ προσκυνητὲς δὲν τηροῦσαν μὲ μεγάλην προσοκὴ καὶ πρόσφεραν ἀδιάκριτα στὸν θεὸ ἐνδύματα πού δὲν ἦταν τῆς ἀρεσκείας του, δηλαδὴ χρωματιστὰ ἢ βαρμμένα. Ἔπρεπε ὁ ποιοὺς νὰ προσφέρει λευκὸ ἱματισμὸ, καί πού συναντιᾶμε καὶ σὲ ἄλλα ἱερά.

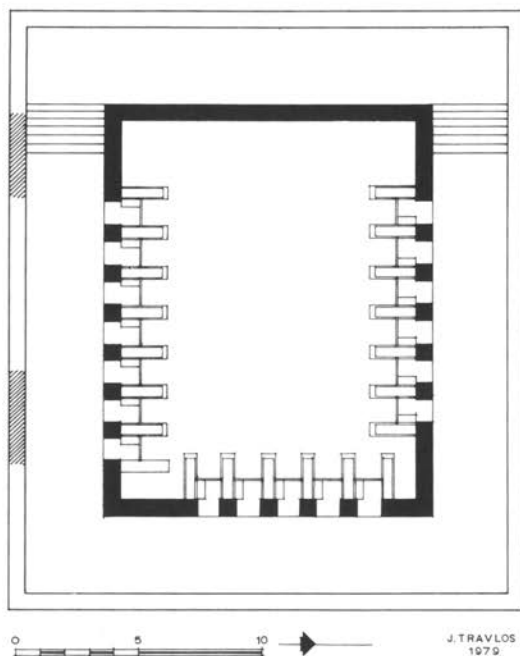
Τὸ Πύθιο τῆς Οἰνός

Στὴν περιοχὴ τοῦ δήμου τῆς Οἰνός ὑπῆρχε ἱερὸ τοῦ Ἄπολλωνος Πυθίου, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ σκόλιο στοὺς στίχους 1047-1048 τῆς τραγωδίας *Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ* τοῦ Σοφοκλέους (ἢ *πρὸς Πυθίαις*, ἢ *λαμπάσιν ἀκταῖς*). Ὁ σχολιαστὴς ἐπεξηγεῖ πὼς ὁ ποιητὴς «ὀνομάζει Πυθικὲς ἀκτεῖς τὸν βωμὸ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος πού βρίσκεται στὸν Μαραθῶνα. Ἀπὸ ἐκεῖ ξεκινοῦσε ἡ ἐπίσημη ἀντιπροσωπεία γιὰ τοὺς Δελφούς». Τῆ θέσῃ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἄπολλωνος προσδιορίζει ὁ Φιλόχορος, ἀτιδογράφος πού ἔζησε τὸν 3ο π.Χ. αἰ. Ὁ σχολιαστὴς πού μνημονεύθηκε παραδέτει ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο του *Τετραπόλις*: «*θυσιάζει ὁ μάντις καθημερινὰ στὸ Πύθιο τῆς Οἰνός, ὅταν ἐτοιμάζεται ἡ πομπὴ γιὰ τοὺς Δελφούς καὶ στέλνεται ἡ θεωρία. Ἄν ὅμως ἡ θεωρία στέλνεται στὴ Δῆλο, τότε, σύμφωνα μὲ αὐτὰ πού εἰπώθηκαν, θυσιάζει ὁ μάντις στὸ Δῆλιο τοῦ Μαραθῶνος. Καὶ γίνεται ἱεροσκοπία [μαντεία ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν σφαγίων τῆς θυσίας] γιὰ τὴ θεωρία πού στέλνεται στοὺς Δελφούς, στὸ Πύθιο τῆς Οἰνός, καὶ γιὰ τὴ θεωρία πού στέλνεται στὴ Δῆλο, στὸ Δῆλιο τοῦ Μαραθῶνος*».

Εικ. 38. Ὁ μεσαιωνικὸς πύργος τῆς Οἰνός.

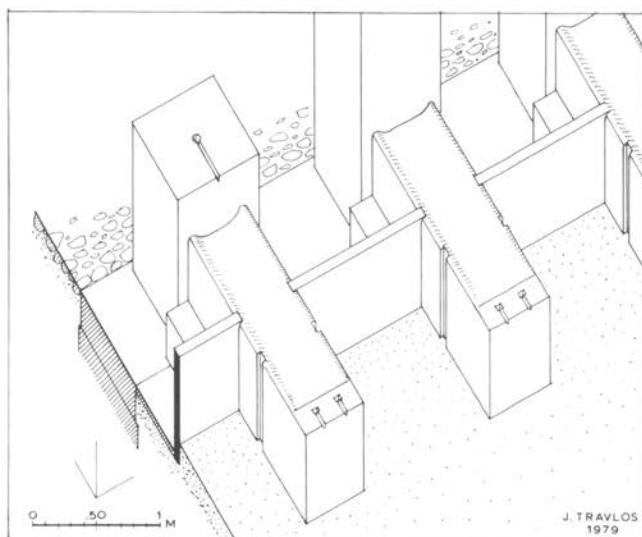
- 38 Πολὺ κοντὰ σὸν μεσαιωνικὸ πύργο τῆς Οἰνός ἐρευνήθηκε τὸ 1972 ἀπὸ τὸν Σπ. Μαρινάτο¹⁴¹ μεγάλο οἰκοδόμημα, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρθογώνιο περιστύλιο διαστ. 13.60×17.30 μ. Οἱ στυλοὶ εἶναι μαρμαρίνοι τετράγωνοι πεσοῦ πλευρᾶς 0.70-0.72 μ. ποὺ πατοῦν σὲ μαρμαρίνο ἐπίσης καλοδοουλεμένο σιλοβάτη, πλάτ. 0.92 μ. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ περιστυλίου, πίσω ἀπὸ
- 39 κάθε πεσοῦ, ὑπάρχει μάρμαρο μῆκ. 2.50, πλάτ. 0.55 καὶ ὕψ. 0.87 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια εἶναι ἐλαφρῶς κοίλη, βάθους ἀπὸ 0.065 ἕως 0.095 μ. Στὸ ἐσωτερικὸ ἄκρο τους ἡ ἐπιφάνεια σὲ πλάτ. 0.22 μ. εἶναι ἐπίπεδη καὶ φέρει δύο ὀπές γιὰ γόμφους. Κατὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ Ἰω. Τραυλοῦ, μὲ τοὺς γόμφους σιερῶ-

Εικ. 39. Κάτοψη τοῦ Πυθίου τῆς Οἴνης.

νόταν ἄλλο μάρμαρο ὡς προσκεφάλαιο τῶν μεγάλων αὐτῶν μαρμάρων πού θά χρησίμευαν ὡς κλίνες.

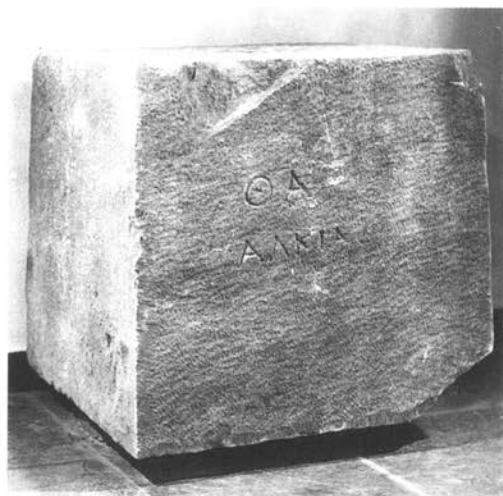
Οἱ στενοὶ χώροι (πλάτ. 1.20 μ.) ἀνάμεσα στὶς κλίνες εἶναι φραγμένοι μὲ μαρμάρινα θωράκια ὕψ. 0.88 μ., ὅσο καὶ τὸ ὕψος τῶν κλινῶν, τοποθετημένα σὲ ἀπόσταση 0.79 μ. ἀπὸ τοὺς πεσοῦς. Τὰ θωράκια αὐτά, πάχ. 0.072-0.085 μ., στερεώνονται μέσα σὲ ἐγκοπές πού ἔχουν λαξευθεῖ στὰ πλευρὰ τῶν κλινῶν. Οἱ κατασκευαστὲς τοῦ κυρίου σιὴν ἀρχὴ τὰ εἶχαν τοποθετήσει σὲ ἀπόσταση 1.16 μ. ἀπὸ τοὺς πεσοῦς, σῶζονται μάλιστα οἱ ἐγκοπές, ἀλλὰ ἄλλαξαν γνώμη, λάξευσαν νέες, καὶ ἐφραξαν τὶς **40**

Εικ. 40. Οι κλίνες του Πυθίου της Οινόης.

πρώτες με τούβλα και ασβέστη που κάλυγαν με λεπτό κονίαμα. Το δάπεδο ανάμεσα στους πεσσούς και τὰ δωράκια είναι στρωμένο με μαρμαρίνες πλάκες. Μικρή βαθμίδα από τούβλα, καλυμμένη με ὀρθομαρμάρωση, βοηθοῦσε νὰ ἀνεβεῖ κανεὶς στὴν κλίνη. Το δάπεδο τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κυρίου βρίσκεται κατὰ 0.12 μ. ὑψηλότερα ἀπὸ τὸν στυλοβάτη τῆς πεσσοστοιχίας καὶ εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ κουρασάνι με ἐπάλειψη ἀσβέστη στὸ ἐπάνω μέρος του. Τὸ πάχος του εἶναι 0.14 μ.

Ἡ ἀτελής ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοδομήματος δὲν ἐπιτρέπει τὴ συναγωγὴ ἀσφαλῶν συμπερασμάτων γιὰ τὸν προορισμὸ του. Ἡ χρῆση κουρασανιοῦ καὶ ἡ λιθουργικὴ ἐργασία τῶν μαρμάρων δείχνουν πὼς τὸ περιστύλιο μετὰ τὰς κλίνες χρονολογεῖται μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ, ἔργο τοῦ ὁποῖου φαίνεται νὰ εἶναι. Ὁ Ἰω. Τραυλὸς τὸ θεώρησε ἐγκοιμητήριον,

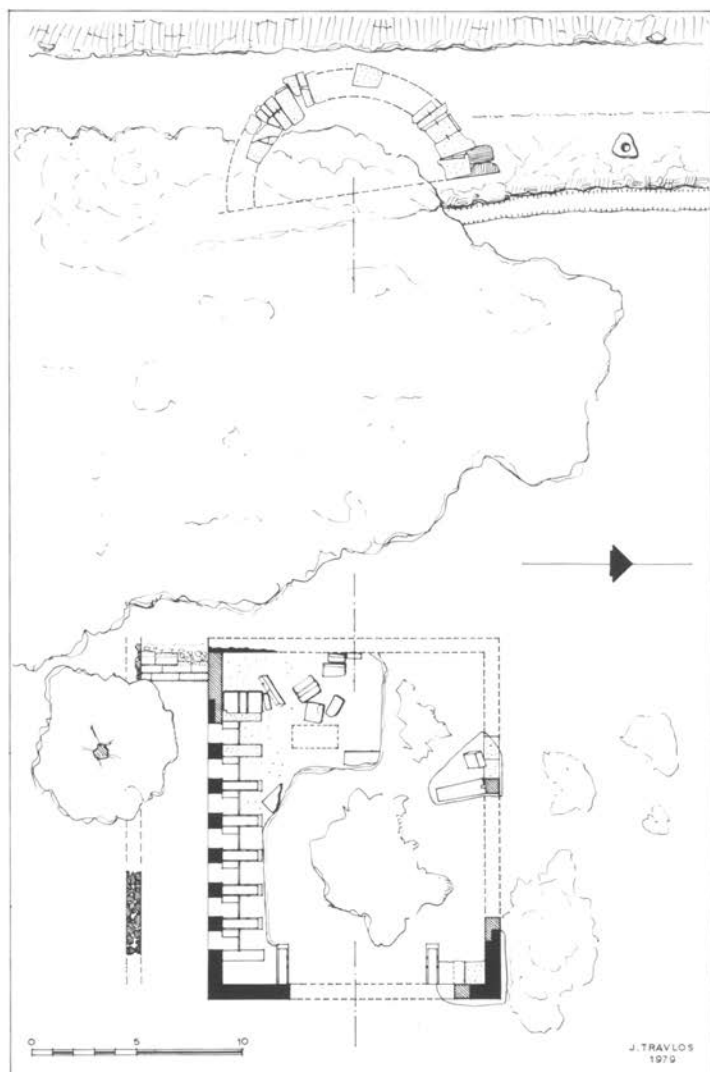
Εικ. 41. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Ἀλκίας σὲ πεσοδὸ τοῦ Πυθίου.

καὶ τὸ συσχέτισε μὲ τὸ Πύθιο ποῦ περιγράφουν ὁ σχολιαστὴς τοῦ Σοφοκλέους καὶ ὁ Φιλόχορος, ἄποψη πολὺ πειστική.

Σὲ ἓνα τμήμα πεσοδοῦ ὑπάρχει χαραγμένη ἡ ἐπιγραφὴ ΘΑ / Ἀλκία. Τὰ γράμματα ΘΑ σημαίνουν πιθανῶς θεοῖς ἀθανά- 41
τοις. Ἀλκία γνωρίζουμε ὅτι ὀνομαζόταν ἡ μητέρα τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ. Ἡ πλήρης ἔρευνα τοῦ μνημείου θὰ φανερώσει τὸν ἀκριβῆ του προορισμὸ καὶ θὰ ἀποδώσει καὶ στοιχεῖα ποῦ θὰ δια φωτίσουν τὴ σχέση του μὲ τὸν Ἡρώδη.

Δυτικὰ τοῦ περιστυλίου, στὸν ἄξονά του σχεδὸν καὶ σὲ ἀπό- 42
σταση 23 μ., διατηροῦνται τὰ θεμέλια ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας διαμ. 10 μ.

Τὸ Δήλιο, γιὰ τὸ ὁποῖο ὅπως εἶδαμε κάνει λόγο ὁ Φιλόχο-
ρος, βρισκόταν στὴν περιοχὴ τοῦ Μαραθῶνος καὶ πρέπει νὰ
ἀναζητηθεῖ πλησιέστερα πρὸς τὴ θάλασσα.

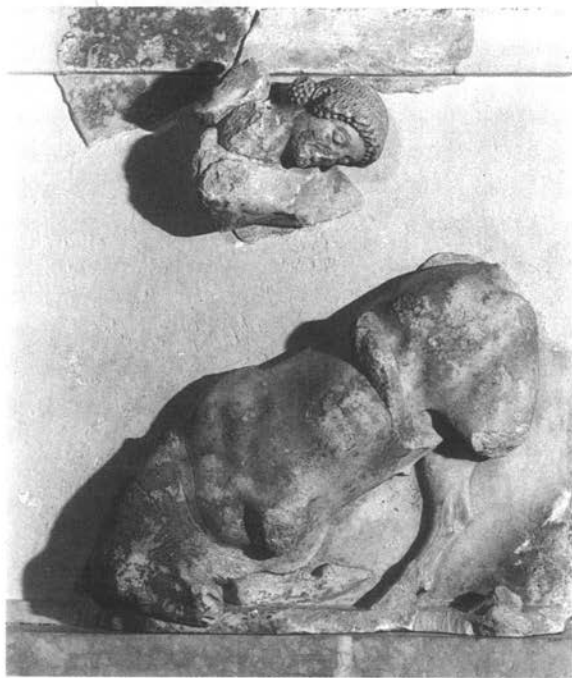
Εικ. 42. Τοπογραφικό σχέδιο του Πυθίου της Οϊόνης.

Μυθολογικά τοῦ Μαραθῶνος

Τέσσερις πόλεις σιὰ ἀρχαιότατα χρόνια κατεῖχαν τὴν εὐρύτερη περιοχή τοῦ σημερινοῦ Μαραθῶνος καὶ ἀποτελοῦσαν μιὰ ἔνωση, πού τὸ ἀρχικό της ὄνομα ἦταν Ἰτινία. Ἀργότερα ὀνομάστηκε *Τετράπολις*, πού σημαίνει τὸ ἴδιο. Τῶν τεσσάρων πόλεων (Μαραθῶνος, Οἰνός, Τρικορύνθου καὶ Προβαλίνθου) ἰδρυτὴς ἦταν ὁ Ξοῦθος, γιὸς τοῦ Δευκαλίωνος, πού εἶχε λάβει ὡς σύζυγο θυγατέρα τοῦ Ἐρεχθέως. Παρὰ τὴν ὑπαγωγή ὄλων τῶν πόλεων τῆς Ἀττικῆς σὲ μιὰ ἀρχὴ ἀπὸ τὸν Θησέα, ὁ θεσμὸς τῆς Τετράπολης τοῦ Μαραθῶνος διατηρήθηκε σιὰ κλασικά χρόνια, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές· τὸ ὄνομα τῆς Ἰτινίας ἐπιβίωσε σιὰ λατρεία τοῦ Ἰτινίου.

Μὲ τὸν τόπο συνδέεται ὁ Ἡρακλῆς, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοὺς Μαραθωνίους πρῶτους θεωρήθηκε θεός, εἰκονιζόταν μάλιστα καὶ σὴν τοιογραφία τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, σὴν Ποικίλη στοά. Ἡ λατρεία τοῦ Ἡρακλέους ἦταν μεγάλη καὶ ἐπίσημη, καὶ τὸ ἱερό του, τὸ *Ἡράκλειον*, εἶναι τὸ κλειδί τῆς ἀρχαίας τοιογραφίας τοῦ Μαραθῶνος, γιὰ αὐτὸ εἶχαν στρατοπεδεύσει, ὅπως εἶδαμε, οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 490 π.Χ. Μὲ τὸν Ἡρακλῆ συνδέονται οἱ τοπικοὶ μῦθοι τοῦ Μαραθῶνος, τοῦ Εὐρυσθέως (*Εὐρυσθέως κεφαλῆ*) καὶ τῆς πηγῆς Μακαρίας, πού ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη θυγατέρα τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τῆς Διάνειρας. Ὁ κατ' ἐξοχὴν ὄμως ἥρωας τῆς Ἀττικῆς πού ὑπῆρξε καὶ βασιλιάς της, ὁ Θησεύς, συνδέεται μὲ τὸν κυριότερο

μύθο του Μαραθῶνος. Κατὰ τὶς διηγήσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ μυθογράφων, ὅταν ὁ Θησεὺς ἔφθανε σὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὴν Τροιζίνα καὶ φιλοξενήθηκε σὶ τὸ σπιτί τοῦ πατέρα του Αἰγέα, ἄγνωστος ἀκόμην, ἡ σύζυγος τοῦ Αἰγέα Μήδεια μάντευσε τὴν πραγματικὴ του ταυτότητα καὶ γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἔστειλε νὰ ἐξοντώσει ἕναν τερατώδη ταῦρο πὺ ρήμαζε τὶς καλλιέργειες τῆς πεδιάδας τοῦ Μαραθῶνος. Ὁ ταῦρος θεωρεῖται πὺς ἦταν ἐκεῖνος τῆς Κρήτης, πὺ ὁ Ἡρακλῆς ἔφερε σὴν 43 Πελοπόννησο. Ὁ ταῦρος, κατὰ τὸν μυθογράφο Ἀπολλόδω-

Εἰκ. 43. Ὁ Θησεὺς καὶ ὁ μαραθῶνιος ταῦρος σὲ μετόπη τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων σιὺς Δελφοῦς.

ρο¹⁴², «πλανηθεῖς εἰς Σπάρτην τε καὶ Ἀρκαδίαν ἄπασαν, καὶ διαβάς τὸν Ἴσθμόν, εἰς Μαραθῶνα τῆς Ἀτικῆς ἀφικόμενος τοὺς ἐγχωρίους διελυμαίνεται» (ἀφοῦ περιπλανήθηκε σὺν Σπάρτη καὶ σ' ὀλόκληρη τὴν Ἀρκαδία καὶ διάβηκε τὸν Ἴσθμό, ἔφθασε σὶν Μαραθῶνα τῆς Ἀτικῆς ὅπου κατέστρεφε τοὺς ντόπιους). Ὁ ταῦρος ἔβγαζε φωτιὲς ἀπὸ τὰ ρουθούνια. Ὁ Θησεύς τὸν συνέλαβε καὶ δέσμιον τὸν θυσίασε σὶν Ἀπόλλωνα Δελφίνιο.

Τοῦ μύθου ὑπάρχουν καὶ παραλλαγές ὡς πρὸς τὶς λεπτομέρειες. Ὁ Θησεύς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατέρα του Αἰγέα ἔγινε βασιλιάς τῆς Ἀτικῆς καὶ ἔκανε τὸν *συνοικισμό*, ἔνωσε δηλαδὴ τὰ πολλὰ κρατίδια σὲ ἓνα μὲ πρωτεύουσα τὴν Ἀθήνα, ὅπου ὑπῆρχε τὸ Πρυτανεῖο καὶ ἡ Βουλή.

Μὲ τὸν Μαραθῶνα συνδέονται καὶ ἄλλα πρόσωπα καὶ θεότητες. Ἡ Ἀθηνᾶ, ἀναφέρεται σὶν Ὀδύσσεια¹⁴³, φεύγοντας ἀπὸ τὴ Σχερία «ἵκειτο δ' ἐς Μαραθῶνα καὶ εὐρύαγυιαν Ἀθήνην» (σὶν Μαραθῶνα, σὶν πλατύδρομον ἐκεῖθε Ἀθήνα φτάνει, μετ. Καζαντζάκη - Κακριδῆ). Ἡ Ἀθηνᾶ λατρευόταν σὶν Μαραθῶνα μὲ τὴν ἐπωνυμία *Ἐλλωτίς*, ἀπὸ τὸ *Ἔλος*, ὅπως παραδίδουν οἱ Ἀρχαῖοι.

Ἡ μυθολογία τοῦ Μαραθῶνος εἶναι πλούσια καὶ ποικίλη, ὅπως πολλὰ εἶναι οἱ θεότητες καὶ οἱ ἥρωες τῶν ὁποίων ἡ λατρεία παραδίδεται ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τὴς ἐπιγραφές. Ἡ ἐκλεκτικὴ μνεῖα λίγων ἀποβλέπει σὶν ἐπεξήγηση ὀνομάτων ποὺ συνδέονται μὲ τὴν ἀρχαία τοπογραφία.

‘Ο ‘Ηρώδης ‘Αττικὸς στὸν Μαραθῶνα

‘Ο βίος του

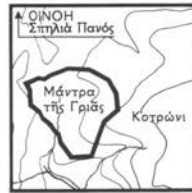
Ο ‘Ηρώδης ‘Αττικὸς γεννήθηκε στὸν Μαραθῶνα τὸ 103 μ.Χ. Τὸ πλήρες ὄνομά του ἦταν Λεύκιος Βιβούλλιος Ἴππαρχος Τιβέριος Κλαύδιος ‘Αττικὸς ‘Ηρώδης. Πέθανε τὸ 179 μ.Χ. στὸν τόπο τῆς γέννησής του¹⁴⁴.

Χάρη στὶς ἰκανότητές του καὶ τοὺς δασκάλους του ὁ ‘Ηρώδης ἀναδείχτηκε ὡς ὁ ἐπιφανέστερος σοφιστὴς (ρήτορας) τῆς ἐποχῆς του. Μαθίτευσε κοντὰ στὸν διάσημο Φαβωρίνο, σοφιστὴ ἀπὸ τὴν ‘Αρελάτη (Arles) τῆς Γαλατίας καὶ τὸν ἐξίσου διάσημο σοφιστὴ Πολέμωνα, τοῦ ὁποῦου σώζονται δύο ἐπιδεικτικοὶ λόγοι σχετικοὶ μὲ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, *Εἰς Κυναίγειρον καὶ Καλλίμαχον*. Μαθητὲς τοῦ ‘Ηρώδη υπῆρξαν ὁ ρήτορας Αἴλιος ‘Αριστείδης (129-189 μ.Χ.) καὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης Λούκιος Βέρος (161-169 μ.Χ.) καὶ Μάρκος Αὐρήλιος (161-180 μ.Χ.). Οἱ σχέσεις τοῦ ‘Ηρώδη μὲ τὴ Ρώμη ἦταν ἄριστες, παρὰ τὴν παροδικὴ δυσἀρέσκεια ποὺ τοῦ ἔδειξε ὁ Μάρκος Αὐρήλιος. Τὸ 143 μ.Χ. ἔγινε ὁ ‘Ηρώδης ὑπάτος. Στὰ προηγούμενα χρόνια εἶχε ἀσκήσει, στὴν ‘Αθήνα, τὰ καθήκοντα τοῦ ἀγορανόμου, μάλιστα τὸ 126/7 μ.Χ. διετέλεσε ἐπώνυμος ἄρχων τῆς ‘Αθήνας.

‘Απὸ τὸν πατέρα του κληρονόμησε μεγάλη περιουσία, τὴν ὁποία διέδωσε γιὰ τὴν κατασκευὴ δημοσίων ἔργων καὶ οἰκοδομημάτων. Μὲ δαπάνες του ἔγινε τὸ παναθηναϊκὸ στάδιο καὶ τὸ

ώδεϊο πού φέρει τὸ ὄνομά του σὴν Ἀθήνα, ὑδραγωγεῖο σὴν Ὀλυμπία, τὸ στάδιο στοὺς Δελφούς, ἡ κρήνη Πειρήνη σὴν Κόρινθο. Εἶχε ἔπαυλη σὴν Κυνουρία καὶ διάσημες ἦταν οἱ κατοικίες του σὴν Κηφισιά καὶ τὸν Μαραθῶνα, ἀπὸ τίς ὁποῖες προέρχονται γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές. Πλῆθος εἶναι τὰ ἀναθήματά του, εἰκόνες δικές του, τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας του, τῶν μαθητῶν του καὶ Ρωμαίων αὐτοκρατόρων πού ἔχουν βρεθεῖ κυρίως σὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀττική, τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴν Εὐβοία.

Τὴ φήμη του ὁ Ἡρώδης τὴν ὀφείλει ὄχι μόνο σὶὸν πλοῦτο του καὶ σὶὴ γενναιόδωρη διαχείρησή του ἀλλὰ καὶ σὶὰ πνευματικά του ἔργα. Οἱ λόγοι πού ἔγραψε ἦταν «μέσα σὴν παράδοση μιᾶς ρητορικῆς, πού προσπάθησε νὰ κρατήσει τὸν σύνδεσμο μὲ τὴ φιλοσοφία» (Α. Lesky). Πρόσχευε πολὺ τὸ ὕφος του, φθάνοντας ὡς τὴν ἀρχαϊκὴ καθαρολογία. Ἕνας λόγος του πού σώθηκε, *Περὶ πολιτείας*, ἦταν τόσο πετυχημένος ὡς πρὸς τὸ ὕφος ὥστε νὰ τὸν θεωροῦν ὡς ἔργο τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνα.

Τὸ ἀγρόκτημά του

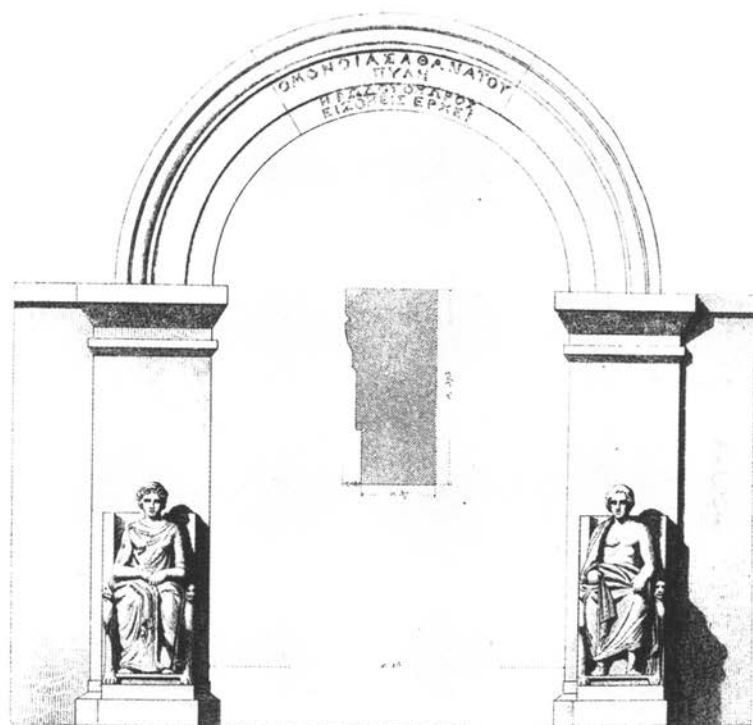
Πατρίδα τοῦ σοφιστῆ Ἡρώδη τοῦ Ἀττικοῦ ἦταν ὁ Μαραθῶν, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν βιογράφο του Φιλόστρατο ἦταν, μαζί μὲ τὴν Κηφισιά, ὁ ἀγαπημένος τόπος διαμονῆς του σὴν Ἀττική, ἐκεῖ μάλιστα πέθανε. Εἶχε ἀφήσει παραγγελία στοὺς ἀνθρώπους του νὰ τὸν θάψουν σὶὸν Μαραθῶνα, ἀλλὰ οἱ Ἀθηναῖοι ἔφηβοι πῆραν τὸν νεκρὸ καὶ τὸν ἔφεραν σὴν Ἀθήνα, ὅπου τὸν ἔθαψαν σὶὸ Παναθηναϊκὸ στάδιο.

Στὸν Μαραθῶνα εἶχε κάνει μὲ δαπάνες του πολυτελεῖς κατασκευές, ὅπως τὸ βαλανεῖο καὶ τὸ αἰγυπτιακὸ ἱερὸ πού εἶδαμε

Είκ. 44. Τμήμα τῆς Μάντιρας τῆς Γριᾶς, τοῦ ἀγροκτίματος τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ.

ἦδν. Πρὸς τὰ ΒΔ., στὴν περιοχὴ τῆς Οἰνόνης, σώζεται ἡ λεγόμενη **44** *Μάντρα τῆς Γριᾶς*, ἓνας περίβολος ἀπὸ ἀργοὺς λίθους περιμέτρου 3.300 μ., ὁ ὁποῖος περιέκλειε ἀγρόκτημα ποῦ εἶχε προσφέρει ὁ Ἡρώδης στὴ γυναῖκα του Ρήγιλλα¹⁴⁵. Μέσα σ' αὐτὸ ὑπῆρχαν οἰκήματα καὶ ἐγκαταστάσεις, καὶ πιθανότατα καὶ ἡ κατοικία τοῦ Ἡρώδη. Ἡ εἴσοδος στὸ ἀγρόκτημα ἦταν μνημειακὴ, μιὰ τοξωτὴ πύλη ἡ ὁποία στὴν κορυφὴ της ἔφερε ἐπι-

Εικ. 45. Παλιὰ ἀναπαράσταση τῆς πύλης τοῦ ἀγροκτίματος.

γραφὸς στὴ μέσα καὶ τὴν ἔξω ὄγῃ τῆς. Στὴν ἔξω ὄγῃ ἦταν χα- 45
ραγμένο¹⁴⁶:

Ὅμονοιᾶς ἀθανάτ[ου]
πύλη
Ἡρώδου ὁ χῶρος
εἰς ὃν εἰσέρχε[ι].

Στὴν ἐσωτερικὴ ὄγῃ ἦταν χαραγμένη ἡ ἴδια ἐπιγραφὴ¹⁴⁷ μὲ
τὴ διαφορὰ ὅτι ἀντὶ Ἡρώδου εἶναι χαραγμένο Ρηγίλλης, δη- 46

λαδὴ τὸ ὄνομα τῆς γυναίκα^ς τοῦ Ἡρώδη. Ἐμπρὸς ἀπὸ κἀδε παρασιάδα τῆς πύλης, στὸ ἐξωτερικὸ μέρος, ὑπῆρχε ἀπὸ ἓνα καθιστὸ πάνω σὲ πολυτελῆ θρόνο ἀγάλμα, τῶν ὁποίων τὰ λείψανα βρίσκονται στὸ Μουσεῖο τοῦ Μαραθῶνος. Μαρτυρεῖται μάλιστα καὶ ἡ ὑπαρξὴ τρίτου ἀγάλματος. Στὴ δεξιὰ παρασιάδα τῆς πύλης, σὲ ὕψος 1.70 μ. περίπου, εἶναι χαραγμένο τοῦτο τὸ ἐπίγραμμα¹⁴⁸, ποῦ ἀναφέρεται στὸν Ἡρώδη καὶ τὴ γυναίκα του Ρήγιλλα:

Ἐ μάκαρ ὅστις ἔδειμε νέην πόλιν,
οὖν[ο]μα δ' αὐτὴν

Ῥηγίλλης καλέων, ζῶει ἀγαλλόμενος.

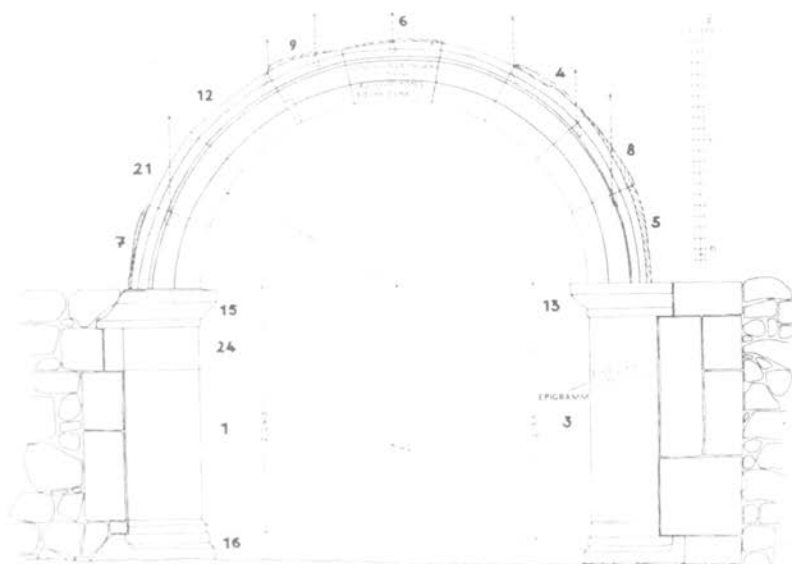
Ζῶω δ' ἀχ[ν]ύμενος τό μοι οἰκία ταῦτα τέτυκται
νόσφ[ι] φίλης ἀλόχου καὶ δόμος ἡμιτελής.
ὡς ἄρα τοι θνητοῖσι θεοὶ βιοτὴν κεράσαντ[ες]
χά[ρ]ματα τ' ἠδ' ἀνίας γείτονας ἀμφὶς ἔχω.

Ὅπως παρατηρεῖ κανεῖς, μὲ τοὺς τρεῖς πρώτους στίχους τοῦ ἐπιγράμματος ἐκφράζεται ὁ θαυμασμὸς τοῦ ἀγνωστοῦ συνθέτη του γιὰ τὴν εὐτυχία καὶ τὸ μεγαλεῖο αὐτοῦ ποῦ ἔχτισε τὴν νέην πόλιν ποῦ ἀτενίζει: «Ἐ, εὐτυχισμένος ὅποιος ἔχτισε μιὰ νέα πόλη, ὀνομάζοντάς την τῆς Ρήγιλλας· ἡ ζωὴ του εἶναι γεμάτη χαρά».

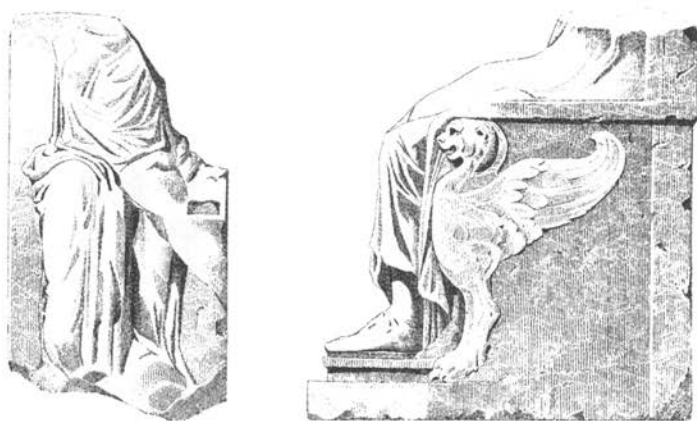
Στοὺς ἐπόμενους στίχους ὑπάρχει ἡ ἀπάντηση τοῦ θλιμμένου Ἡρώδη ποῦ ἔχασε τὴ γυναίκα του. Τοῦτο συνέβη τὸ 160 ἢ 161 μ.Χ., ἄρα καὶ τὸ ἐπίγραμμα χαραχθε μετὰ τὴ χρονολογία αὐτή:

«Ἡ ζωὴ μου εἶναι γεμάτη θλίψη καθὼς συλλογίζομαι τὸ θιός μου χωρὶς τὴν ἀγαπημένη μου γυναίκα καὶ τὸ σπίτι μου ποῦ ἔμεινε ἄκληρο.

Ἀλλήθεια, οἱ θεοί, ὅταν ἀνακατεύουν τὸ κύπελλο τῆς ζωῆς τῶν θνητῶν, βάζουν χαρὲς καὶ λύπες ἀνάμικτα».

Είκ. 46. Νεότερη αναπαράσταση τῆς πύλης τοῦ ἀγροκτίματος.

Είκ. 47. Τὰ ἀγάλματα τῆς πύλης τοῦ ἀγροκτίματος.

Ἡ κατοικία τοῦ Ἡρώδη στὸν Μαραθῶνα δὲ βρισκόταν στὸν κῶρο ποὺ περικλείει ἡ Μάντρα τῆς Γριάς, ὅπου καὶ ἀρχαῖα κτίσματα ἔχουν ἐρευνηθεῖ πρόχειρα, μάλιστα ἐγκαταστάσεις λουτρικές. Στὸν κῶρο αὐτὸν τὸν κατάφυτο τότε μὲ ἐλιές καὶ ὀπωροφόρα δέντρα, μὲ περιβόλια, μὲ βοσκές γιὰ τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὶς μεταφορὲς ἢ τὴν καθημερινὴ τροφὴ ζῶα, ὁ διάσημος σοφιστὴς ζοῦσε μέσα στὴν πολυτέλεια στὴν ὁποία ἦταν συνηθισμένος.

Τὰ ἀναθήματά του

Ἡ παρουσία τοῦ Ἡρώδη στὸν Μαραθῶνα εἶναι ἔντονη στὰ εὐρήματα τῶν ἐκεῖ ἀνασκαφῶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Fauvel. Τὸ συνηθέστερο ἀνάθημα τοῦ σοφιστῆ ἦταν ἡ ἔρμαικὴ στίλν μετὲ τὴ μορφὴ του ἢ τὴ μορφὴ τῶν μαθητῶν του. Τὶς βρῖσκουμε σὲ ὅσα μέρη τῆς Ἑλλάδος μαρτυρεῖται ἡ παρουσία του. Ὁ Φιλόστρατος (2ος-3ος μ.Χ. αἰ.) στὴ βιογραφία τοῦ Ἡρώδη¹⁴⁹ μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τοὺς τρεῖς ἀγαπημένους του μαθητές, τὸν Ἀχιλλέα, τὸν Πολυδεύκη καὶ τὸν Μέμνονα *«οὗς ἴσα γνῆσιος ἐπένηθησε τροφίμους ὄντας, ἐπειδὴ καλοὶ μάλιστα καὶ ἀγαθοὶ ἦσαν γενναῖοί τε καὶ φιλομαθεῖς καὶ τῆ παρ' αὐτῷ τροφῆ ἔπροντες. εἰκόνας γοῦν ἀνετίθει σφῶν θηρώντων καὶ τεθηρακότων καὶ θηρασόντων τὰς μὲν ἐν δρυμοῖς, τὰς δὲ ἐπ' ἀγροῖς, τὰς δὲ πρὸς πηγαῖς, τὰς δὲ ὑπὸ σκιαῖς πλατάνων, οὐκ ἀφανῶς — οὗς οὐκ ἂν ἐπὶ τοσοῦτον ἤρεν, εἰ μὴ ἐπαίνων ἀξίους ἐγίγνωσκεν»* (τοὺς ὁποίους πένηθησε, ὄντας μαθητές του, σὰν παιδιά του, γιὰτὶ ἦταν ἔντιμοι, μὲ ψυχικὴ καλοσύνη, μὲ εὐγενικὸ ἦθος, φιλομαθεῖς καὶ τιμοῦσαν τὴν ἀνατροφὴν ποὺ ἔπαιρναν στὸ σπίτι του. Ἀφιέρωνε λοιπὸν εἰκόνας τοὺς δεικνόντας τοὺς νὰ κυνηγοῦν ἢ μετὰ τὸ κυνήγι ἢ ἐνῶ ἐτοιμάζονταν νὰ κυνη-

γίψουν, ἄλλες σὲ δάση, ἄλλες σὲ ἀγρούς, ἄλλες κοντὰ σὲ πηγές, ἄλλες σὲ σκιὰ τῶν πλατανιῶν, πάντα περίοπτες — δὲν δὰ τοὺς ἡμοῦσε τόσο πολὺ, ἂν δὲν ἤξερε ὅτι ἀξίζαν τοὺς ἐπαίνους του).

Ἐκ τῶν εἰκόνων αὐτῶν τῶν μαθητῶν τοῦ Ἡρώδη μᾶς ἔχουν σθεθεῖ ἀκέφαλες καὶ ἐλλιπεῖς ἐρμαϊκῆς σπῆλες τῆς ὁποῖας ἀποδίδουμε σὲν κάθε μαθητῆ χάρη σὲς ἐπιγραφές ποὺ σώζουν. Συνήθως συνοδεύονταν καὶ ἀπὸ ἀρά, πανομοιότυπη σὲ ὅλες, τὴν ὁποία βρίσκουμε καὶ σὲ ἄλλους τόπους, π.χ. σὲν Ραμνούντα καὶ σὲν Κηφισιά. 48

Εἰκ. 48. Προτομὴ τοῦ Πολυδευκίῳνος ἀπὸ τὴν Κηφισιά.

Ἐπιτάφιος τοῦ Πολυδευκίωνα στὸν Διόνυσο μαρτυρεῖ ἕνα βᾶθρο¹⁵⁰ ποῦ βρέθηκε σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Πύργο, μέσα στὰ τοινὰ ἀμπέλια:

[Π]ολυδε[υκίων]
τῶ Διονύσω [εὐ]-
σεβείας ἔνεκα.

Τὸ ἀνάθημα ἰδρύθηκε πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ ἀγαπημέ-
νου μαθητῆ τοῦ Ἡρώδη, ποῦ συνέβη τὸ 173/174 μ.Χ. Ἀντί-
θετα, μετὰ τὸν θάνατό του χρονολογεῖται ἡ ἐρμαϊκὴ στήλη ἀπὸ
τὸ Κάτω Σούλι, τὴν ἀρχαία Τρικόρυνθο, ποῦ βρέθηκε ἐντοιχι-
σμένη σὲ πηγάδι. Στὴν ὄψη της φέρει δύο ἐπιγραφές, τὴν ἀνα-
θηματικὴν¹⁵¹ καὶ τὴν ἀρὰ ποῦ προστάτεψε τὸ ἀνάθημα τοῦ Ἡ-
ρώδη. Ἡ πρώτη εἶναι τοῦτη:

Πολυδευ- κίωνα, ὃν ἀν-	Τὸν Πολυδευ- κίωνα, τὸν ὁποῖο
3 θ' υ[ί]οῦ ἔστε-	σάν γιὸ ἀγά-
(ρξ)εν καὶ ἐνθά-	πησε κι ἐδῶ
δε Ἡρώδης (ἀν)-	ὁ Ἡρώδης
6 ἐθηκεν ὅτι ἐν-	ἀφιέρωσε, γιὰτι κι
θάδε καὶ περὶ	ἐδῶ μαζὶ
θήραν εἶχον.	θήρευαν.

Καὶ ἡ μητέρα τοῦ Ἡρώδη, Οὐιβουλλία Ἀλκία, εἶχε στήσει
κάπου σὴν περιοχὴ τοῦ Βρανᾶ, μέσα στὰ περιβόλια καὶ τὰ ἀμ-
πέλια, ἄγαλμα τοῦ Πολυδευκίωνα. Ἡ βάση του μὲ τὴν ἐπι-
γραφὴν¹⁵², χαμένη σήμερα, μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ δημοσίευση
τοῦ 19ου αἰ.

[Οὐιβού]λλιον Πολυδ[ευκίωνα]
[Οὐιβου]λλία Ἀλκία Ἡρ[ώδου μήτηρ]
[ἤρωα].

Γιὰ τὸν δευτέρου μαθητῆ, τὸν Ἀχιλλέα, μᾶς σώθηκαν δύο ἐλλιπεῖς ἐρμαϊκὲς στίλβες. Ἡ πρώτη βρέθηκε δυτικὰ τοῦ χωριοῦ Βαρνάβας, ἐντοικισμένη σὲ ἐκκλησία τῆς Παναγίας, καὶ φέρει σύνηθη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή¹⁵³:

	Ἡρώδης Ἀχιλλεῦ·	Ἄχ. Ὁ Ἡρώδης στὸν Ἀχιλλέα·
	ὃς βλέπειν σε ἔχοιμι	γιὰ νὰ σὲ βλέπω σ' ἔβαλα
3	καὶ ἐν τούτῳ τῷ	καὶ σ' αὐτὸ τὸ
	νάπει· αὐτός τε	δάσος· ἐγὼ ὁ ἴδιος
	καὶ εἴ τις γ' ἕτερος,	καὶ ὅποιοσδήποτε ἄλλος,
6	κάκεινοί [γ', ἔ]σηι με-	κι ὅλοι δὰ
	μνημένο[ς τῆ]ς ἡ-	θυμοῦνται τῆ
	μετέρας φιλίας ὄ-	φιλία μας,
9	ση ἡμεῖν ἐγένετο·	πόσο μεγάλη ἦταν·
	ἱερὸν δέ σε Ἑρμοῦ ἐ-	ἀφιέρωμα ἐσένα στὸν Ἑρμῆ
	φόρου καὶ νομίου	τὸν ἔφορο καὶ νόμο
12	ποιούμαι	σὲ κάνω.

Ἡ δεύτερη στίλη¹⁵⁴ βρέθηκε στὴν Οἰνόν, κοντὰ στὸν μεσαιωνικὸ πύργο. Φέρει τὴν ἐπιγραφή Ἀχιλλεὺς καὶ μιὰ ἀρὰ **49-50** 29 στίχων μὲ τὴν ὁποία προστάτεψε τὸ ἀνάθημα ὁ Ἡρώδης.

Ἄχ. Ὁ τρίτος μαθητῆς τοῦ Ἡρώδη ἦταν ὁ Μέμνων, Αἰθίοις κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Φιλοστράτου¹⁵⁵: «Μέμνονα τὸν Ἡρώδου τοῦ σοφιστοῦ τρόφιμον, ἀπ' Αἰθιοπῶν δὲ ἦν». Τοῦ Μέμνονος βρέθηκαν δύο ἐρμαϊκὲς στίλβες, ἡ μία στὴν περιοχὴ τῆς Μεσοποπόρουσας καὶ ἡ δεύτερη στὸν Μαραθῶνα, στὴν περιοχὴ Σκόρπιου ποτάμι. Καὶ οἱ δύο¹⁵⁶ φέρουν τὴν ἴδια ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή:

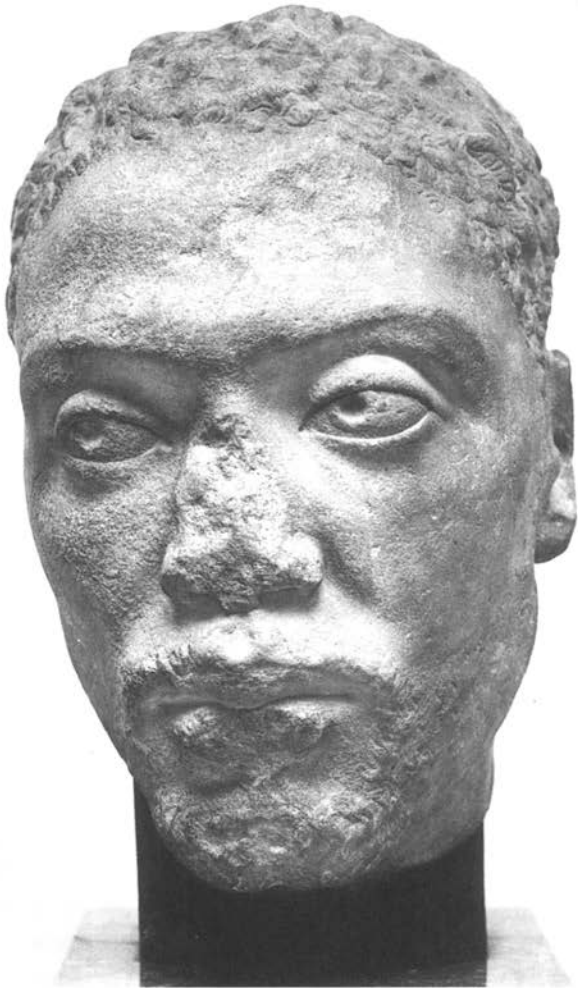
Μέμνων,	Μέμνων,
τοπάδειν,	μικρὸ τοπάζι,
Ἄρτέμιδος φίλος	ἀγαπητὸς στὴν Ἄρτεμν

Ἡ λέξη *τοπάδειν*, ποὺ γιὰ χρόνια προκαλοῦσε ἐρμηνευτικὲς δυσκολίες, σημαίνει μικρὸ τοπάζι¹⁵⁷, πέτρα ἡμιπολύτιμη. Ἦταν

Εικ. 49. 'Ακέφαλη έρμαϊκή στήλη του μαρμαριού του 'Ηρώδη 'Αχιλλέως με άπαγορευτική άρά.

Εικ. 50. 'Η έπιγραφή τής στήλης.

Εικ. 51. Κεφαλὴ αἰθίοπος, τοῦ λεγομένου Μέμνονος (φωτ. Staatl. Mus. zu Berlin, ἀρ. 5588).

Είκ. 52. Ἀκέφαλη ἔρμαικὴ στήλη τοῦ Μέμνονος, μαθητῆ τοῦ Ἡρώδη.

52 καϊδευτικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ Μέμνονος, ἴσως ἐξαιτίας τοῦ χρώματος τοῦ τρίτου μαθητῆ τοῦ Ἡρώδη. Μιὰ κεφαλὴ Αἰθίοπος ποὺ βρίσκεται στὸ Βερολίνο πιστεύεται ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἄγαλμά του. Σὲ ἄγαλμά του ἐπίσης ἀνήκει ἓνα χέρι ἀπὸ μελανὸ μάρμαρο ποὺ βρέθηκε πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια στὴν Κηφισιά μαζὶ μὲ τὶς προτομὲς τοῦ Ἡρώδη καὶ τοῦ Πολυδευκίωνος¹⁵⁸. Ἡ μνεία τῆς Ἀρτέμιδος ἔχει σχέση μὲ τὶς κυνηγετικὲς ἀσχολίες τοῦ Μέμνονος.

Ἡ ὑπερβολὴ τοῦ Ἡρώδη στὴν ἀπονομὴ τιμῶν στοὺς μαθητὲς του δὲν ἄρесе σὲ ὅλους τοὺς Ἀθηναίους. Ὁ σοφιστὴς εἶχε ἀντιπάλους οἱ ὁποῖοι τὸν ἔβλαγαν σοβαρά, καὶ ἡ ἐκδρόμη τους ἐκδηλώνονταν καὶ σὲ δευτερεύοντα θέματα. Ἡ ἴδρυσον τῶν Ἑρμῶν προκαλοῦσε λαϊκὲς ἀντιδράσεις ποὺ ἐκδηλώνονταν μὲ τὴ φθορὰ τῶν ἀναθημάτων. Ὁ Ἡρώδης ἀναγκάστηκε στὶς ἥδη

σημένες σπῆλες νὰ χαράζει νέες ἐπιγραφές. Ὅπως λέει ὁ Φιλόστρατος¹⁵⁹ ποὺ διηγεῖται συνοπικὰ τὸ συμβάν, ὁ Ἑρώδης ἀφιέρωνε τὶς σπῆλες «ξὺν ἀραῖς τοῦ περικόγαντος ἢ κινῆσοντος» (συνοδευόμενες μὲ κατάρεις ἐναντίον ἐκείνου ποὺ δὴ τὶς ἔσπαγε ἢ δὴ τὶς μετακινούσε). Ἡ χάραξη τῶν ἀρῶν φαίνεται λοιπὸν πὼς ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ἀντίδρασης ἐναντίον τοῦ Ἑρώδη ποὺ ἐκδηλωνόταν μὲ τὴ φθορὰ τῶν ἀναθημάτων του¹⁶⁰. Ἡ ἔρμαικὴ στήλη τοῦ Πολυδευκίωνος ποὺ μνημονεύεται παραπάνω φέρει χαραγμένη κατάραι (IG II² 13190) μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἑρώδης νόμιζε ὅτι μπορούσε νὰ τὴν προστατεύσει ἀπὸ τὶς ἐχθρικές διαδέσεις τῶν χωρικῶν. Τὸ πρῶτο μέρος τῆς εἶναι τοῦτο:

- [Π]ρὸς θεῶ[ν καὶ ἡρώω]ν ὄ[στις]
 [εἶ ὁ εἶ]χων [τὸν χῶρον], μήπο[τε μετ]-
 ακεινήσ[ησ τούτῳ]ν τ[ι καὶ τὰς τ]-
 ούτω[ν τῶν ἀγαλμάτων εἰκόν]-
 5 ας κα[ὶ τειμὰς ὅστις ἢ καθέλοι ἢ]
 μετακεινοίη, [τούτῳ μήτε γῆν κ]
 αρπὸν [φέρειν μήτε θάλασσαν πλ]-
 [ω]τῆ[ν εἶναι, κακῶς τε ἀπολέ]-
 σθαι αὐτο[ὺς κ]α[ὶ γένος. ὅστις δὲ]
 10 κατὰ χά[ραν φυλάττοι καὶ τειμῶν]
 [τ]ὰ εἰωθό[τ]α [καὶ αὔξων διαμέ]-
 [ν]οι, πολ[λὰ καὶ ἀγαθὰ εἶναι τ]-
 [ούτ]ω κα[ὶ] αὐ[τῶ καὶ ἐκγόνοι]-
 [ς]

(Στὸ ὄνομα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων· ὅποιος κι ἂν εἶσαι ὁ κύριος τοῦ τόπου, ποτὲ νὰ μὴ μετακινήσεις κανένα ἀπὸ αὐτὰ ἐδῶ· καὶ τοῦτες τὶς εἰκόνες καὶ τὰ στολίδια ὅποιος κατεβάσει ἢ μετακινήσει, ἢ γῆ νὰ μὴν τοῦ φέρει καρπὸ οὔτε ἢ θάλασσα νὰ τοῦ εἶναι πλωτὴ καὶ νὰ καταστραφεῖ μὲ κακὸ τρόπο, αὐτὸς καὶ ἡ γενιά του. Ὅποιος ὅμως τὰ ἀφήνει σὺθ δέση τους καὶ τὰ φροντίζει ὅπως πρέπει καὶ τὰ συντηρεῖ, νὰ δεῖ πολλὰ καλά, αὐτὸς καὶ οἱ ἀπόγονοί του.)

Ἐντίδραση ὑπῆρξε καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀρχῶν. Στὰ χρόνια ποὺ ὁ Ἡρώδης τρυσοῦσε τοὺς μαθητὲς του, κυβερνητὲς τῆς Ἀχαΐας (Ἑλλάδος) ἦταν οἱ Κυντίλιοι, δύο ἀδελφοὶ ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια Τρωάδα, ὁ Sextus Quintilius Condianus καὶ ὁ Sextus Quintilius Valerius Maximus, ὁ πρῶτος ἀνθύπατος καὶ ὁ δεύτερος legatus ἢ corrector, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὴν εὐνοία τῆς Ρώμης καὶ συγχρόνως ἀντιπαθοῦσαν τὸν Ἡρώδη¹⁶¹. Οἱ δύο ἀδελφοὶ δὲν παρέλειψαν νὰ ἐκδηλώσουν τὴν ἀποδοκιμασίαν τους γιὰ τὰ πολυάρθριμα ἀναθήματα τοῦ Ἡρώδη, ὅπως λέει ὁ Φιλόστρατος¹⁶²: «Κυντιλίον δέ, ὅποτε ἤρχον τῆς Ἑλλάδος, αἰτιωμένων αὐτὸν ἐπὶ ταῖς τῶν μεираκίων τούτων εἰκόσιν ὡς περιτταῖς “τί δὲ ὑμῖν” ἔφη “διενήνοχεν, εἰ ἐγὼ τοῖς ἐμοῖς ἐμπαίζω λιθαρρίοις;”» (ὅτιαν οἱ Κυντίλιοι, τὴν ἐποχὴ ποὺ κυβερνοῦσαν τὴν Ἑλλάδα, τὸν μέμφθησαν γιὰ τὶς εἰκόνες αὐτῆς τῶν νεαρῶν, ὅτι δηλαδὴ ἦταν περιττές, ἀπάντησε «τί σὰς νοιάζει ἐὰν ἐγὼ διασκεδάζω μὲ τὰ μαρμαράκια μου;»).

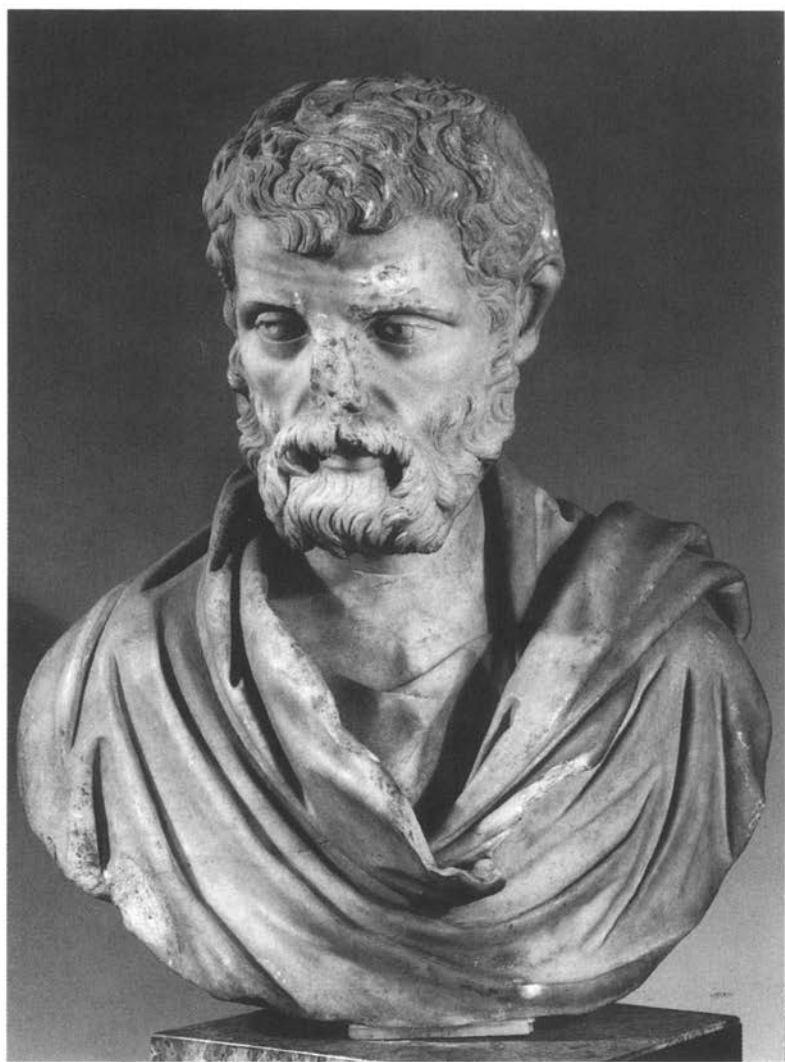
Ὁ Fauvel, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε λόγος προηγουμένως, ἔδειξε ἰδιαίτερη δραστηριότητα στὸν Μαραθῶνα. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1788 ἀνέσκαψε τύμβο τῆς πεδιάδας ποὺ θεώρησε ὅτι ἦταν τῶν Ἀθηναίων χωρὶς νὰ βρεῖ τίποτε. Συνέχισε μὲ ἐπιμονὴ νοτιότερα, στὸ ἔλος τῆς Μπρεξίζας, ὅπου ἐρεύνησε πιθανότατα τὸ αἰγυπτιακὸ ἱερό. Στις 18 Φεβρουαρίου τοῦ 1789 τοῦ προσκομίζουν ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα ἄνθρωποὶ του προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορα Λουκίου Βέρου, ποὺ εἶχε βρεθεῖ «στὰ ἐρείπια τοῦ τάφου τῶν Ἀθηναίων», δηλαδὴ στὸ αἰγυπτιακὸ ἱερό. Μέσα σιτοὺς δύο ἐπόμενους μῆνες ἐρευνᾷ πάλι στὸ ἴδιο μέρος, ὅπου βρίσκει τὶς προτομὲς τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Αὐρηλίου καὶ τοῦ Ἡρώδη Ἀπικοῦ. Οἱ δύο τελευταῖες βρίσκονται σήμερα στὸ Λοῦβρο, ἡ πρῶτη στὴν Ἀγγλία, στὸ μουσεῖο Ashmolean. Καὶ οἱ τρεῖς ἦταν ἀφιέρωματα τοῦ Ἡρώδη, ὁ ὁποῖος τὶς προτομὲς τῶν ἰδίων προσώπων, τὴ δική του καὶ τῶν δύο αὐτοκρατόρων, ἀφιέρωσε ταυτόχρονα καὶ στὴ Νέμεση, στὸ ἱερό τῆς στὸν Ραμνούντα, λίγα χιλιόμετρα βορειότερα.

Εικ. 53. Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος Λουκίου Βέρου ἀπὸ τὴν Μπρε-
ξίτσα σὺν τὸ Μουσεῖο Ashmolean τῆς Ἀγγλίας.

Εικ. 54. Προτομή του αυτοκράτορος Μάρκου Αύρηλίου από την Μπρεξίζα στο Λούβρο.

Εικ. 55. Προτομή του Ἡρώδη Ἀττικοῦ ἀπὸ τὴν Μπρεζίζα σὶδὸ Λοῦβρο.

Ὁ Ἡρώδης ζοῦσε καὶ δίδασκε κυρίως σὴν Ἀθήνα, τὴν Κηφισιά καὶ τὸν Μαραθῶνα. Μάλιστα μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Παιονία (Παννονία, χώρα Ν. τοῦ Δούναβη, δηλ. σὴ σημερινὴ Οὐγγαρία, Γιουγκοσλαβία καὶ Αὐστρία), ὅπως διηγεῖται ὁ Φιλόστρατος¹⁶³, «*διηγήσατο μὲν ὁ Ἡρώδης ἐν τῇ Ἀττικῇ περὶ τοὺς φιλιτίους ἑαυτῷ δήμους Μαραθῶνα καὶ Κηφισιάν*» (περνοῦσε τὸν καιρὸ του στοὺς ἀγαπημένους του δήμους τοῦ Μαραθῶνα καὶ τῆς Κηφισιάς). Ὅταν κάποτε ὁ σοφιστὴς Ἀλέξανδρος, ποὺ εἶχε τὴν ἐπωνυμία *Πηλοπλάτων*, περαστικὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα θέλησε νὰ δώσει διαλέξεις¹⁶⁴ «*ἀκούων δὲ τὸν Ἡρώδην ἐν Μαραθῶνι διαπῶμενον καὶ τὴν νεότητα ἐπακολουθοῦσαν αὐτῷ πᾶσαν γράφει πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν αἰτῶν τοὺς Ἕλληνας, καὶ ὁ Ἡρώδης “ἀφίξομαι” ἔφη “μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ αὐτός”*» (μαθαίνοντας ὅτι ὁ Ἡρώδης ἦταν ἐγκατεστημένος σὸν Μαραθῶνα καὶ ὅτι ὅλοι οἱ νέοι τὸν εἶχαν ἐκεῖ ἀκολουθήσει, τοῦ γράφει ἐπιστολὴ ζητώντας τοὺς Ἕλληνας, καὶ ὁ Ἡρώδης τοῦ ἀπαντᾷ «μαζὶ μὲ τοὺς Ἕλληνας δὰ ἔλθω κι ἐγώ»). Κέντρο φιλοσοφικὸ καὶ ἐκπαιδευτικὸ λοιπὸν γινόταν κατὰ καιροὺς ὁ Μαραθῶνας μὲ τὴν παρουσία τοῦ Ἡρώδη καὶ τὴ διδασκαλία του πρὸς τοὺς νέους τῆς Ἀθήνας ποὺ ἔρχονταν γιὰ νὰ τὸν ἀκούσουν.

Ὁ Ἡρώδης πέθανε σὸν Μαραθῶνα, καὶ κατὰ τὴς ἐντολὲς ποὺ εἶχε ἀφήσει ἐκεῖ δὰ ἦταν καὶ ὁ τάφος του. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔφηβοι ὅμως, ποὺ τοὺς εἶχε εὐεργετήσει, πῆραν τὸ σῶμα του καὶ τὸ ἔθαψαν σὴν Ἀθήνα, σὸ Παναθηναϊκὸ στάδιο.

Τὸ Μουσεῖο Μαραθῶνος

Σ τὸν κῶρο τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Βρανᾶ, στὸν Μαραθῶνα, κονιὰ στὸ μεσοελλαδικὸ νεκροταφεῖο, βρίσκεται τὸ Μουσεῖο τοῦ Μαραθῶνος, κατασκευασμένο μὲ δαπάνη τοῦ φιλάρχαιου ἐπιχειρηματία Εὐγένιου Παναγόπουλου. Ἐγκαινιάστηκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1975 καὶ σ' αὐτὸ φυλάγονται ἀρχαιότητες τῶν ἀνασκαφῶν τῆς εὐρύτερης περιοχῆς του. Ἡ κατάταξη τῆς ἔκθεσης εἶναι χρονολογικὴ καὶ κατὰ τὸ δυνατόν εἰδολογικὴ.

ΑΙΘΟΥΣΑ ΠΡΩΤΗ

Σπηλαίου Πανὸς

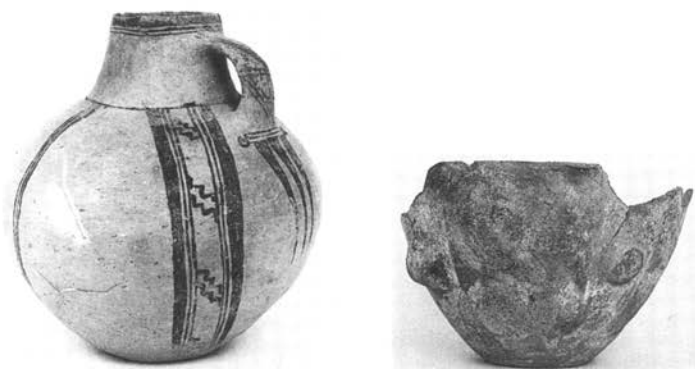
Στὴν αἴθουσα τούτη ἐκτίθεται σχεδὸν ἀποκλεισικὰ κεραμικὴ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὸ σπήλαιο τοῦ Πανὸς στὴν Οἶνόν, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε ἤδη λόγος. Ἐγκαταστάσεις τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ἔχουν ἐρευνηθεῖ καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς περιφέρειας τοῦ Μαραθῶνος, κυρίως στὴ Νέα Μάκρη, μάλιστα ἔχουν βρεθεῖ ἐκεῖ λείψανα οἰκισμοῦ καὶ ἔχει γίνεῖ ἡ ἀναπαράσταση τῶν οἰκημάτων καὶ ἡ διασάφηση πολλῶν λεπτομερειῶν τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Ἀπὸ τὸ σπήλαιο τοῦ Πανὸς ὠρίζεται ἀρτιότερη ἢ κεραμική, καὶ αὐτὸ εἶναι εὐνόητο, ἀλλὰ σιερούμεθα πρὸς τὸ παρὸν ἄλλων γενικότερων πληροφοριῶν γιὰ τὴ ζωὴ ἐκεῖ μέσα τῶν ἀνθρώπων τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς. Ἡ μελλοντικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ σπηλαίου θὰ συμπληρώσει σὲ πολλὰ τὴ γνώση μας τῆς περιόδου αὐτῆς, ἡ ὁποία γίνεται γνωστὴ χάρη σὲ συστηματικὰ δημοσιευμένες ἐλληνικὲς ἔρευνες τῶν τελευταίων ἐτῶν.

ΠΡΟΘΗΚΗ 1. Κεραμικὴ τῆς νεότερης νεολιθικῆς περιόδου (4000-3400 π.Χ.).

Ἄνω ράφι. Ἐκτίθεται διακοσμημένη ἀμαυρόχρωμη κεραμική, μὲ γραμμικὰ κοσμήματα ποῦ ἔγιναν μὲ κασιτανὴ καὶ μελανὴ βαφὴ ἀμαυρὴ (θαμπή). Τὴ διακόσμηση αὐτὴ τὴ βρίσκουμε κατὰ τὴ νεότερη νεολιθικὴ περίοδο σ' ὅλη τὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα: ταινίες, λοξὲς γραμμές, γωνίες, ποῦ ζωγραφίζονται ἀπευθεῖας πάνω σὴν ἀνοιχτόχρωμη ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου. Ἐδῶ βλέπουμε κυρίως λείγανα ἀγγείων γιὰτὴ ἡ διάσωση ἕως τὰ χρόνια μας ὀλόκληρων ἀγγείων αὐτῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι σπάνιο φαινόμενο. Ἄξια προσοχῆς τὸ σπασμένο πόδι σπάνιου κοίλου εἰδωλίου (361) καὶ τμήματα ἀγγείων μὲ δίχρωμη διακόσμηση (428, 1356).

Μεσαῖο ράφι. Θραύσματα κυρίως ἀγγείων ὅμοιας ἀμαυρόχρωμης κεραμικῆς μὲ γραμμικὴ διακόσμηση, μετόπες, ὀδοντωτὲς ταινίες, τεθλασμένες γραμμές, ὀμάδες ταινιῶν, τρίγωνα, ρόμβους. Ἄνάμεσα σὰ θραύσματα κυριαρχεῖ ἡ ἀκέραια πρόχους ἀρ. 1357 μὲ σφαιρικὴ κοιλιά. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ἀγγείου εἶναι ἀκόσμητο. Φέρει σὲ ἀντιθετικὰ σημεῖα διακόσμηση ἀπὸ ὀμάδες τριῶν κατακόρυφων γραμμῶν, μεμονωμένες ἢ ἀνὰ δύο, οἱ ὁποῖες ἐνώνονται μὲ λοξὲς βαθμιδωτὲς γραμμές. Τὸ κεῖλος κοσμοῦν λεπτὲς ὀριζόντιες ταινίες.

Εικ. 56. Ἡ νεολιθικὴ πρόκους 1357 ἀπὸ τὴ σπηλιὰ τοῦ Πανός.

Εικ. 57. Βαθιὰ φιάλη ἀρ. 641 ἀπὸ τὴ σπηλιὰ τοῦ Πανός.

Κάτω ράφι. Θραύσματα νεότερης νεολιθικῆς καὶ ὑπονεολιθικῆς περιόδου (4000-3200 π.Χ.), κυρίως κονδροειδῶν ἀγγείων καὶ πίδων μὲ ἐγκάρακτον διακόσμηση ἢ πλαστικὴ (ἀνάγλυφον) μίμηση τοῦ σχοινοῦ μὲ τὸ ὅποιο ἔδεναν στὴν πραγματικότητα οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς τὰ ἀγγεῖα.

ΠΡΟΘΗΚΗ 2. Ἡ κεραμικὴ τῆς προθῆκης τούτης στὸ ἐπάνω καὶ κάτω ράφι εἶναι νεότερη τῆς προηγούμενης. Ἀνήκει κυρίως στὴ λεγόμενη ὑπονεολιθικὴ ἢ τελικὴ νεολιθικὴ περίοδο (3400-3200 π.Χ.).

Ἄνω ράφι. Κεραμικὴ μὲ ζωγραφιστὴ διακόσμηση, πλατιὰ εὐ-
 δύγραμμα κοσμήματα, σιληπνὰ κόκκινα συμμετρικὰ καὶ ἀσύμ-
 μετρα, τοποθετημένα πάνω σὲ παχὺ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. Ὁ
 ρυθμὸς αὐτὸς προσιδιάζει στὴν Ἀτικὴ καὶ συναντᾶται στὰ νεο-
 λιθικὰ εὐρήματα τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῆς Ἀθῆνας. Ἀκέραιο
 σχεδὸν εἶναι τὸ ἀγγεῖο ἀρ. 641, βαθιὰ φιάλη μὲ ἐπιθήματα καὶ 57
 κάθετες διαίρητες ἀποφύσεις στὸ μέσο τοῦ ὕψους περίπου, ἀπὸ
 τὴς ὁποῖες ἐνίοτε περνοῦσαν ἓνα ἰσχυρὸ νῆμα γιὰ νὰ κρατοῦν τὸ

άγγειο κρεμασμένο. Μὲ κόκκινο χρώμα ὁ νεολιθικός κεραμοπλάστης διακόσμησε τὸ άγγεῖο μὲ κάθετες γραμμὲς καὶ ἀνάμεσά τους τρίγωνα. Ἐξιοσημείωτα εἶναι τὰ θραύσματα μὲ αὐλακωτὴ διακόσμηση ποὺ προσιδιάζει σὴν ἑποχὴ.

Μεσαῖο ράφι. Νεότερη νεολιθικὴ καὶ ὑπονεολιθικὴ κεραμικὴ τοῦ σπηλαίου τοῦ Πανός. Ἡ διακόσμηση εἶναι ἐγχάρακτη, τρίγωνα ἀπλὰ καὶ σικιτά, μετόπες καὶ τεθλασμένες γραμμὲς, βαθμιδωτὲς γραμμὲς, ἐνάλληλες γωνίες ποὺ περιβάλλονται ἀπὸ σιγμές, ρόμβοι. Τὰ άγγεῖα μὲ τὸ λοξὸ στόμιο καὶ τὲς μεγάλες λαβὲς θεωροῦνται τελετουργικὰ σκεύη. Τὸ άγγεῖο **1332** ὁῶζει σὴν ἐπιφάνειά του ἀποτύπωμα γάδας.

Κάτω ράφι. Θραύσματα τῆς λεγόμενης ἔντριπτης κεραμικῆς. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν άγγείων εἶναι λειασμένη προσεκτικὰ μὲ κάποιο ἐργαλεῖο, σκληρὸ ξύλο ἢ κόκκαλο. Σὲ μερικὰ ἢ ἐπιφάνεια παρουσιάζει χρωματικὴ ποικιλία ποὺ ὀφείλεται σὴν ὀπηση.

ΠΡΟΘΗΚΗ 3. Κεραμικὴ τῆς Πρωτοελλαδικῆς I περιόδου (3200-2700 π.Χ.).

Ἄνω ράφι. Θραύσματα άγγείων καθημερινῆς χρήσης μὲ ποικίλα σχήματα λαβῶν. Τὸ **1444** φέρει σωληνωτὴ προχοὴ καὶ ἄλλα ἔχουν πλαστικὰ κοσμήματα κατὰ μίμηση μετάλλινων προτύπων. Ἐξιοσημείωτο εἶναι τὸ κλειστὸ σφαιρικὸ άγγεῖο **673** μὲ κυλινδρικό λαιμὸ καὶ δύο διπλὲς διάτρητες ἀποφύσεις. Τὸ άγγεῖο αὐτὸ βρέθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν σκεπασμένο μὲ τμῆμα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ άγγείου **1396** ποὺ εἶναι διακοσμημένο μὲ ἐγχάρακτους κύκλους γεμάτους σιγμές. Τὸ σύνολο ἀνῆκε σὲ κάποια γυναίκα, γιὰτὶ μέσα στὸ **673** βρέθηκε περιδέραιο ἀπὸ ἑκατοντάδες χάνδρες ἀπὸ κυανὴ ὑαλόμαζα, ἄλλες ἀπὸ χρωματιστὸ λίθο ἢ ὄρεῖα κρύσταλλο, δύο μικρὲς λίθινες ἀξίνες καὶ πέντε θαλάσσια ὄστρακοειδῆ ποὺ χρησιμεύουν καὶ σήμερα ὡς

*Εικ. 58. Τὸ σφαιρικό ἀγγεῖο ἀρ. 673, σκεπα-
σμένο μὲ τὸ ἀγγεῖο ἀρ. 1396, ἀπὸ τὴ σπηλιὰ
τοῦ Πανός.*

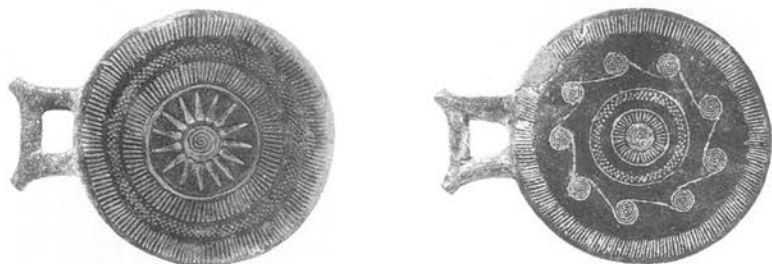
φυλακτὸ μικρῶν παιδιῶν. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ μελανὴ κερα-
μικὴ μὲ λευκὴ διακόσμηση (1399, 1401, 1407).

Μεσαῖο ράφι. Θραύσματα ἀγγείων μονόχρωμης μελανῆς
κεραμικῆς καὶ ὀλόβαφης μὲ ζωπρὸ κόκκινο χρῶμα.

Κάτω ράφι. Τὰ θραύσματα ποὺ ἐκτίθενται εἶναι ὅλα τμή-
ματα ἀγγείων μὲ τὴ λαβή. Μία εἶναι κάθετη μὲ διάτρητη ἀπό-
φυση (1436), ἄλλη κυλινδρική (1437) ἢ ταινιόσχημη (1449), καὶ
δείχνουν τὴν ποικιλία τῶν μορφῶν τῆς χειροτεχνίας τῆς ἀπώτε-
ρης πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς.

ΑΙΘΟΥΣΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

Στὴν αἴθουσα τούτη εἶναι ἐκτεθειμένη μόνο κεραμικὴ καὶ
μικροαντικείμενα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τάφους Κυκλαδιτῶν
τῆς πρωτοκυκλαδικῆς ἐποχῆς (3200-2000 π.Χ.) στὴ θέση Τσέπι,
λίγες ἑκατοντάδες μέτρα πρὸς Β. τοῦ μουσεῖου, ἀπὸ τάφους με-
σοελλαδικούς (2000-1600 π.Χ.) ποὺ βρίσκονται κάτω ἀπὸ στέ-
γαστρο πλάι στὸ μουσεῖο, καὶ ἀγγεῖα τῆς γεωμετρικῆς καὶ τῆς

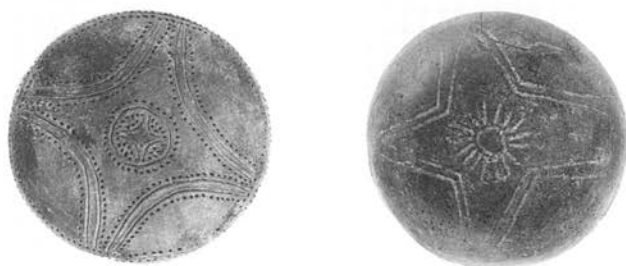
Εικ. 59. Τηγανόσχημο σκεῦος ἀρ. 58 ἀπὸ τὸ Τσέπι.

Εικ. 60. Τηγανόσχημο κυκλαδικὸ σκεῦος ἀρ. 74 ἀπὸ τὸ Τσέπι.

ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, προϊόντα ἀττικῶν ἐργαστηρίων, ποὺ βρέθηκαν σὲ τάφους τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος.

ΠΡΟΘΗΚΗ 4. Ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο στὴ θέση Τσέπι, τῆς Πρωτοκυκλαδικῆς I περιόδου (3200-2700 π.Χ.).

59-60 Ἄνω **ράφι.** Τὰ σημαντικότερα ἐκδέματα εἶναι τὰ δύο τηγανόσχημα σκεῦη **58** καὶ **74**, καὶ ἡ φιάλη **39**. Τὰ τηγανόσχημα σκεῦη τῆς κυκλαδικῆς ἐποχῆς ἔχουν γίνεи ἀντικείμενο πολλῶν μελετῶν καὶ ἔχουν προταθεῖ πολλές ἐρμηνεῖες τῆς χρήσης τους χωρὶς καμιά νὰ εἶναι καθολικὰ ἀποδεκτὴ. Τὸ **74** φέρει στὴν κάτω ἐπιφάνεια ὡς διακόσμηση σπειρόκυμα, μὲ ἐγκάραξη, καὶ γύρω-γύρω ζώνη ἀπὸ πυκνὲς παράλληλες γραμμές. Ἀκολουθεῖ ἄλλη ζώνη ἀπὸ 9 συστάδες ὁμόκεντρων κύκλων ποὺ συνδέονται μεταξύ τους μὲ ἐφαπτόμενες. Ἔτσι δημιουργεῖται ἡ εἰκόνα τῆς σπειρας ποὺ τρέχει, θέμα ποὺ συναντᾶμε σὲ ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἐλληνικῆς τέχνης ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ὡς τὰ ὕστερα χρόνια τῆς ἀρχαιότητος. Τὸ κέντρο τῆς ἐπιφάνειας καλύπτεται ἀπὸ ἄλλους ὁμόκεντρους κύκλους, μικρότατα τρίγωνα καὶ ἀκτινοειδεῖς γραμμές. Τὸ δεύτερο τηγανόσχημο σκεῦος **58** φέρει καὶ

Εικ. 61. Κυκλαδική φιάλη ἢ πῶμα πυξίδας ἀρ. 39 ἀπὸ τὸ Τσέπι.

Εικ. 62. Κυκλαδική φιάλη ἀρ. 73 ἀπὸ τὸ Τσέπι.

αὐτὸ κυκλικῶς διακόσμηση ἀπὸ πυκνὲς γραμμὲς καὶ μικρότητα τρίγωνα καὶ σιὸ κέντρο μία σπεῖρα ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκινοῦν 15 ἀκτίνες. Ἄξιωμα μνημόνευτη γιὰ τὴ διακόσμησης τῆς εἶναι ἡ φιάλη ἢ πῶμα πυξίδος 39, ποὺ φέρει σιὴν κάτω ἐπιφάνεια ἐγχάρακτο 61 τετράκινο ἀστέρι καὶ σιὸ κέντρο του μέσα σὲ κύκλο ἄλλο μικρότερο. Πλάι σὲ κάθε ἐγχάρακτη γραμμὴ ὑπάρχει δεύτερη σικτιὴ ποὺ κάνει τὸν διάκοσμο περισσότερο ζωηρό. Ἡ κυκλαδικὴ φιάλη 73 φέρει τετράκινο χαρακτὸ ἀστέρι σιὴ βάση καὶ σιὸ κέντρο 62 του κύκλο μὲ ἀκτίνες.

Μεσαῖο ράφι. Μικρὰ ἀγγεῖα μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σφαιρικοῦ σχήματος, κλειστά, εὐρύστομα. Ἡ διακόσμησης τους εἶναι ἐγχάρακτες γραμμὲς, κάθετα γραμμῖδια σιὴ βάση τοῦ λαιμοῦ (69), γραμμὴ καὶ σιγμές (658), γραμμὲς σιὴ κοιλιά (830), τεδλασμένες γραμμὲς (37, 647), ἐγχάρακτες σπεῖρες (53).

Κάτω ράφι. Τὰ ἐδῶ ἀγγεῖα εἶναι κοινῆς καθημερινῆς χρήσης, ἀκόσμητα καὶ ποικίλων σχημάτων· κλειστά σφαιρικά, κωνικοὶ σκύφοι, μία πρόχους κυκλαδικοῦ τύπου, φιάλες. Ἄξια πα-

ρατηρήσεως είναι τὰ λίθινα καὶ ὀστείνια ἐργαλεῖα, τριπηῆρες, πινάκια ἀπὸ ὅσπὸ πού ἴσως ἦταν χρωματοτρίπτες.

ΠΡΟΘΗΚΗ 5. Καὶ σὴν προθήκη τούτη ἐκτίθενται λίγα ἀπὸ τὰ πολυάριθμα εὐρήματα ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ πρωτοκυκλαδικοῦ νεκροταφείου στὴ δέση Τσέππ (3200-2700 π.Χ.).

63 Ἄνω ράφι. Εἰδῶλια, κοσμήματα καὶ μικρὰ ἀντικείμενα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Τὰ τρία μαρμάρινα εἰδῶλια **298, 304** καὶ **453** ἀποδίδουν σχηματικὰ τὴν ἀνθρώπινη μορφή· τὸ κεφάλι δὲν ἔχει λαιμό, τὰ χέρια εἶναι τριγωνικὲς προεξοχὲς στὰ πλευρά, τὸ σῶμα ὀρθογώνιο. Τὸ εἰδῶλιο **454** εἶναι περισσότερο ἐξελιγμένο. Τὸ κεφάλι εἶναι τριγωνικόν, ὁ λαιμὸς μακρὺς, τὸ σῶμα καὶ τὰ πόδια δηλώνονται ὑποτυπωδῶς.

Μεσαῖο ράφι. Μικρὰ ἀγγεῖα καθημερινῆς χρήσης, ποικίλων σχημάτων τεμάχια ἀσημένιων ταινιῶν πού χρησίμευαν ὡς κοσμήματα (ἢ **44** εἶναι ἐπίχρυσον), μικρότατος πέλεκυς (**29**), γυφίδες ἀπὸ στεαίτη καὶ χαλκόν, καὶ πυρῆνες καὶ λεπίδες ὀγيانοῦ, δηλαδὴ θραύσματα πετρώματος ἠφαιστειογενοῦς, σκληροῦ, μελανοῦ καὶ ὑαλώδους στὴ μορφή πού ἐξορύσσεται στὴ Μῆλο τῶν Κυκλάδων. Λεπτὰ καὶ ἐπιμήκη κομμάτια ἀπὸ τὸ πέτρωμα αὐτό, μὲ ὀδοντωτὲς ἀκμές, χρησίμευαν ὡς μαχαίρια ἢ ἐργαλεῖα. Οἱ πυρῆνες εἶναι μεγαλύτερα κομμάτια ἀπὸ τὴν ἔντεχνη θραύση τῶν ὁποίων παράγονται οἱ λεπίδες.

64 Κάτω ράφι. Ἐδῶ κυριαρχεῖ μὲ τὸ μέγεδός του τὸ σφαιροειδὲς ἀγγεῖο **66**. Τὸ ὕψος του (0.18 μ.) εἶναι σχεδὸν ὅση καὶ ἡ διάμετρος του (0.192 μ.). Ἐχει στενὸ καὶ κωνικὸ λαιμὸ καὶ γιὰ τὴν ἀνάρισή του ὑπάρχουν δύο κάθετες διήτρητες ἀποφύσεις. Φαίνεται πὼς τὸ ἀγγεῖο δὲν ἦταν ἀπὸ τὰ συννηθισμένα, γιὰτὶ ὁ ἀγγειοπλάστης τὸ διακόσμησε μὲ πυκνὲς κατακόρυφες πλαστικὲς νευρώσεις πού ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ λαιμοῦ καὶ σβήνουν σὴν ἐπίπεδη βάση ἢ λίγο πρὶν.

Εικ. 63. Κυκλαδικό ειδώλιο αρ. 304 από τὸ Τσέπι.

Εικ. 64. Σφαιροειδὲς ἀγγεῖο αρ. 66 ἀπὸ τὸ Τσέπι.

Εικ. 65. Λεπίδα πυριτολίθου αρ. 586 ἀπὸ τὴ Νέα Μάκρη.

“Ὅπως συμβαίνει σχεδὸν κατὰ κανόνα μὲ τὰ κτερίσματα τῶν τάφων, τὰ ἐδῶ ἀγγεῖα εἶναι ἀκέραια. Τὰ σχήματά τους ἐπαναλαμβάνονται.

Ἄξιζει νὰ προσεχτεῖ ἡ ἐξαιρετικοῦ μεγέθους λεπίδα (586) 65 ἀπὸ πυριτολίθου, μῆκ. 0.28 μ., μὲ ἀκμὲς ὀδοντωτές. Προέρχεται ἀπὸ τὴ Νέα Μάκρη καὶ βρέθηκε σὲ στρῶμα τῆς πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς.

ΠΡΟΘΗΚΗ 6. Ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν τύμβων τῆς μεσοελλαδικῆς (2000-1600 π.Χ.) καὶ τῆς ὑστεροελλαδικῆς ἐποχῆς (1600-1100 π.Χ.) ποὺ βρίσκονται πλῆι στὸ μουσεῖο προέρχονται τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ λοιπὰ κτερίσματα τῆς προθήκης.

Ἄνω ράφι. Ἀπὸ τὸν τύμβο I προέρχονται οἱ ραμφόστομες πρόχοι ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ 6 εἶναι ἀκόσμητη, ἐνῶ οἱ 7 καὶ 10 φέρουν ἐξίτηλη πλὴον ἀμαυρόχρωμη διακόσμηση ἀπὸ γραμμὲς

Εικ. 66. Κάνθαρος αρ. 3 από τὸν Βρανᾶ.

66 καὶ τρίγωνα. Οἱ κάνθαροι (ὁ 3 εἶναι φαιδὸς μὲ τὶς χαρακτηριστικὲς ὀριζόντιες ραβδώσεις) εἶναι τὰ ἀγγεῖα ποῦ προσιδιάζουν στὴ μεσοελλαδικὴ ἐποχὴ.

Μεσαῖο ράφι. Καὶ ἐδῶ ξαναβλέπουμε τὰ γνωστὰ σχήματα ἀγγείων τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς, τὴν πρόκου (1) καὶ τὸν κάνθαρο (4). Ἄλλα σχήματα ὁ ἀμφικωνικὸς ἀσκός (12) καὶ τὸ πιδοειδὲς μινύειο ἀγγεῖο μὲ τὴ λαβὴ καλαθιοῦ (9). Κτερίσματα τάφων εἶναι ἡ χάνδρα ἀπὸ ὄρεία κρύσταλλο (458), οἱ αἰχμὲς βελῶν ἀπὸ ὀγιανό, πυριτόλιθο καὶ χαλκό, τὸ χάλκινο μαχαιράκι (20) καὶ τὰ λίθινα σφονδύλια (2). Στὸ μεσαῖο ράφι ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ τρία μικρότατα μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα (14ος π.Χ. αἰ.), ἓνα μόνωτο κύπελλο (20) καὶ δύο ἀμφορίοι (15, 32).

Κάτω ράφι. Τὰ περισσότερα ἀντικείμενα σὲ τοῦτο τὸ ράφι ἀνήκουν στὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ (ΥΕ ΙΙΑ καὶ Β, 1400-1200 π.Χ.). Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι τὰ γνωστά, ψευδόστομοι ἀμφορεῖς (29, 30), ἀλάβαστρα (26, 27), προχοῖοκκ (24), κύαδοι (22, 25), λεκανίδα (23). Ἀρκετὰ εἶναι τὰ σφονδύλια ἀπὸ πηλό, στεατῆ καὶ λίθο, οἱ χάνδρες ἀπὸ φαγεντιανὴ καὶ σαρδόνυχα.

Ἀξιοσημείωτα εἶναι δύο ἀγγεῖα τῆς μεσοελλαδικῆς περιόδου ποῦ βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ οἰκισμοῦ στὸ Πλάσι, θέση κοντὰ στὴ θάλασσα τοῦ Μαραθῶνος. Τὸ ἓνα (700) εἶναι ραμφό-

στομη πρόχους με άμαυρή διακόσμηση από ταινίες κασιανές και έρυθρές στον λαιμό και την παράσταση πουλιού σε περιγραμμα που στρέφει το κεφάλι προς τα δεξιά. Το άλλο άγγειο (701) είναι και αυτό πρόχους, και άποκαθίσταται μέχρι ύψους 0.21 μ. Από την παράσταση που το σιόλιζε σώζεται και έδω πουλι με άνοιχτες τις φτερουγες, ζωγραφισμένο με μελανό και κόκκινο χρώμα.

Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των άγγείων αυτών είναι ο κυκλαδικός τύπος που παρουσιάζουν, ένδειξη επικοινωνίας του Μαρθώνος με τις Κυκλάδες κατά τη μεσοελλαδική εποχή.

ΠΡΟΘΗΚΗ 7. Πρό πολλών ετών, το 1934 και το 1939, ο Γ. Σωτηριάδης έρευνσε κοντά στον θολωτό μυκηναϊκό τάφο νεκροταφείο των γεωμετρικών χρόνων από το όποιο προέρχεται πληθος άγγείων πολύ καλά διατηρημένων. Τα σχήματα των άγγείων αυτών είναι τα συνήδη της γεωμετρικής άτυκής κεραμικής.

"Ανω ράφι. Η λήκυθος 101 φέρει διακόσμηση από συνεχή τεθλασμένη γραμμή και λεπτές ταινίες σ' ένα τμήμα μόνο του άγγείου, ενώ το υπόλοιπο καλύπεται από μελανό χρώμα. Η οινόχνη 836 έχει το σχήμα του σημερινού φλασκιού, και διακοσμεϊται και στις δύο όψεις με όρόκεντρες ζώνες. Στη μία οι ζώνες είναι από όξυκόρυφα τρίγωνα και τεθλασμένες γραμμές, στην άλλη αντί για τρίγωνα υπάρχουν ρόμβοι. Το κέντρο καταλαμβάνει λευκός σταυρός γεμάτος μελανές γραμμές. Η οινόχνη 842, με τη στρεπτή λαβή, είναι κατάκομη στον λαιμό, τον ώμο και την κοιλιά φέρει διαγραμμισμένο μαϊάνδρο. Ανάμεσά τους υπάρχουν μελανές ταινίες η τεθλασμένες γραμμές η τρίγωνα.

Το άγγειο 846 σε μορφή πουλιού σιηρίζεται σε χαμηλή κωνική βάση και η λαβή του είναι τοξωτή. Στη μία του όψη κοσμεϊται με λοξές παράλληλες γραμμές και στην άλλη με δικτυωτό πλέγμα.

Μεσαίο ράφι. Οι πυξίδες είναι χαρακτηριστικό σχήμα αγγείου της γεωμετρικής εποχής. Ο διάκοσμός τους είναι κυρίως μαϊάνδροι στα πλάγια ή μετόπες με άγκυλωτό σταυρό, τετράφυλλο ρόδακα ή κάθετες τεθλασμένες γραμμές, στοιχεία που συναντάμε στις πυξίδες **88, 123, 193**. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πύλινες χάνδρες με ποικίλα σχήματα, σφαιρικό, αμφικωνικό, κυλινδρικό, που διακοσμούνται με ἐγχάρακτους ή έντυπους κύκλους, μετόπες ή σπειρές.

Κάτω ράφι. Ο αμφορέας **79** φέρει δύο κάθετες λαβές στον λαιμό και λιτή διακόσμηση. Στον λαιμό τετράγωνη μετόπη φέρει

*Είκ. 67. Γεωμετρική πυξίδα
άρ. 192 από το Σκόρπιο
ποτάμι.*

*Είκ. 68. Γεωμετρικός αμφο-
ρέας άρ. 853 από το Σκόρ-
πιο ποτάμι.*

Είκ. 69. Γεωμετρικό ύψηλο κύπελλο
 άρ. 107 από τὸ Σκόρπιο ποτάμι.

ὡς κύριο θέμα τέσσερις ὀριζόντιες τεθλασμένες γραμμὲς ποὺ ὀρίζονται ἀπὸ ταινίες καὶ μικρὲς κατακόρυφες γραμμὲς, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο ἀγγεῖο καλύπτεται μὲ μελανὲς ζῶνες ποὺ διακόπτονται ἀπὸ στενὲς μελανὲς καὶ ἀνοιχτόχρωμες ταινίες. Ἡ διακόσμηση αὐτὴ εἶναι χαρακτηριστικὴ παλαιότητος καὶ συνηθιζόταν στὰ μέσα τοῦ 9ου π.Χ. αἰώνα.

Ἡ πυξίδα **192** ἔχει διακόσμηση ἀπὸ μετόπες μὲ μαιάνδρους, **67**
 ἀγκυλωτὸ σταυρὸ, κύκλους, σπεῖρες, διακοσμητικὰ θέματα ποὺ
 βλέπουμε στὸν ἀμφορέα **853**, στολισμένον ἐπίσης μὲ μαιάνδρο, **68**
 τρίγωνα καὶ σουσιάδες γραμμῶν.

ΠΡΟΘΗΚΗ 8. Σύγχρονη μὲ τὰ ἀγγεῖα τῆς προθήκης 7 εἶναι καὶ ἡ ἐδῶ κεραμικὴ· προέρχεται ἀπὸ τὰ πλούσια σὲ κτερίσματα νεκροταφεῖα τοῦ Μαραθῶνος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Στὴν προθήκη 7 κύριο σχῆμα ἦταν οἱ πυκνὰ διακοσμημένες πυξίδες. Ἐδῶ ξεχωρίζουν τὰ κύπελλα, στολισμένα μὲ ἀνθρώπινες μορφὲς ἢ γεωμετρικὰ κοσμήματα.

Ἄνω **ράφι.** Κυριαρχοῦν τὰ ὑψηλὰ κύπελλα μὲ ὑπερυψωμένη λαβή. Στὸ **134** εἰκονίζεται χορὸς ἐννέα ἀνδρῶν ποὺ κρατοῦν ραβδιά, ἀνάμεσα σὲ ζῶνες ἀπὸ τρίγωνα. Τὸ **107** ἔχει ἔξι **69**

γυναίκες που κρατοῦν κλαδιά, στο **125** εικονίζονται κύκνοι σὲ σκιαγραφία, ρόμβοι καὶ δικτυωτὰ τρίγωνα. Τὸ **117** ἔχει ζωγραφισμένα τρίγωνα καὶ ἄβακα. Ὁ κἀνθαρος **95** φέρει ὡς κύρια διακόσμηση τρεῖς μετόπες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ κεντρικὴ εἰκονίζει ἄβακα ἐνῶ οἱ πλευρικὲς πουλιά. Τὸ δίωτο ἀγγεῖο **82** μὲ τὶς χαμηλὰ τοποθετημένες λαβὲς φέρει παράσταση ἐλαφιοῦ μὲ κέρατα ἀνάμεσα σὲ δύο πουλιά.

Μεσαῖο ράφι. Μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ συνηθισμένο εἶναι ἡ ὑδρία **845** μὲ τὴ λιτὴ διακόσμηση γραμμῶν, ταινιῶν καὶ σὲ κέντρο μετόπης γεμάτης μὲ τέσσερις συστάδες ἀντικόρυφων γωνιῶν. Μεγαλύτερη ἐπίσης ἀπὸ τὸ συνηθισμένο εἶναι ἡ σφαιρικὴ πυξίδα **143**, τῆς ὁποίας σὼζεται καὶ τὸ κυρτὸ πῶμα μὲ ἡμικυκλικὴ λαβή. Ὁ διάκοσμος τῆς εἶναι καθαρὰ γεωμετρικός: μαίανδρος, τεθλασμένη γραμμὴ, ρόμβοι, ταινίες, τρίγωνα. Ἡ τριφυλλόσχημη οἰνοχόη **108** φέρει ἐμπρὸς δύο ἀντιμέτωπα πουλιά, τεθλασμένες γραμμὲς καὶ τέσσερις κατακόρυφες κυρματιστὲς

Εἰκ. 70-71. Ἡ γεωμετρικὴ τριφυλλόσχημη οἰνοχόη ἀρ. 108 ἀπὸ τὴν περιοχὴ νοτίως τοῦ Μαραθῶνος.

γραμμές. Στὴν πίσω ὄψη ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἴδια διακόσμηση χωρίς τὰ πουλιά, ἐνῶ στὰ πλάγια ὑπάρχουν ἀπὸ πέντε ὁμόκεντροι κύκλοι μὲ ἀστέρι στὸ κέντρο.

Κάτω ράφι. Οἱ μόνωτοι κύαδοι **145, 146, 148** εἶναι φτωχὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν σὲ παιδικὸ τάφο στὸν Μαραθῶνα. Ὁ κάλαδος **135** φέρει μετόπες μὲ τετράφυλλο κόσμημα καὶ ἀντιμέτωπα πουλιά, ἐνῶ τῶν λοιπῶν ἀγγείων, τοῦ κυπέλλου **147**, τῶν κυάδων **140** καὶ **141** καὶ τοῦ σκύφου **137**, ἡ διακόσμηση εἶναι φτωχότερη, τεθλασμένες γραμμές, ρόμβοι μὲ στιγμές, ταινίες ἢ μόνο ἡ σκούρα βαφὴ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

ΠΡΟΘΗΚΗ 9. Ἡ προθήκη περιέχει ἀρχαϊκὴ ἀττικὴ κεραμικὴ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τάφους τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος. Ἀκριβέστερα ἀνήκει στὴν περίοδο ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. ὡς τις ἀρχὲς τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα εἶναι προϊόντα γνωστῶν μέτριων ἀττικῶν ἐργαστηρίων, ὅπως λ.χ. τοῦ ζωγράφου τοῦ πόλου καὶ τῆς ὁμάδας τῶν κύκνων.

Ἄνω ράφι. 1456: Ὁ λαίμπος τοῦ κλειστοῦ μελανόμορφου ἀγγείου σώζει τὴν παράσταση μιᾶς γυναίκας ἀνάμεσα σὲ δύο σφίγγες. **460:** Σφίγγα ἐπίσης καὶ πειτινὸς εἰκονίζονται στὸν ὄμο τῆς ληκύθου, ἐνῶ στὴν κοιλία τοῦ ἀγγείου παριστάνεται φτερωτὴ μορφὴ ποὺ τρέχει ἀνάμεσα σὲ δύο ἠλικιωμένους ἄντρες. **567:** Σὲ μεγάλο βαθμὸ εἶναι συμπληρωμένος ὁ μελανόμορφος κοῦς, στὸν ὁποῖο σώζεται ἔφιππος πολεμιστῆς στραμμένος πρὸς τὰ δεξιὰ. **678:** Στὴ μελανόμορφη λήκυθο εἰκονίζονται ἄντρες καὶ γυναῖκες ποὺ κατευθύνονται πρὸς τὰ δεξιὰ. **566:** Στὸ μελανόμορφο πινάκιο οἱ σφίγγες, ἀντιμέτωπες ἢ σὲ σειρὰ, εἶναι τὸ κύριο διακοσμητικὸ στοιχεῖο.

72-73

Μεσαῖο ράφι. 221: Μικρὸς μελανόμορφος γαμικὸς λέβης, στὸν ὁποῖο εἰκονίζονται πάπιες ἀντιμέτωπες καὶ φανταστικὸ ζῶο μὲ κεφάλι καὶ χαιτὴ λεονταριοῦ, καὶ σῶμα πουλιοῦ. **729:** Σφαι-

Εικ. 72-73. Τὸ μελανόμορφο πινάκιο ἀρ. 566.

ρικός ἀρύβαλλος μὲ πάπιες καὶ ρόδακες. **1478:** Θραῦσμα κλειστοῦ ἀγγείου μὲ διακόσμηση σὲ ζώνες. Στὴν πρώτη λεοντάρη πρὸς τὰ δεξιὰ, στὴ δεύτερη ἐλάφια πρὸς τὰ δεξιὰ. **1477:** Θραῦσμα ἀγγείου μὲ πετεινὸ στὴν κοιλιά. **211:** Πυξίδα μὲ παράσταση κύκνων. **730:** Κώθων μὲ σειρὰ ἀπὸ πάπιες. **187:** Κοτύλη μὲ παράσταση ἀντιμέτωπων ζώων. **465:** Κοτύλη μὲ παράσταση πουλιοῦ μὲ ἀνοιχτὰ τὰ φτερὰ καὶ δύο ἀντιμέτωπων λεονταριῶν.

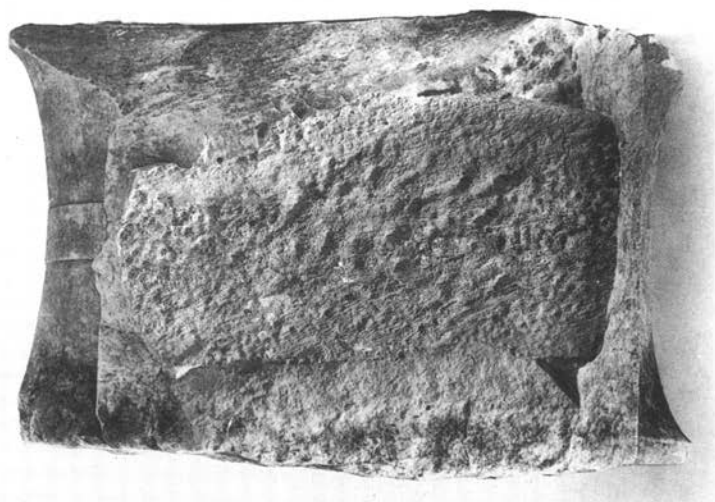
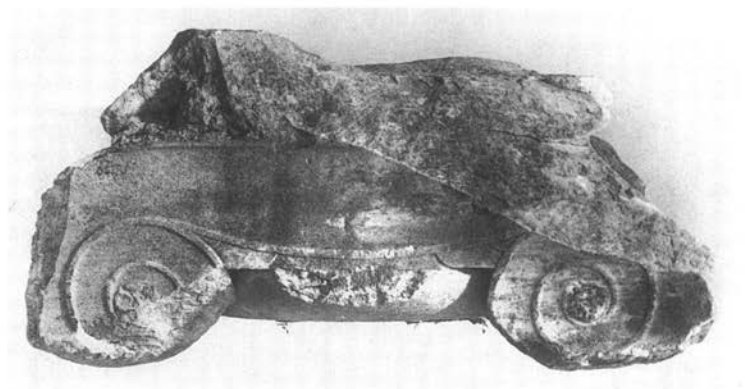
Κάτω ράφι. 281: Πήλινη μάσκα ἐλλειπῆς ἀπὸ τὸ Πλάσι. **105:** Εἰδώλιο θεᾶς καθισμένης σὲ θρόνο. **102:** Πήλινο εἰδώλιο κοίρου ποῦ σῶζει λευκὸ χρῶμα. Τὰ εἰδῶλια **102** καὶ **105** βρέθηκαν σὲ τάφο στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα. **262** καὶ **467:** Δύο λίκυθοὶ τοῦ ἴδιου τύπου (Διανείρας) ἀπὸ τάφους στὴν περιοχὴ τοῦ Μαραθῶνος.

ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΡΙΤΗ

Τροπαίου

Γιὰ τὴ μεγάλη μάχη τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 490 π.Χ. ἔγινε ἤδη διεξοδικὰ λόγος. Ἐδῶ ἐκτίθενται μερικὰ ἐνθυμήματά της. Στὴ μέση τῆς αἴθουσας εἶναι ἰδρυμένο τμήμα ἐνὸς σημαντικοῦ μνημείου τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας, δύο σπόνδυλοι καὶ τὸ ἰωνικὸ κιονόκρανο τοῦ κίονα πάνω στὸν ὁποῖο οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν στίσει τὸ τρόπαιο τῆς μεγάλης νίκης τους στὸν Μαραθῶνα τὸ 490 π.Χ., ἴσως ἄγαλμα Νίκης. Τὸ τρόπαιο λοιπὸν ὀλόκληρο ἦταν ἕνας μονήρης ἀρράβδωτος κίονας μὲ ἰωνικὸ κιονόκρανο καὶ πάνω σ' αὐτὸ ἄγαλμα Νίκης μὲ κυματιστὰ φορέματα¹⁶⁵. Τὸ κιονόκρανο ἦταν χρωματισμένο μὲ ζωνρὰ χρώματα. Ἀκόμη σῶζεται στὸν ἐκίνο του τὸ σχέδιο τοῦ ἰωνικοῦ κυματίου, αὐγὰ

74-75

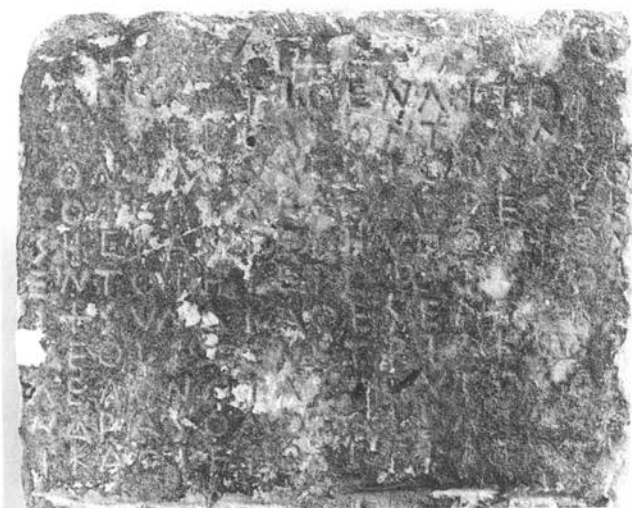
Είκ. 74-75. Τὸ ἰωνικὸ κιονόκρανο τοῦ τροπαίου· πρόσθια καὶ ἄνω ὄψη.

καὶ λόγχει. Μέσα σὴν τοινη ἔρημιὰ τοῦ κάμπου τὸ μνημεῖο συμβόλιζε τὸν ἀγώνα τῆς Ἀθῆνας γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴ δυσία τῶν 192 παιδιῶν τῆς ποῦ ἔμειναν ἐκεῖ παντοτεινά, κάτω ἀπὸ τὸ κῶμα τοῦ τύμβου ποῦ τοὺς σκέπαζε. Στὸ τρόπαιο αὐτὸ ἀναφέρεται ἡ ἱστορία τοῦ Θεμιστοκλῆ ποῦ διηγεῖται ὁ Πλούταρχος¹⁶⁶ στὸν βίον τοῦ ναυάρχου: «*νέος ὢν ἔτι τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης πρὸς τοὺς βαρβάρους γενομένης καὶ τῆς Μιλιιάδου στρατηγίας διαβοηθείσης σύννους ὀρᾶσθαι τὰ πολλὰ πρὸς ἑαυτῷ καὶ τὰς νύκτας ἀγρυπνεῖν καὶ τοὺς πότους παρατεῖσθαι τοὺς συνίδεις, καὶ λέγειν πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας καὶ θαυμάζοντας τὴν περὶ τὸν βίον μεταβολήν, ὡς καθεύδειν αὐτὸν οὐκ ἔφη τὸ τοῦ Μιλιιάδου τρόπαιον*». (Ἐν καὶ ἦταν νέος ὅταν ἔγινε ἡ μάχη ἐναντίον τῶν βαρβάρων στὸν Μαραθῶνα καὶ ἡ στρατηγία τοῦ Μιλιιάδου εἶχε γίνεαι πασίγνωστη, τὸν ἔβλεπαν τὸν περισσώτερο καιρὸ κλεισμένο στὸν ἑαυτὸ του νὰ ἀγρυπνάει τίς νύκτες καὶ νὰ ἔχει ἐγκαταλείψει τὰ συνηθισμένα μεθύσια καὶ νὰ λέει σ' ἐκείνους ποῦ ἀποροῦσαν καὶ ρωτοῦσαν γιὰ τὴ μεταβολὴ αὐτὴ σὴ ζωὴ του, πὼς νὰ κοιμηθεῖ δὲν τὸν ἄφηνε τὸ τρόπαιο τοῦ Μιλιιάδου).

Ἡ μαρμάρινη στήλη **19**, εἶναι ὀρόσημο ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς, τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. *ἡόρος τεμένος Ἀθηνάας* (ὄρος τοῦ τεμένους τῆς Ἀθηνᾶς) εἶναι χαραγμένο μὲ μεγάλα γράμματα σὴ στήλη αὐτή, ποῦ βρέθηκε ἀνατολικά τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, κοντὰ σὸ μουσεῖο¹⁶⁷.

Ἡ ἄλλη μαρμάρινη στήλη (**21**), ὕψ. 1.60 μ., ἔχει ἐπιγραφὴς καὶ σὴς δύο πλευρὲς τῆς. Στὴ μία πλευρὰ σώζεται πολὺ ἐλλιπὲς **76** κείμενο τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., τὸ ὁποῖο πιθανῶς νὰ ἔχει σχέση μὲ τίς πολιτικὲς καὶ νομοθετικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ Κλεισθένη μετὰ τὴν πτώση τῶν Πεισιστρατιδῶν, σὰ τέλη τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Στὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς στήλης εἶναι χαραγμένη, σὴ δεκαετία 490-480 π.Χ., ἀπόφαση ποῦ ὀρίζει τὸν τρόπο ἐκλογῆς τῶν ἀρχόντων τῶν ἀγώνων τῶν Ἡρακλείων τοῦ Μαραθῶνος¹⁶⁸, ἐορτὴ ποῦ καθιερώθηκε μετὰ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ.:

[Μ]α[ρθων]ι ἡρακλείο[ις τό]-
 [ν]ἀγῶν[α] τιθέναι τὸς ἀ[θλοθ]-
 3 ἑτας· τριάκοντα ἄνδρ[ας ἐς]
 τὸν ἀγῶνα ἐπιόφασθ[αι ἐκ]
 τῶν ἐπιδέμομ, τρεῖς ἐκ [φυλῆ]-
 6 ς ἡεκάστες, ἠυποσχομ[ένους]
 ἐν τῷ ἡιερωῖ ὅς ἂν οἴ[όν τ' ἔ]-
 ι χσυνδιαθέσειν τὸν ἀ[γῶνα,]
 9 μὲ ὄλεζον ἔ τριάκοντ[α ἔτε]
 γεγονότας· τούτος δὲ [τὸς ἀ]-
 νδρας ὁμόσαι ἐν τῷ ἡ[ιερω]-
 12 ι καθ' ἡιερωῖ· ἐπιστατῆ[σαι δ]-
 [ἐ - - -]

Εἰκ. 76. Κανονισμὸς τέλεσης τῶν Ἡρακλείων τοῦ Μαραθῶνος.

Στὸν Μαραθῶνα, τῶν Ἡρακλείων
 τὸν ἀγῶνα δὰ ὀργανώσουσιν οἱ ἀθλοθέτες·
 τριάντα ἄντρες
 γιὰ τὸν ἀγῶνα δὰ ἐκλεγοῦν
 ἀπὸ τοὺς παρόντες, τρεῖς ἀπὸ
 κάθε φυλή, ἀπὸ κείνους ποὺ ὑποσχέθηκαν
 στὸ ἱερό ὅσο τὸ δυνατὸν
 νὰ βοηθήσουν νὰ γίνει ὁ ἀγῶνας,
 ὅχι μικρότεροι ἀπὸ τριάντα χρόνων
 νὰ εἶναι· καὶ αὐτοὶ οἱ
 ἄντρες δὰ ὀρκισθοῦν στὸ ἱερό,
 πάνω στὰ ἱερὰ σφάγια. Θὰ ἐπιστατεῖ
 [- - - - -]

Ἡ ἐπιγραφὴ **34** ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Βαλαρίας εἶναι καραγ- **77**
 μένη στὴν ὄγνη βάσης ἀναθήματος ποὺ εἶχε ἀφιερωθεῖ στὸν Ἡ-
 ρακλῆ, στὸ ἱερό του. Χρονολογεῖται μετὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ.
 αἰ. καὶ εἶναι ἔμμετρη. Διασώζει τὸ ἐπίθετο τοῦ θεοῦ, *ἐμπύλιος*,
 δηλ. αὐτὸς ποὺ βρίσκεται ἐμπρὸς ἀπὸ τὴς πύλες. Τοῦτο ὑπονοεῖ
 τὴ δέση τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἡρακλέους ποὺ βρισκόταν στὸ στενὸ
 πέρασμα, ἀνάμεσα στὸ Μικρὸ Ἔλος τοῦ Μαραθῶνος, πρὸς τὴ
 μεριὰ τῆς θάλασσας, καὶ τὸ βουνὸ Ἀγριελίκι. Τὸ πέρασμα αὐτὸ
 ὀνομαζόταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους *Πύλαι*. Κατὰ τὴν πιθανότερη
 ἀνάγνωση καὶ συμπλήρωση ἢ ἐπιγραφῆ¹⁶⁹ τοῦ βάθρου ἔχει ὡς
 ἐξῆς:

Ἡρακλεῖ τόδ' ἄγαλμα τελεσ[- - - - -]
τόμπυλίοις ἀνέθεκε Ἡρακ[λείοισι - - -]
 (Στὸν Ἡρακλῆ, τοῦτο ἐδῶ γιὰ νὰ χαίρεται - -
 γιὰ τὴ νίκη στὰ Ἡράκλεια Ἐμπύλια ἀφιέρωσε).

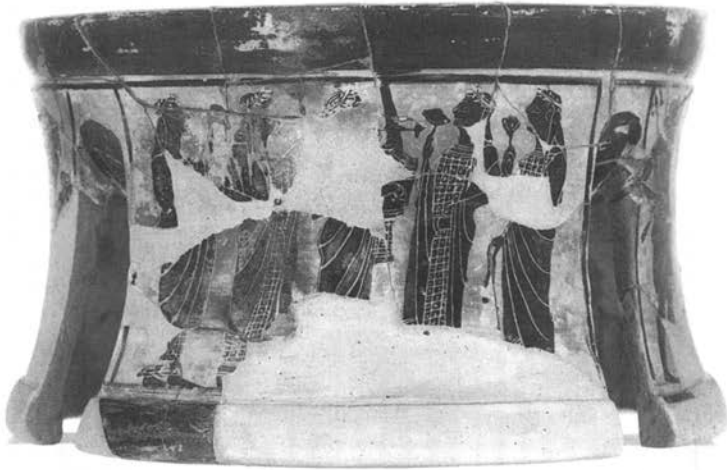

Είκ. 77. 'Αναθηματικό επίγραμμα νικητῆ σὶ τὰ 'Ηράκλεια τοῦ Μαραθῶνος.

ΠΡΟΘΗΚΗ 10. Στὴν αἶθουσα ὑπάρχουν δύο προθῆκες μὲ κεραμική. Σὲ τούτη εἶναι ἐκτεθειμένα τὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Τύμβου τῶν 'Αθηναίων ἀπὸ τὴ Γενικὴ 'Εφορεία τῶν 'Αρχαιοτήτων, ποὺ διηύθυνε ὁ 'Εφορος Βαλέριος Στάης.

Τὰ περισσότερα ἀγγεῖα εἶναι μελανόμορφες λήκυθοι μὲ ποικίλες παραστάσεις καὶ κοσμήματα, συνηθισμένο κτέρισμα τῶν γύρω στὸ 490 π.Χ. χρόνων, ἐνῶ λίγα ἀγγεῖα ξεχωρίζουν γιὰ τὴν ποιότητά τους ἢ τὸ μέγεδός τους¹⁷⁰.

Ἄνω ράφι. 764α: Μελανόμορφη τριποδικὴ πυξίδα τῶν μέσων τοῦ βου π.Χ. αἰ. Σὲ κάθε πόδι ὑπάρχει παράσταση. α) 'Ο Ποσειδῶν μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ τρίαινα καὶ τὸ ἀριστερὸ χέρι

Εικ. 78. Ἡ μελανόμορφη τριποδικὴ πυξίδα αρ. 764α ἀπὸ τὸν Τύμβο τῶν Ἀθηναίων.

ύγωμένο. Δεξιότερά του ἡ Ἀθηνᾶ, πάνοπλη, ἀνεβαίνει σὲ τέθριππο ἄρμα. Ἐμπρὸς ἄντρας ντυμένος. β) Θεὰ ἀνεβαίνει σὲ ἄρμα μὲ τέσσερα ἄλογα, ἔμπρὸς ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἕνας ἄντρας καθισμένος. Σὲ δεύτερο ἐπίπεδο ὁ Ἀπόλλων παίζει τὴ λύρα· μπροστά του μιὰ γυναίκα μὲ ὑγωμένο τὸ χέρι. γ) Στὸ κέντρο ἄντρας, ἴσως ὁ Ἀπόλλων, παίζει τὴ λύρα· ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ του ἀπὸ δύο γυναῖκες στεφανωμένες βλέπουν πρὸς τὸν θεὸ καὶ μὲ τὸ δεξιὸν χέρι κρατοῦν ἕνα λουλούδι. **740:** Μελανόμορφη λίκυθος, ἔργο τοῦ λεγόμενου ζωγράφου τοῦ Μαραθῶνος. Ὁ Διόνυσος μὲ ἱμάτιο καὶ στεφανωμένος μὲ κόκκινη ταινία ἀνεβαίνει σὲ τέθριππο ἄρμα. Σὲ δεύτερο ἐπίπεδο Μαινάδα μὲ κωνικὴ κόμμωση καὶ μιὰ γυναίκα ποὺ χορεύει. **758:** Λίκυθος μελανόμορφη μὲ ἄτεχνη παράσταση γυναίκας ποὺ γονατίζει καὶ κάποιας ἀκαθόριστης μορφῆς. **750:** Λίκυθος με-

λανόμορφη· ἡ Ἴδηνᾶ ποῦ μάχεται μὲ γίγαντα, ἀνάμεσα σὲ ἔφιππες Ἀραζόνες. **754:** Λήκυθος στολισμένη μὲ σειρὰ ἀνθεμίων. **739:** Μελανόμορφη λήκυθος φθαρμένη καὶ ἐλλιπής. Ὁ Ἡρακλῆς μὲ ὑψωμένο τὸ ρόπαλο, λεοντᾶρι, ἡ Ἴδηνᾶ καὶ ὁ Ἑρμῆς. **737:** Μελανόμορφη λήκυθος κακῆς διατήρησης. Ὁ Ἑρμῆς μὲ κηρύκειο καὶ φτερωτὰ πέδιλα, ἄρμα μὲ δύο ἄλογα. Σὲ δεύτερο ἐπίπεδο γυναίκα ὄρθια μὲ κρόταλα. Στὸ ἄρμα ἐπιβαίνουν ὁ Διόνυσος καὶ γυναίκα, ἴσως ἡ Ἀριάδνη. **738:** Ὁ Θησέας μάχεται πρὸς τὸν Μινώταυρο. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀπὸ μιᾶς γυναίκα. **741:** Δύο ζευγάρια Σιληνῶν καὶ Μαινάδων ποῦ χορεύουν.

Μεσαῖο ράφι. 848: Ἐρυθρόμορφη κύλικα. Στὸν πυθμένα κύκλος μὲ μελανὸ μαϊάνδρο. Σώζεται ἀπὸ τὴν παράσταση ὁ ἀγκώνας καὶ τὰ ἄκρα τῶν ποδιῶν μορφῆς ποῦ τρέχει πρὸς τὰ δεξιά. **847:** Πυξίδα. Δὲν σώζεται τὸ πῶμα. Μελαμβαφῆς ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. **7646:** Σκυφοειδῆς κύλικα. Μελαμβαφῆς μὲ ἐξάιρεση ταινία κάτω ἀπὸ τὸ κεῖλος ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. **763:** Πλημμοχόν-κώδων μὲ καστανέρυθρο ἐπίχρισμα καὶ ἴκνη λευκῆς βαφῆς. **766:** Μεγάλη μελανόμορφη λοπάς. Ἐσωτερικά: **79** στὸ κέντρο ρόδακας καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὸν τρεῖς πλατιῆς ὀμόκεντρες ταινίες. Στὸ κεῖλος ρόδακες, σὺν πλάγια ὄγνη του κάθετα γραμμίδια. Ἐξωτερικά: ζώνη μὲ κάπρους καὶ ἐλάφια. Κάτω ἀπὸ αὐτὴ φυλλόσχημα κοσμήματα ἀκινωτὰ τοποθετημένα. **755:** Μελανόμορφη λήκυθος τοῦ ζωγράφου τοῦ Μαραθῶνος. Σάτυρος σὲ τέθριππο πρὸς τὰ δεξιά. Μπροστὰ ἀπὸ τὸ τέθριππο σάτυρος, πίσω Διόνυσος καὶ Μαινάδα. **749:** Μελανόμορφη λήκυθος. Σώζονται τμήματα ἀνθρώπινων μορφῶν. **752:** Μελανόμορφη λήκυθος στολισμένη μὲ σειρὰ ἀνθεμίων. **759:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ δύο ἀνακεκλιμένους ἄνδρες μεταξὺ δύο καθημένων γυναικῶν. **745:** Μελανόμορφη λήκυθος σὺν ὁποῖα εἰκονίζονται δύο ἔφιπποι ἔφηβοι. **751:** Μελανόμορφη λήκυθος,

Εικ. 79. Ἡ λοπάς ἀρ. 766 ἀπὸ τὸν Τύμβο τῶν Ἀθηναίων.

ὅπου σώζεται μέρος τεδρίππου ἄρματος. **756:** Μελανόμορφη λήκυθος· τρεῖς ἀνθρώπινες μορφές πού χορεύουν μπροστὰ σὲ ὄρθιο ἄντρα. **757:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ παράσταση τῆς Ἀθηνᾶς πού μάχεται μὲ γίγαντα ἀνάμεσα σὲ δύο ἔφιππες μορφές. **850:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ παράσταση Διονύσου σὲ ἄρμα καὶ Σιληνοῦ. **760** καὶ **753:** Μελανόμορφες λήκυθοι στολισμένες μὲ σειρά ἀνθεμίων. **742:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ παράσταση ἄρματος. **744:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ παράσταση τεδρίππου πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τοῦ ἠνιόχου. **748:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ παράσταση τεδρίππου πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀνθρώπινων μορφῶν. **746:** Μελανόμορφη λήκυθος. Ὁ Ἡρακλῆς ἐπιτίθεται σὲ θηρίο (ἴσως σιὸν Ἐρυμάνδιο κάπρο, ὅπως σιὴν **747**). **747:** Μελανόμορφη λήκυθος. Ὁ Ἡρακλῆς ἐπιτίθεται σιὸν Ἐρυμάνδιο κάπρο.

Εικ. 80. Ἡ μελανόμορφη ὑδρία 762α ἀπὸ τὸν Τύμβο τῶν Ἀθηναίων.

- Κάτω ράφι. 762α:** Μελανόμορφη ὑδρία. Μειόπη σὶν
80 μπροσινὴ ὄγη μεταξὺ τῶν ὀριζοντίων λαβῶν: σιὸ κέντρο ὁ Διό-
νυσος, πίσω τοῦ τράγος. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ δύο σάτυροι ποὺ
φέρουν σιὸν δεξιό τους ὤμο ἀπὸ μιὰ μαινάδα ὁ καθένας. **849:**
Μελανόμορφη λήκυθος. Ἴππείας ἀνάμεσα σὲ δύο σατύρους.
743: Μελανόμορφη λήκυθος. Ἐφιππος πολεμιστὴς ἀνάμεσα σὲ
δύο ὀπλίτες. **762β:** Εὐρύστομο σφαιρικό ἀγγεῖο μὲ δύο ὀριζόν-
81-82 τες ὑπερυγμένες λαβὲς σιὸν ὤμο. Χωρὶς λαιμό· περιεῖχε κα-
μένα ὄσιά. Σιὸν ὤμο σειρὰ ἀπὸ ἄγκιστρα. Σιὸ ὑπόλοιπο σῶμα
ἀπλὲς ταινίες ἄνισου πλάτους. Κατὰ τὸ σχῆμα ταυτίζεται μὲ τὴν

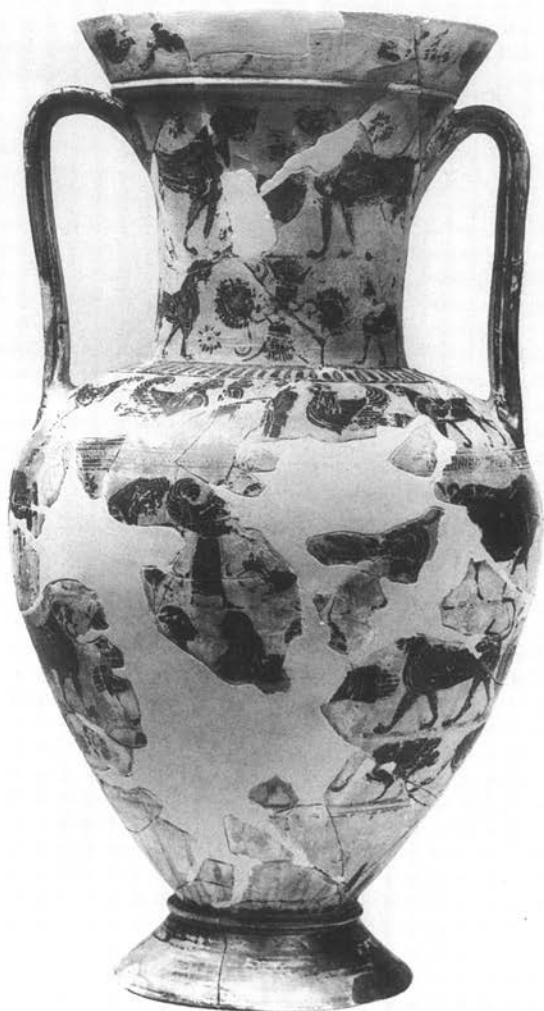

Εικ. 81-82. Ἡ τεφροδόχος κάλλιπ 7626 ἀπὸ τὸν Τύμβου τῶν Ἀθηναίων.

ἀρχαία σιπήν, ἀγγεῖο στὸ ὁποῖο ἀποθήκευαν οἱ ἀρχαῖοι κριθάλευρο ἢ δημητριακά.

Ὁ Στάης διατύπωσε τὴν τολμηρὴ εἰκασία¹⁷¹ ὅτι τὸ ἀγγεῖο τοῦτο περιεῖχε τὰ ὄστα στρατηγοῦ, τοῦ Καλλιμάχου ἢ τοῦ Σιτισιλάου, ἄποψη πού δέχτηκε ἡ Σέμνη Καρούζου, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ. Τὸ ἀγγεῖο δὲν εἶναι ἀττικό, ὅπως πρῶτος παρατήρησε ὁ Στάης, ἴσως εἶναι ἐρετριακό. Ἡ τοποθέτηση μέσα σ' αὐτὸ τῶν ὀστέων νεκροῦ τῆς μάχης δείχνει ὅπωςδήποτε ξεχωριστὴ μεταχείριση ἀπὸ τοὺς ἄλλους 191. Ὅποιαδήποτε εἰκασία ὅμως γιὰ τὴν ταυτότητά του εἶναι χωρὶς βάση.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα πού ἐκτίθενται στὴν προθήκη 10, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ τύμβου τῶν Ἀθηναίων βρέθηκαν, σὲ θραύσματα, ἓνας μελανόμορφος ἀμφορεύς (ΕΑΜ 1036), ὕψ. 0.635 μ., ἔργο τοῦ Σοφίλου, τοῦ πρώτου γνωστοῦ κατ' ὄνομα ἀγγειογράφου, πού ἄκμασε κατὰ τὴ δεκαετία 580-570 π.Χ. Στὸν ὑψηλὸ λαιμὸ εἰκονίζονται δύο ἀντιμέτωπες σειρήνες· ἀνάμεσά τους ἀνδρόμοιο πάνω στὸ ὁποῖο στέκεται λεοντάρη ἢ πάνθηρας. Ἀπὸ

Εικ. 83. Ὁ μελανόμορφος ἀμφορεύς ΕΑΜ ἀρ. 1036 τοῦ Σοφίλου ἀπὸ τὸν Τύμβο τῶν Ἀθηναίων.

κάτω δύο σφίγγες ἀντιμέτωπες πού χωρίζονται ἀπὸ τὸν θεὸ Ἑρμῆ ὄρθιο, στραμμένο πρὸς τὰ ἀριστερά. Στὰ ἄκρα τῆς παραστάσεως αὐτῆς ἓνα λεοντάρι καὶ ἓνας πάνθηρας. Στὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ λαιμοῦ εἰκονίζονται, ἐπάνω σειρήνα, καὶ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀπὸ ἓνας πάνθηρας. Ἐποκάτω δύο λεοντάρια πού χωρίζονται ἀπὸ σύνθετο ἀνθέμιο. Στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, πολὺ ἐλλιπές, παρασιτάσεις σὲ ζῶνες: α) λεοντάρια ἀντιμέτωπα, σύνθετο ἀνθέμιο καὶ δύο σειρήνες· στὴν ἄλλη πλευρὰ Ἑρμῆς μὲ κηρύκειο, θεὰ μὲ σκῆπτρο, σειρήνα καὶ πάνθηρας. β) Δύο σφίγγες καθισμένες, ἀνάμεσά τους σύνθετο ἀνθέμιο, πάνθηρας, ἀγριόχοιροι· στὴν ἄλλη πλευρὰ φτερωτὴ Ἄρτεμις κραταίει μὲ κάθε χέρι ἀπὸ τὴν οὐρὰ δύο λεοντάρια. γ) Δύο σειρήνες, πάνθηρας καὶ κύκνος· στὴν ἄλλη πλευρὰ δύο ἀγριόχοιροι ἀντιμέτωποι ἀνάμεσα σὲ λεοντάρι καὶ πάνθηρα. δ) Ζώνη μὲ πάπιες. Ὅμοια ζώνη ὑπάρχει στὸ ἀνώτερο μέρος τοῦ ἀγγείου, στὸ ἐξωτερικὸ τμήμα τοῦ χεῖλους.

Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τῆς προθήκης 10, οἱ λίκυδοι **737-741**, εἶναι ἔργα τοῦ λεγόμενου «ζωγράφου τοῦ Μαραδῶνος», ὅπως ὀνομάσθηκε συμβατικὰ ἀπὸ αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς λικύδους. Ὅρισμένα χαρακτηριστικὰ τῶν ἀγγείων αὐτῶν ἀπαντοῦν καὶ σὲ ἄλλα, ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς Ἀτικῆς, στοιχεῖα πού δείχνουν τὴν ὑπαρξὴν συστηματικοῦ ἐργαστηρίου κεραμικῆς πού πούλησε τὰ ἐμπορεύματά του σ' ὅλη τὴν Ἀτικί.

ΠΡΟΘΗΚΗ 11. Στὴν προθήκη τοῦτη ἡ κεραμικὴ εἶναι μελανόμορφη τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸν θεωρούμενο ὡς τύμβο τῶν Πλαταιέων πού ἔπασαν στὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. Καὶ ἐδῶ οἱ λίκυδοι εἶναι ἀρκετές, ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα ἀγγεῖα, ὅπως πινάκια καὶ μία λουτροφόρος¹⁷².

Ἄνω ράφι. 158 καὶ 159: Ἄωτοι κύαδοι μὲ χαμηλὸ πόδι, μελαμβαφεῖς. **154:** Μελαμβαφῆς κύαδος. **156:** Μελανόμορφο πινάκιο τύπου Α. Τὸ χεῖλος φέρει αὐλάκα στὴν περιφέρεια καὶ **84**

*Εικ. 84-85. Μελανόμορφα πινάκια αρ. 156 και 157 από τὸν κλασικὸ
τύμβο τοῦ Βρανᾶ.*

δύο ὀπὲς ἀναρτίσεως. Στὸ χεῖλος ζωγραφισμένη γιρλάντα ἀπὸ κάλυκες λωτοῦ. Στὸν πυθμένα παράσταση ὀπλίτη πού καταδιώκει ἄλλον πού φεύγει. **157:** Πινάκιο ὅμοιο μὲ τὸ **156**. Στὸ χεῖλος στεφάνι μυριῆς. Στὸν πυθμένα μαινάδα πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἄριστερὰ καὶ δεξιὰ δύο σάτυροι πού χορεύουν. **155:** Μελαμβαφῆς οκυφοειδῆς κύλικα.

85

Μεσαῖο ράφι. 164: Ἄωτος κύαδος ἐξωτερικὰ μελαμβαφῆς. **176:** Μικρὴ μελαμβαφῆς καρποδόχνη. **162:** Ὀμφαλωτὴ φιάλη ἐσωτερικὰ μελαμβαφῆς. **175:** Ὀμφαλωτὴ φιάλη. **161:** Μελαμβαφῆς κοτύλη. **163:** Ἄωτος μικρότατος κύαδος, μὲ ταινίες ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. **851:** Πινάκιο μὲ ταινιωτὲς λαβὲς καὶ μὲ μελανὲς ταινίες ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. **167:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύθου· τρεῖς μορφὲς σὲ δίφρους. **166:** Μελανόμορφη λήκυθος. Δύο γυναῖκες σὲ ἄρμα καὶ ἄλλες δύο πλάι καὶ μπροστὰ ἀπὸ αὐτό. **168:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύθου μὲ τμῆμα ἀνδρικήσ μορφῆς καὶ ζώου. **169:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύθου μὲ παράσταση δύο μορφῶν σὲ τέθριππο καὶ ἄλλες δύο μπροστὰ του. **170:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύθου μὲ παράσταση ἄνδρα ἀνακεκλιμένου. Ἄριστερὰ καὶ δεξιὰ δύο γυναῖκες πού φεύγουν πρὸς ἀντίθετες κατευθύνσεις. **165:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύθου. Σώζεται πολὺ μικρὸ τμῆμα τῆς παράστασης. **171:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύθου μὲ μικρὰ τμήματα παράστασης. **172:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύθου. Ἀπὸ τὴν παράσταση σώζονται ὁ τροχὸς ἄρματος, πόδι μορφῆς καὶ ἄνδρας πρὸς τὰ δεξιὰ. **173:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύθου. Σώζεται τὸ κάτω τμῆμα μορφῆς.

Κάτω ράφι. 174: Πυξίδα μὲ πῶμα. Μελαμβαφῆς ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. **160:** Μελανόμορφη λουτροφόρος μὲ ἐλλειπῆς παραστάσεις· στὸν λαιμὸ εἰκονίζονται δύο γυναῖκες πού κρατοῦν στεφάνια. Στὴν κοιλιά, στὴν μπροστινὴ ὄγνη, ἄρμα πρὸς τὰ

86

δεξιά. Μπροστά από τὸ ἄρμα μορφή. Πάνω στὸ ἄρμα ζεῦγος μορφῶν, δίπλα ὁ Ἀπόλλων (σώζεται τμήμα κιθάρας) καὶ πίσω γυμνὸς ἄνδρας. Στὴν πίσω ὄψη, τρεῖς γυναῖκες μὲ στεφάνια.

Εἰκ. 86. Μελανόμορφη λουτροφόρος ἀρ. 160 ἀπὸ τὸν κλασικὸ ὑμνο τοῦ Βρανᾶ.

ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΕΤΑΡΤΗ

“Όπως εύκολα παρατηρεῖ κανείς, ἡ πλειονότητα τῶν ἐκδεμάτων ποῦ βρίσκονται στὸ μουσεῖο προέρχονται ἀπὸ τάφους, ἀποτελοῦν τὰ δῶρα, τὰ κτερίσματα, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ Ἄρχαῖοι τιμοῦσαν τοὺς νεκροὺς. Στὴν αἴθουσα τούτη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεραμικὴ στὴν προθήκη, εἶναι ἐκτεθειμένα ἐπιτύμβια γλυπτὰ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἀττικὴ ταφικὴ γλυπτικὴ ἔφθασε στὴ μεγαλύτερη ἀκμὴ τῆς καὶ ἔσθησε χωρὶς νὰ παρακαμάσει. Μὲ νόμο κατὰ τῆς πολυτελείας τοῦ κυβερνήτη τῆς Ἀθῆνας Δημητρίου τοῦ Φαληρέως (317-307 π.Χ.) ἀπαγορεύτηκε ἡ κατασκευὴ πολυτελῶν ταφικῶν μνημείων καὶ καθορίστηκαν μὲ ἀκρίβεια τὰ ἐπιστήματα ποῦ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν δικαίωμα νὰ ἰδρύουν πάνω στοὺς τάφους τῶν συγγενῶν τους, καθὼς καὶ τὰ τῆς κηδείας. Ἀπαγορεύτηκε ἡ κατασκευὴ γλυπτῶν σπηλῶν, καὶ ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι γιὰ πολλὰ χρόνια μετὰ τὸ 317 π.Χ., ἐπὶ αἰῶνες, στὴν Ἀττικὴ δὲν ὑπάρχουν γλυπτὲς ἐπιτύμβιες στήλες, τίς ὁποῖες ξαναβλέπουμε σὲ προχωρημένη ἐποχῇ. Οἱ μνημειώδεις τάφοι ἦταν οἱ λεγόμενοι περίβολοι, μεγάλη λίθινη κατασκευὴ ποῦ περιέκλειε τοὺς νεκροὺς μιᾶς οἰκογένειας. Λεῖψανα διαλυμένων περιβόλων ἔχουν βρεθεῖ στὸν Μαραθῶνα, στὴ θέση Σεφέρι, στὸν Πύργο καὶ στὸν ἄλλο πύργο, κοντὰ στὴν Παναγία Μεσοσπορίτισσα. Ἦδη ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς κατοκῆς οἱ περισσότεροι εἶχαν διαλυθεῖ καὶ ἡ καταστροφὴ τους συμπληρώθηκε κατὰ τὴ Φραγκοκρατία. Τότε οἱ μεγάλες μαρμαρόπλινθοὶ τους θεωρήθηκαν ἰδεῶδες ὑλικὸ γιὰ τὴν οἰκοδόμησι, στὴν πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος, τῶν μεγάλων ὑψηλῶν καὶ μεγαλόπρεπων ὀρθογώνιων πύργων ποῦ χρησίμευαν ὡς παρατηρητήρια καὶ φυλακῆρια κατὰ τῶν πειρατῶν. Ἀκέραιος σχεδὸν σώζεται τρίτος πύργος στὴν Οἶνόν. Τῆ μορφῇ ὅμως τῶν περιβόλων τοῦ

4ου π.Χ. αἰ. μπορούμε νὰ τὴ δοῦμε λίγα χιλιόμετρα βορειότερα, στὸν Ραμνούντα, ὅπου πολλοὶ ἔχουν ἀνασπλωθεῖ.

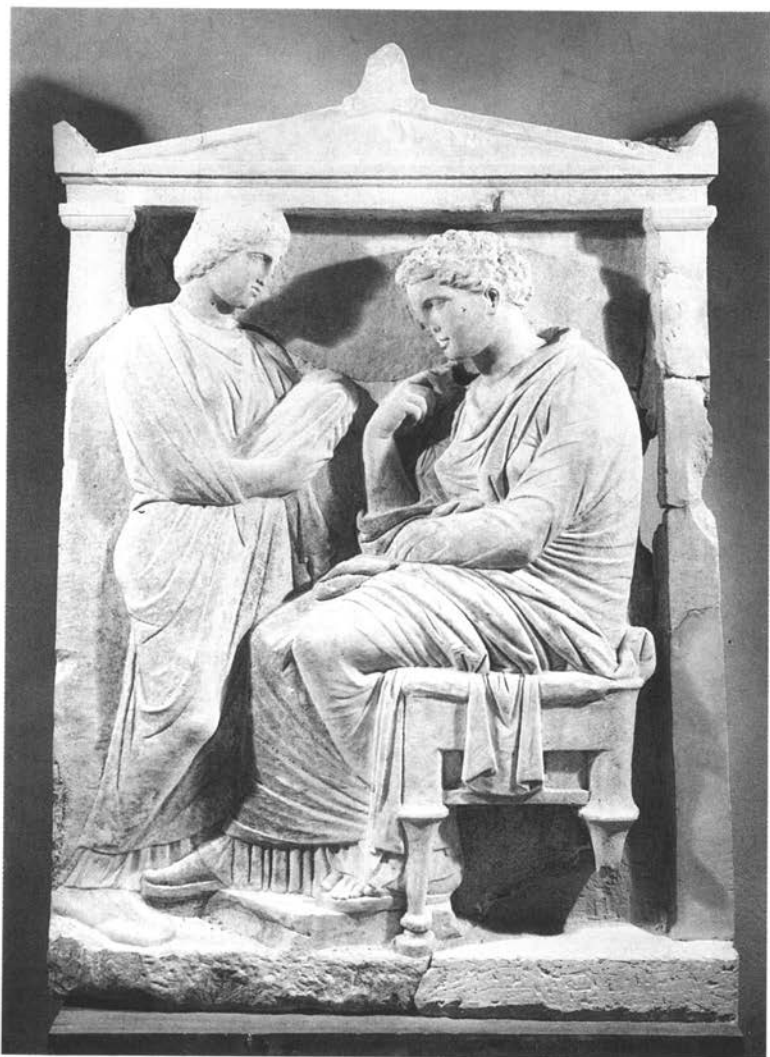
Ἡ μαρμάρινη ἐπιτύμβια λίγκυδος **104** τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὴν Παλλήνη δὲν ἔχει ἀνάγκυφη παράσταση, ὅπως συμβαίνει συνήθως, ἀλλὰ σώζει λείγανα ζωγραφικῆς διακόσμησης, φυτικὰ κοσμήματα καὶ μαιάνδρο. Πρέπει νὰ τὴ φανταστοῦμε ζωηρὰ χρωματισμένη ὀλόκληρη, ὅπως χρωματισμένα μὲ ζωηρὰ χρώματα, γαλάζιο, μαῦρο, κόκκινο, κίτρινο, ἦταν καὶ τὰ ἐπιτύμβια ἀνάγκυφα καὶ οἱ στήλες.

- 87 Στὸν 4ο π.Χ. αἰ. χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀνάγκυφη ἐπιτύμβια στήλη **32**, ὅπου εἰκονίζεται δεξιά γυναίκα καθισμένη σὲ δίφρο καὶ ἔμπρός της, ὄρθια, μία θεραπαινίδα τῆς δίνει διπλωμένο ὕφασμα, προσφορά πὺ περιλαμβανόταν στὰ νεκρικὰ ἔθιμα τῶν Ἀρχαίων¹⁷³. Ἡ τυπικὴ ἔκφραση τῶν προσώπων δὲν κρύβει τὴ θλίψη πὺ αισθάνονται οἱ δύο γυναῖκες. Ἡ νεκρὴ εἶναι ἡ καθισμένη γυναίκα, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ ἐπιστυλίου, ὀνομάζεται *Φαιναρέτη Ν[ι]κίου Κεφαλήθεν*. Ἡ στήλη βρέθηκε στὸ Κάτω Χαρβάι (Παλλήνη).

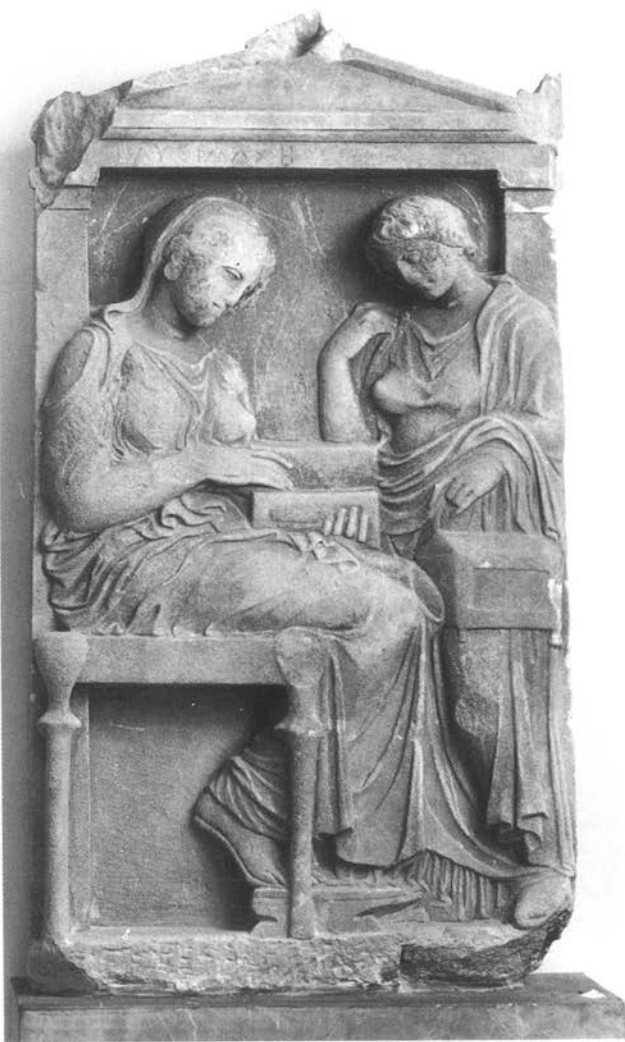
Στὴ μαρμάρινη λίγκυδο **35**, τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὴν περιοχὴ Βρανᾶ τοῦ Μαραθῶνος, ἡ ἀνάγκυφη παράσταση εἰκονίζει γυναίκα πὺ κάθεται στὴ μέση καὶ χαιρετᾶ ἄντρα ὄρθιο ἔμπρός της, ἐνῶ ἄλλη γυναίκα πίσω της παρακολουθεῖ τὴ σκηνή¹⁷⁴.

- 88 Τυπικὴ εἶναι ἡ παράσταση τῆς στήλης **103** τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο κοντὰ στὸ μουσεῖο. Γυναίκα καθισμένη ἀριστερά (Πανσιμάχη τὴν ὀνομάζει ἐπιγραφὴ στὸ ἐπιστύλιο) κρατᾷ στὰ χέρια της ἀνοικτὴ πυξίδα (κοσμηματοθήκη). Ἐμπρός της ὄρθια γυναίκα ἔχει στὸ ἀριστερό της χέρι ἄλλη πυξίδα¹⁷⁵.

- Ἀποσπασματικὴ σώζεται ἡ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.
89 **102** ἀπὸ τὸ Κάτω Σούλι. Γυναίκα καθισμένη ἀριστερὰ δίνει στὴν θεραπαινίδα πὺ στέκεται ἔμπρός της σπαργανωμένο μωρό. Εἶ-

Εικ. 87. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη ἀρ. 32 ἀπὸ τὴν Παλλήνη.

Εικ. 88. Ἡ ἐπιτύμβια στίλη ἀρ. 103 ἀπὸ τὸν Βρανᾶ.

Εικ. 89. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη ἀρ. 102 ἀπὸ τὸ Κάτω Σούλι.

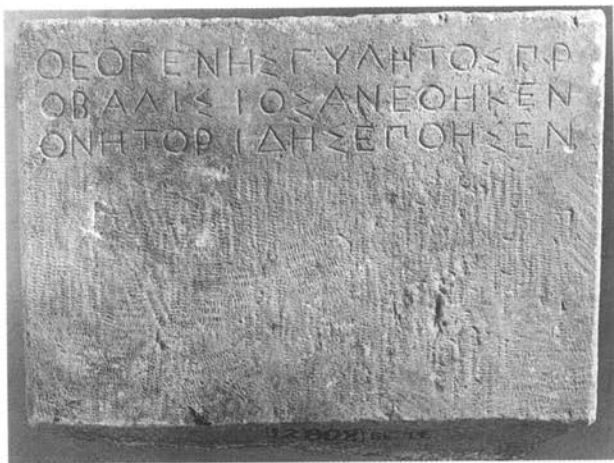
ναι σπάνια παράσταση τοῦ καθημερινοῦ βίου, μὲ τὴν ὁποία οἱ συγγενεῖς ποὺ φρόντισαν νὰ γίνεи ἢ σὺλπῃ θέλῃσαν νὰ θυμίζουи πῶς ἡ νεκρὴ ἄφησε πίσω της ὄρφανὸ τὸ μικρὸ της παιδί¹⁷⁶.

- 90** Ἐφερε τὸ πεσοοειδὲς βάθρο **17**. Ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή¹⁷⁷, χαραγμένη μὲ ὠραῖα γράμματα τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., εἶναι τούτη:

Θεογένης Γύλητος Πρ-
οβαλίσιος ἀνέθηκεν
Ὀνητορίδης ἐπόησεν.

Τὸν ἐδῶ Θεογένη, ἀπὸ τὸν γειτονικὸ πρὸς τὸν Μαραθῶνα δῆμο τῆς Προβαλίνθου, δὰ συναντήσομε πάλι σὲ ἄλλο μνημεῖο τῆς αἵδουσας τούτης.

- Στὴν ἐπιτύμβια στήλη **14**, τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα, εἰκονίζεται δεξιὰ ὄρθιος καὶ γυμνὸς νέος ἄντρας ἀκουμ-

Εἰκ. 90. Βάθρο μὲ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἀρ. 17 ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ἄρνός.

πισμένος σὲ χαμηλὴ κολόνα. Στὰ πόδια του βρίσκεται κυνηγε-
 τικὸ σκυλί καὶ ἔμπρὸς του μικρὸς δοῦλος βασιταίει μὲ τὸ ἓνα χέρι

Εικ. 91. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη ἀρ. 14 ἀπὸ τὸν Μαραθώνα.

στλεγγίδα, υποδήλωση τῶν γυμναστικῶν ἀσχολιῶν τοῦ νεκροῦ νέου, καὶ μὲ τὸ ἄλλο πουλί. Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ νέου γυμνοῦ ἀθλητῆ συναντιᾶται σὲ ἀρκετὲς ἀττικὲς ἐπιτύμβιες στήλες τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ πιὸ φημισμένη εἶναι ἡ στήλη τοῦ Ἰλισοῦ, στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο. Ἡ στήλη συνεχιζόταν πρὸς τὰ ἄνω μὲ ἄλλο κομμάτι μαρμάρου, ποῦ εἶχε τὸ κεφάλι τοῦ νέου καὶ τὴν ἐπίστευη τοῦ ἀναγλύφου.

Εἰκ. 92. Τὸ μαρμάρινο βάθρο ἀρ. 33 ἀπὸ τὸ Πλάσι.

Τὸ μαρμάρينو βάθρο **33** προέρχεται ἀπὸ τὴν περιοχὴ **92** Πλάσι· στὴν ὄψη του εἶναι χαραγμένη ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ¹⁷⁸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.:

Οἶδε ἀνέθεσαν [ἐπὶ]
 ωνος παιδοτριβοῦν[τος]
 3 Μοσχίων Κλεομέδ[-]
 Πείσων [- - - - -]
 Οὐλιάδης [- - - - -]

Τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶναι τῶν νέων ποὺ εἶχαν συμβάλει χρηματικὰ στὴν ἴδρυση τοῦ ἀναθήματος, τετράγωνης ἔρμαϊκῆς στήλης. Ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τοῦ βάθρου εἶναι πὼς στὴν ἄνω ὄψη του, ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ τετράγωνο κοίλωμα ὅπου στερεωνόταν ἡ ἔρμαϊκὴ στήλη, ὑπάρχει λαξευμένη στὸ βάθρο μεσόμφαλη φιάλη, ἡ ὁποία ἴσως ὑπονοεῖ νίκη στὰ Ἡράκλεια.

Ἀπὸ τὸ αἰγυπτιακὸ ἱερὸ τῆς Μπρεξίζας προέρχεται τὸ μικρὸ γυμνὸ ἄγαλμα τοῦ παιδιοῦ **3** ποὺ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικό. Τὸ ροῦχο του κρέμεται ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ ὤμο καὶ τὸ συγκρατεῖ μὲ τὸ χέρι του (4ος π.Χ. αἰ.). Τὸ μικρὸ ἄγαλμα ἀποτελεῖ συνηθισμένον ἀνάθημα σὲ ἱερά, κυρίως ἱαματικά¹⁷⁹. **93**

Ἀπὸ οἰκογενειακὸ ταφικὸ μνημεῖο προέρχονται οἱ δύο μαρμάρινοι ἐπιτύμβιοι παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., **30** καὶ **31**. Ὀνομάζονται ἔτσι γιὰτὶ ἀντιγράφουν τὸ σκῆμα τῶν πύλινων ἀμφορέων ποὺ γεμάτοι λάδι δίνονταν ὡς βραβεῖα στοὺς νικητὲς τῶν ἀγῶνων τῶν Παναθηναίων. Βρέθηκαν σὲ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο κοντὰ στὸ μουσεῖο καὶ ἀνῆκουν σιτοὺς τάφους νεκρῶν τῆς οἰκογένειας τοῦ *Θεογένους Γύλιτος* ἀπὸ τὴν Προβάλινδο, στὸν ὁποῖο ἀνήκει τὸ βάθρο **17** ποὺ εἶδαμε ἥδη. Στὴν ἀνάγλυψη παράσταση τοῦ ἀμφορέως **30** εἰκονίζονται¹⁸⁰ πέντε μορφές: γυναίκα καθισμένη ποὺ χαιρετᾷ ἄντρα ὄρθιο ἐμπρὸς τῆς, ἄλλος ἄντρας μὲ ροῦχα ἱερέως κρατᾷ τὸ μαχαίρι τῶν θυσιῶν, ἓνα κοριτσάκι καὶ τέλος δεύτερη γυναίκα. **94**

Πάνω από τις δύο πρώτες μορφές είναι χαραγμένα τὰ ὀνόματά τους: Θρ[ασ]υβούλη, Γύλης Θ[εογένος].

Εικ. 93. Ἄγαλμα μικροῦ γυμνοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὴν Μπρεζίζα ἀρ. 3.

Εικ. 94. Μαρμάρινος ἐπιτύμβιος παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς ἀρ. 30 ἀπὸ τὸν Βρανᾶ.

Εικ. 95. Μαρμάρινος επιτύμβιος παναθηναϊκός ἀμφορεύς ἀρ. 31 ἀπὸ τὸν Βρανᾶ.

Ὁ δεύτερος μαρμάρινος παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς **31** εἶναι **95** πληρέστερος. Οἱ μορφές εἶναι πάλι οἱ ἴδιες πέντε, ἀλλὰ ἔχουν διαφορευτικὴ θέση στὴν παράσταση. Τὰ ὀνόματά τους εἶναι καραγμένα πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τους καὶ μπορούμε νὰ τὶς ταυτίσουμε¹⁸¹. Πρώτη εἶναι ὄρδια γυναίκα (Θρασυβούλη Ἰκαριόθεν). Ἀκολουθεῖ τὸ κοριτσάκι ποὺ ἀκουμπάει στὰ γόνατα δευτέρας γυναίκας καθισμένης (Φειδο[στρ]άτη). Δεύτερη ὁμάδα ἀποτελοῦν οἱ ἄντρες, πρῶτος ὁ ἱερέας μὲ τὸ μαχαίρι τῶν θυσιῶν στὸ δεξιὸ χέρι (Θεογένης) καὶ ἐμπρὸς του ὁ γιὸς του (Γύλης Θεογένους Προβαλίσιος). Ἀπὸ τὰ τρία μνημεῖα τῆς αἴθουσας, **17**, **30** καὶ **31** μαθαίνουμε πὼς ὁ Θεογένης Γύλητος ἦταν ἱερέας καὶ εἶχε γιὸ ποὺ ὀνομαζόταν Γύλης, ὁ ὁποῖος εἶχε φαίνεται νικῆσει σὲ ἀγῶνες τῶν Παναθηναίων. Σύζυγος τοῦ Γύλη ἦταν ἡ Θρασυβούλη ἀπὸ τὸν ἀττικὸ δῆμο τῆς Ἰκαρίας (στὸν σημερινὸ Διόνυσο), καὶ μητέρα του καὶ σύζυγος τοῦ Θεογένους ἡ Φειδοσιράτη. Ἀνώθυμη μένει ἡ ἐγγονὴ τῆς Φειδοσιράτης καὶ τοῦ Θεογένους.

Τὸ γυναικεῖο μαρμάρينو ἄγαλμα **15**, μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο, **96** κρατᾷ μὲ τὰ δύο χέρια πυξίδα (κοσμηματοθήκη). Εἶναι ἐπιτύμβιο καὶ στόλιζε τάφο. Τὸ κεφάλι ἦταν ἔνθετο ἀπὸ ἄλλο κομμάτι μαρμάρου. Τὸ ἄγαλμα, τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., δὲ ἦταν ἰδρυμένο πάνω σὲ τάφο, μέσα σὲ μαρμάρينو ναῖσκο.

ΠΡΟΘΗΚΗ 12: Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τῆς προθήκης προέρχονται ἀπὸ τάφους στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα, μεταξὺ Ραφήνας καὶ Μαραθῶνος, λιγότερα ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σκόρπιο Ποτάμι, κοντὰ στὸ μουσεῖο. Ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς προθήκης χρονολογοῦνται στὸ ἀ΄ ἡμῖσι τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ ἀποτελοῦν κοινὰ ἔργα τῆς κεραμικῆς βιομηχανίας.

Ἄνω ράφι. 230: Μελανόμορφη κύλικα μὲ ζώνη ἀνθεμίων ἐξωτερικά. **214:** Μελανόμορφη λίκυδος μὲ δύο ἀνακεκλιμένες μορφές. **234:** Μελανόμορφος σκύφος μὲ διπλὴν παράσταση ἀρ-

Εικ. 96. Ἐπιτύμβιο ἄγαλμα γυναίκας ἀρ. 15.

Εικ. 97. Μελανόμορφο πινάκιο αρ. 786 από τὸ Σκόρπιο ποτάμι.

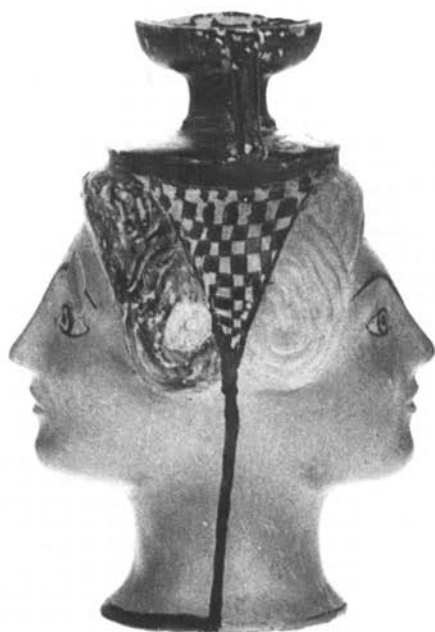
μάτων καὶ ἠνιόχου ἀνάμεσα σὲ ἀνθέμια. **205:** Μελανόμορφη κύλिका με μαινάδα ἐσωτερικά. Ἐξωτερικά ἡ Ἄδηνᾶ με ἀσιίδα καὶ δόρυ μάχεται ἐναντίον τριῶν πολεμιστῶν. **210:** Μελανόμορφη κύλिका με μαινάδα στὸ ἐσωτερικό. Ἐξωτερικά ἄντρας μάχεται με λέοντάρι. **551:** Μελανόμορφη λήκυθος με παράσταση ἄρματος. **226:** Μελανόμορφη κύλिका με διάκοσμο ὅμοιο με τῆς **230**.

Μεσαῖο ράφι. 274: Πυξίδα μελαμβαφής. **603:** Ὑποστατὸ μελανόμορφο με παράσταση γοργονείου. **223:** Μελανόμορφη λήκυθος με παράσταση σφίγγας πάνω σὲ στήλη. **777:** Μελανόμορφο ἀλάβαστρο με παράσταση ζευγαριοῦ καὶ ἐλαφιοῦ. **786:** Πινάκιο με διάκοσμο στὸ ἐσωτερικὸ ἀκτινοειδοῦς κοσμήματος, **97** ὁμόκεντρες πλατιὲς ταινίες καὶ μελανοὺς δίσκους στὸ χεῖλος, ποὺ περιβάλλονται ἀπὸ σικτοὺς κύκλους. Ἐξωτερικά φέρει δύο πλατιὲς ταινίες. **785:** Πινάκιο ὅμοιο με τὸ **786**. Ὁ διάκοσμος διατηρεῖται λιγότερο καλά. **574:** Μελανόμορφο ἀλάβαστρο· διακοσμεῖται με δύο ζῶνες με δικτυωτό. **1482:** Ἀξιοπρό- **98-99**

Είκ. 98 καὶ 99 (ἀπέναντι). Πλαστικό ἀγγεῖο ἀρ. 1482 ἀπὸ τῆ Σκάλεζα.

σεκτο εἶναι τὸ πλαστικὸ ἀγγεῖο ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ὅμοιες γυναικεῖες κεφαλὲς κολλημένες στὸ πίσω μέρος. Διαχωρίζονται μὲ τὴν παρεμβολὴ τριγωνικοῦ τμήματος, ποῦ διακοσμεῖται μὲ ἄσπρα καὶ μαῦρα τετράγωνα (ζατρίκιον). Ὁ τεχνίτης κατασκεύασε τὶς δύο μορφὲς ἀπὸ τὴν ἴδια μίτρα, ἀλλὰ τὶς διαφοροποίησε μὲ πρόσθετα διακοσμητικὰ στοιχεῖα. Ἀγγεῖα αὐτοῦ τοῦ εἴδους

δὲν εἶναι συχνά. Βρέθηκε σὲ τάφο, σὺν θέσῃ Σκάλεζα, στὸν δρόμο πρὸς τὴν Οἰνόν.

Κάτω ράφι. 331: Ἐρυθρόμορφη λίκυδος μὲ παράσταση νέου ποῦ παίζει μὲ δύο μπάλες. **328:** Ἐρυθρόμορφη λίκυδος ποῦ εἰκονίζει Ἐρωτιδέα. **458:** Ἐρυθρόμορφη λίκυδος μὲ παράσταση ὄρδιας γυναίκα. **541:** Λίκυδος μὲ παράσταση λεονταριῶ. **810:** Ἐρυθρόμορφη λουτροφόρος μὲ παράσταση γυναικῶν στὸν λαιμὸ καὶ τὴν κοιλιὰ.

ΑΙΘΟΥΣΑ ΠΕΜΠΤΗ

Ἡρώδην Ἀττικοῦ

Ἡ τελευταία αἴθουσα τοῦ μουσείου περιέχει ἀρχαῖα τῆς ἐποχῆς τῆς ρωμαϊκῆς κατοκῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνάμεσα σὲ ὅποια κυριαρχοῦν τὰ δύο ἀγάλματα ἀπὸ τὸ αἰγυπτιακὸ ἱερὸ τῆς Μπρεξίζας.

Μεγάλο ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ ἔμμετρη ἐπιγραφὴ **22**,
100 χαραγμένη σὲ στήλη μὲ ἀτέωμα καὶ ἀσπίδα στὸ μέσο του. Ἕνα μέρος τῆς λείπει, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ σώζεται μᾶς πληροφορεῖ¹⁸² γιὰ τὴν ἀποθεωτικὴ ὑποδοχὴ ποὺ ἐπεφύλαξαν οἱ Ἀθηναῖοι, πιθανῶς τὸ 175 μ.Χ., στὸν Ἡρώδην Ἀττικό, ποὺ ἐπέστρεψε στὴν Ἀθῆνα ἔπειτα ἀπὸ μακρὰ ἀπουσία ἐξαιτίας δικαστικῆς δίωξης ποὺ τοῦ ἔκαναν ἀντίπαλό του. Μετανοημένοι οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ τὴν κακὴ τους στάση ἀπέναντί του καὶ στερημένοι ἀπὸ τὴ γενναιοδωρία του, σπεύδουν, ὅπως λέγεται στὴν ἐπιγραφὴ, ὅλοι στὴν ὑποδοχὴ, ἡ ὁποία ἔγινε στὴν Ἱερὰ Ὀδὸ, στὴν πεδιάδα τῆς Θρίας, στὸ σημεῖο ὅπου οἱ Ρεῖοί, πηγαῖοι ποταμοί, χύνονταν στὴ θάλασσα. Ἡ ἐνδιαφέρουσα ἐπιγραφὴ (βλ. σ. 170-171), συνταγμένη στὴ γλωσσικὴ μορφή τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, περιγράφει μὲ λεπτομέρειες τὴν ὁμαδικὴ προσέλευση τῶν Ἀθηναίων σιτοῦς Ρεῖτους καὶ τὴ θέση τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων στὴν πομπή.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ, τὴν πομπὴ τὴν ἀποτελοῦσαν ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι. Ἐμπρὸς ἦταν τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ὀδηγὸς τῆς πομπῆς, ἀκολουθοῦσαν οἱ ἱερεῖς μὲ μακριὰ μαλλιά καὶ ἱερατικὴ ἐνδυμασία, τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης καὶ οἱ ἱέρειες τῆς Ἀθῆνας, κατόπιν χορωδία παιδιῶν ποὺ ἔγαλλαν ὕμνο στὸν Δία Ὀλύμπιο, οἱ νεοσύλλεκτοι στρατιῶτες ντυμένοι μὲ λευκὲς χλαμύδες, ἡ βουλὴ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἡ βουλὴ τῶν

Εικ. 100. Ἡ στίλη ἀρ. 22 μετὴν περιγραφὴν τῆς ὑποδοχῆς τοῦ Ἡρώδου ἀπὸ τοῦς Ἀθηναίους.

- Ὀλβιος, ᾧ Μαραθῶν, νῦν ἔπλεο, καὶ μελεδαντὸς
 ἀνδράσιν ἢ ἐ πάρος, φαίδιμον Ἄλκαϊδην
 3 νοστήσαντ' ἔσορῶν ἀβίων ἀπὸ Σαυροματάων
 γαίης ἐκ νεάτης, ἔνθα φιλοπολέμῳ
 Ἀυσονίων βασιλῆι συνέσπετο τῆλ' ἐλάοντι.
 6 Τὸν μὲν ὁ κισσοφόρος παῖς Διὸς ἱρέα δν
 αὐτὸς ἄγεν πάτρην ἐς αἰοίδιμον Εἰραφιώτης,
 ἐξόπιθεν δὲ θεῶ δωσιβίῳ πρόεσαν.
 9 τοῖσι δ' Ἀθηναίη πολιήχοχος ἀντεβόλησε
 ἐρχομένοις Ῥειτῶ, Χαλκιδικῶ ποταμῶ
 Θρειῶζ, ἔνθ' ἀλίῳ συμβάλλετον οἶδμα ρόος τε,
 12 λαὸν ἄγουσα ἕτας πάντας ὄμηγερέας,
 ἱρήσας μὲν πρῶτα θεῶν κομόωντας ἐθείραις
 κόσμῳ τῷ σφετέρῳ, πάντας ἀριπρεπείας,
 15 ἱρέας δὲ μεταῦθι σαόφρονα Κύπριν ἐχούσας,
 τῆς δ' ἐπι κυδαλίμους παῖδας αἰδοδοπύλους
 Ζηνὶ θεηκολέοντας Ὀλυμπίῳ μασικύδρους,
 18 τοῖσι δ' ἔπ' ἠϊθέους ἴστορας ἠνορέης,
 παῖδας Ἀθηναίων χαλκῶ γανάοντας ἐφήβους,
 τοὺς αὐτὸς, λήθην πατρὸς ἀκειόμενος
 21 Αἰγείδew, λάβης δ(ν)οφοείμouος ἔσχεθε κούρο[us]
 ἀργυφέαις χλαίλαις οἴκοθεν ἀμφιέσας,
 δωρηθεῖς γ' ἐνετῆσι κατωμαδὸν ἠλέκτροιο.
 24 τῶν δ' ὄπιθεν βουλή κεκριμένη Κεκρόπων
 ἔξαιτος προτέρῳ κίον ἀθρόοι, ἢ μὲν ἀρείω[ν],
 ἢ δ' ἐτέρη μείων ἔσπετο τῆ κατόπιν.
 27 πάντες δ' ἔστολάδαντο νεόπλυτα φάρ[εα λευκά].
 τῶν δ' ἀνχοῦ προβάδην ἔστιχ[εν ἄλλος ὄχλος]
 ἐνδήμων ξείνων τε καὶ αι[- - - -]
 30 οὐδέ τις οἰκοφύλαξ λείπ[ετ' ἐνὶ μεγάροις]
 οὐ παῖς, οὐ κούρη λευ[κῶλενος, ἀλλ' ἀγέροντο]
 δέγμενοι Ἡρώδην [- - - - -]
 33 ὡς δ' ὅτε παῖδα γε [- - - - -]
 ἀμφιπέση μή[τηρ- - - - -]
 τηλόθεν ἐ[ξ ἀπίης γαίης- - - - -]
 36 χαιροσύ[νη- - - - -]
 πλήν[- - - - -]
 ᾧ[ρ]σ[ε;- - - - -]

Εὐτυχισμένε Μαραθῶνα, τώρα σὲ νοιάζονται
 οἱ ἄνθρωποι πὸ πολὺ ἀπὸ πρὶν, τὸν ἐπιφανῆ Ἑλκαῖδῃ
 καθὼς κοιτᾶς, ποὺ γύρισε ἀπ' τῶν Ἀβίων Σαυρομάτων
 τῆς γῆς τὰ πέρατα, ὅπου τὸν πολέμαρχο
 βασιλιὰ τῶν Αὐσονίων ἀκολούθησε, τὸν στρατηλάτη.
 Κι ὁ κισσοφόρος γιὸς τοῦ Δία, τὸν ἱερέα του
 ὁ ἴδιος ὀδηγοῦσε σὴν πατρίδα τὴ φημιομένη, ὁ Εἰραφιώτης·
 πίσω ἔρχονταν οἱ δυὸ ζωοδότρες θεές.
 Ἡ Ἐθναῖα ἢ πολιοῦχος τοὺς συνάντησε,
 καθὼς πορεύονταν στοὺς Ρειτούς, στὰ δυὸ Χαλκιδικὰ ποτάμια,
 στὴ Θρία, ὅπου ἢ φουσκωμένη θάλασσα ἐνώνεται μὲ τὸ ρεῦμα.
 Αὐτὴ ὀδηγοῦσε τὸ λαὸ συγκεντρωμένο·
 πρῶτοι οἱ μακρυμάλληδες τῶν θεῶν ἱερεῖς
 κατὰ τὴν ἐπίσημη τάξη, ὅλοι μεγαλόπρεποι,
 μετὰ οἱ ἱέρειες ἔχοντας μαζὶ τὴ φρόνιμη Κύπρη·
 ἀκολουθοῦσαν οἱ φημιομένοι παῖδες τραγουδιστῆς
 γάλλοντας ὕμνους στὸν Δία τὸν Ὀλύμπιο·
 πίσω τοὺς ἔρχονταν οἱ νεοσύλλεκτοι, τὰ ρωμαλέα παλικάρια
 παιδιὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀστράφτοντας μέσ' τὸ χαλκὸ, οἱ ἔφηβοι
 ποὺ αὐτός, γιαιρεύοντας τὴ λησμονιὰ τοῦ πατέρα
 ἀπ' τὸ Θεοῦ, ἀπάλλαξε τοὺς νέους ἀπ' τὸ σκοτεινὸ ὄνειδος
 καὶ μὲ δικά του τοὺς ἔντυσε μὲ λευκὲς χλαῖνες
 δωρίζοντας ἀκόμη πόρπες γιὰ τὸν ὄμο ἀπὸ ἤλεκτρο.
 Πίσω ἔρχόταν ἢ ἐκλεγμένη βουλὴ τῶν Κεκρόπων,
 ἢ ἐξαίρετη, παρέκει βάδιζαν συγκεντρωμένοι πρῶτα οἱ εὐγενέστεροι·
 οἱ κατώτεροι, πίσω, τοὺς ἀκολουθοῦσαν.
 Ὅλοι φοροῦσαν φρεσκοπλυμένα λευκὰ ἱμάτια·
 κοντὰ τοὺς προχωροῦσε ὁ ἄλλος κόσμος
 ντόπιοι καὶ ξένοι καὶ [οἱ δοῦλοι]·
 κανεῖς δὲν ἔμεινε πίσω, φύλακας τῶν σπιτιῶν,
 οὔτε ἀγόρι ἢ κορίτσι τρυφερό, ἀλλὰ συνάχτηκαν
 νὰ ὑποδεχτοῦν τὸν Ἡρώδη [- - - - -]
 ὅπως ὅταν τὸν γιὸ [- - - - -]
 ἀγκαλιάζ' ἢ μάνα [- - - - -]
 ἀπὸ τόπο μακρινὸ [- - - - -]

πεντακοσίων, και ακολουθοῦσαν οἱ ἄλλοι κάτοικοι τῆς πόλης, Ἀθηναῖοι, ξένοι, δοῦλοι.

Ὁ Ἡρώδης ἀπὸ τῆ μεριά του εἶχε σκηματίσει καὶ αὐτὸς πομπή. Ἐμπρὸς ἦταν τὸ ἄγαλμα τοῦ Διονύσου, ὁ ὁποῖος εἶχε καὶ τὸ ἐπίθετο *Εἰραφιώτης*, καὶ ακολουθοῦσαν τὰ ἀγάλματα τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης. Στους Ρειτούς, τὴ λεγόμενη Λίμνη τοῦ Κουμουνδούρου, ἔγινε ἡ συνάντησις.

Τὰ δύο φθαρμένα μαρμάρινα κεφάλια **11** καὶ **12** ἀνήκουν **01-102** σὲ προτομὲς τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ¹⁸³ καὶ τοῦ μαθητῆ του Πολυδευκίωνος, καὶ βρέθηκαν τὸ 1955 κοντὰ στὸν τύμβο τῶν μαραθωνομάχων. Ὅπως γνωρίζουμε, σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ κάμπου τοῦ Μαραθῶνα, κοντὰ σὲ βρύσες, σὲ σταυροδρόμια, σὲ ἱερά, ὁ Ἡρώδης ἔστηνε στυλές μὲ τὴ μορφὴ του καὶ τῶν μαθητῶν του.

Τὸ γυναικεῖο κεφάλι **16** εἰκονίζει τὴ Φαυστίνα τὴ νεότερη **103** (125/130-175 μ.Χ.), σύζυγο τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Ρώμης Μάρκου Αὐρηλίου. Τὸ κεφάλι βρέθηκε σὲ ἀρκετὴ ἀπόστασις ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα, καὶ πιθανὸν νὰ εἶχε ἰδρυθεῖ σὲ κάποιον ἱερὸ μὲ τὴ φρονιδα καὶ τὰ ἔξοδα τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ¹⁸⁴.

Ἄγνωστος εἶναι ὁ ἄντρας ποὺ εἰκονίζει τὸ κεφάλι **101**, ἀπὸ **104** τὸν Μαραθῶνα, τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ. Τοῦτο ἦταν ἔνθετο σὲ ἄγαλμα μεγαλύτερο τοῦ φυσικοῦ.

Τὸ γλυπτὸ **25** εἶναι τὸ ἀριστερὸ μισὸ πιθανῶς ἀντρικῆς μορφῆς, καθισμένης σὲ θρόνον, καὶ δὴ ἀποτελοῦσε εἴτε στόλισμα πλούσιου σπιτιοῦ εἴτε ἀνάθημα σὲ ἱερὸ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ρωμαϊοκρατίας.

Ἐντυπωσιακὸ εἶναι τὸ ὑπερφυσικοῦ μεγέδους ἄγαλμα **1**, ὕψ. 2.40 μ., αἰγυπιακῆς τεχνοτροπίας (2ος μ.Χ. αἰ.), ποὺ βρέθηκε τὸ 1968 στὸ αἰγυπιακὸ ἱερό, στὸ Μικρὸ Ἔλος, τῆς Μπρεξιζας¹⁸⁵. Ὅμοιο εἶχε βρεθεῖ στὸ ἴδιον μέρος τὸν περασμένο αἰῶνα, σήμερα στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τῆς Ἀθῆνας. Καὶ τὰ δύο ἦταν στημένα ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τῆς πύλης τοῦ ἱεροῦ καὶ εἰκονίζουν τὸν ὠραῖο εὐνοούμενον τοῦ αὐτοκράτορα Ἀδριανοῦ Ἀντίνοο.

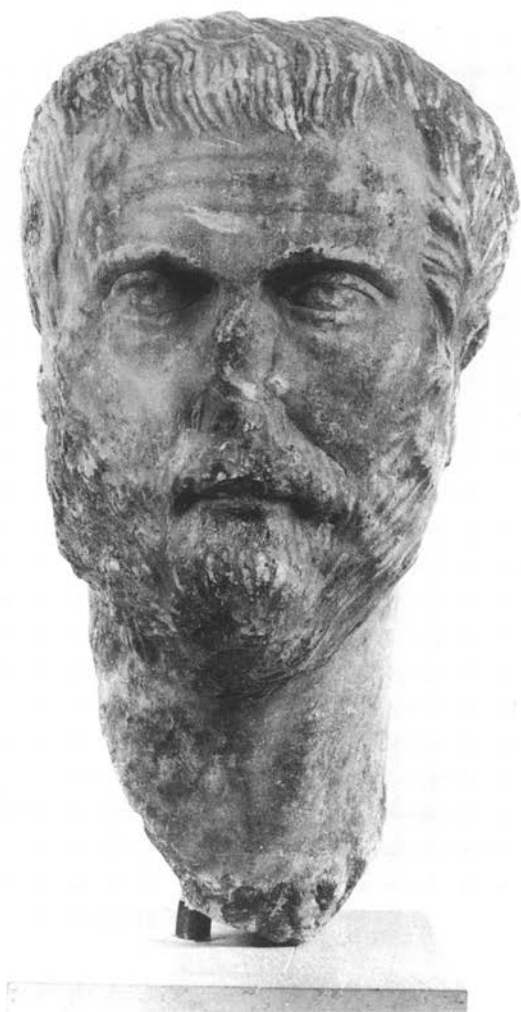
Είκ. 101. Μαρμάρινη κεφαλή ἀρ. 11 τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Τύμβου.

Εικ. 102. Μαρμάρινη κεφαλή ἀρ. 12 τοῦ Πολυδευκίωνος ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Τύμβου.

Εικ. 103. Κεφαλή αρ. 16 τῆς αὐτοκράτειρας Φαυστίνας τῆς νεότερης ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Τύμβου.

Εικ. 104. Κεφαλή αρ. 101 από μαρμάρινο άγαλμα άγνωστου άντρα.

Τὸ ἄγαλμα 2, αἰγυπτιακῆς τεκνοτροπίας καὶ αὐτὸ καὶ τῆς ἴδιας ἐποχῆς, προέρχεται¹⁸⁶ ἀπὸ τὸ ἴδιο μέρος. Εἰκονίζει γυναικα καὶ σὺζεται μόνον τὸ κάτω μισό του. Ἴσως καὶ αὐτὴ ἦταν πρόσωπο τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς.

Σὲ ἰδιαίτερη βάση ἐκτίθεται κυγέλη μελισσῶν ποὺ χρησιμοποιοῦν ἀπὸ τοὺς Ἀρχαίους γιὰ φέρετρο μικροῦ παιδιοῦ κατὰ τὸν 1ο π.Χ. ἢ τὸν 1ο μ.Χ. αἰ. Εἶναι συχνὴ ἡ χρῆση κυγελῶν στὰ ἀρχαῖα χρόνια γιὰ φέρετρα μικρῶν παιδιῶν¹⁸⁷.

Στὴν ἐπιτύμβια στήλη 108 εἰκονίζεται ἓνα ζευγάρι σὲ στάση μειωπικὴ ποὺ ἀντιγράφεται ἀπὸ γνωστοὺς τύπους ἀγαλμάτων. 105 Χρονολογεῖται στὸν 2ο μ.Χ. αἰ., στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρώδη Ἀτυκοῦ. Στὸ ἐπιστύλιο εἶναι χαραγμένα¹⁸⁸ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων:

Ἄλέξανδρος Ἀντιγό-
νου Αἰθαλίδης, ὁ καὶ Ἀντᾶς

Ληναῖς Ἀντιγόνου ἐξ Αἰ-
θαλιδῶν.

Ἡ ἐπιτύμβια στήλη 13 ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα παρουσιάζει 106 ἀτομικὰ στοιχεῖα καὶ χρονολογεῖται στὸν 2ο μ.Χ. αἰ. Εἰκονίζονται δύο ἄντρες, ὁ ἀριστερὸς γενειοφόρος καὶ ὁ δεξιὸς νεότερος καὶ ἀγένειος. Μὲ τὸ δεξιὸ χέρι κρατοῦν καὶ οἱ δύο βραχὺ καμπύλο κλαδευτικὸ ἐργαλεῖο, ἐνῶ ὁ νέος κρατεῖ ἐπὶ πλέον μὲ τὸ ἀριστερὸ μεγάλη κληματίδα, ποὺ ἀπλώνεται γεμάτη σταφύλια στὸ πεδίο τοῦ ἀναγλύφου. Ἀνάμεσα στοὺς δύο ἄντρες ξεπροβάλλει μοσχάρακι. Ἡ σιβαρὴ διάπλαση τῶν σωμάτων, τὸ ντύσιμο καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα — μοσχάρακι, κληματίδα, κλαδευτήρι — δείχνουν πὼς οἱ δύο ἄντρες ἦταν γεωργοί. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴ¹⁸⁹ στὸ ἐπιστύλιο ὁ ἀριστερὸς ὀνομαζόταν Ζωσᾶς ἐνῶ ὁ δεξιὸς ἦταν ὁ Νόστιμος Μειλήσιος.

Τὸ γλυπτὸ 122 ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο εἰκονίζει ἄντρα ἡμί- 107 γυμνο ὑπερφυσικοῦ μεγέθους, ξαπλωμένο σὲ πολυτελὴ κλίνη. Μὲ τὸ δεξιὸ χέρι κρατοῦσε κυκλικὸ ἀντικείμενο. Κατὰ τὴν εἰκόση τῶν Μαρινάτου¹⁹⁰ ὁ ξαπλωμένος ἄντρας ἴσως εἰκονίζει πο-

Εικ. 105. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη ἀρ. 108 δύο ἀδελφῶν, τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Ἀρναΐδος.

Εικ. 106. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη ἀρ. 13 τοῦ Ζωῶα καὶ τοῦ Νοσίμου.

ταμό (τὸν Χάραδρο τοῦ Μαραθῶνος;), ἥρωα ἢ ἀκόμη καὶ θνητό.

Τὸ κρεβάτι, τὸ στρῶμα καὶ τὸ μαξιλάρι ἀποδίδονται ρεαλιστικά. Τὸ κρεβάτι στολίζεται ἐμπρὸς μὲ ρόδακες καὶ σὺς λοιπὲς τρεῖς πλευρὲς, ἐσωτερικά, μὲ ρόμβους ἐναλλάξ μὲ ὀρθογώνια. Τὸ στρῶμα φέρει ταινίες ἀνάγλυφες ποὺ ἀποδίδουν τὶς ἀνάλογες χρωματισμένες τοῦ ὑφάσματος.

Τὸ γλυπτό βρέθηκε στὸ δεωρούμενο ὡς Πύθιο, στὴν Οἰνὸν, τὸ ὁποῖο πιθανότατα κατασκευάστηκε ἀπὸ τὸν Ἡρώδη Ἀττικό. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Πυθίου ἀνήκει καὶ ἡ κλίνη μὲ τὸν ξαπλωμένο ἄντρα.

Μὲ τὸν Μαραθῶνα συνδέεται κι ἓνα διάσημο χάλκινο ἄγαλμα, ὁ λεγόμενος ἔφηθος τοῦ Μαραθῶνος (ΕΑΜ 15118). Βρέθηκε ἀπὸ γαράδες, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1925, στὸν βυθὸ τῆς δάλασσης τοῦ κόλπου τοῦ Μαραθῶνος καὶ εἰκονίζει τὸν Ἑρμῆ. Δὲν ὑπάρχει μαρτυρία ποὺ νὰ συσχετίζει τὸ ἔργο αὐτὸ μὲ τὸν τόπο. Ἡ εἰκασία, μία ἀπὸ πολλὲς, ὅτι μπορεῖ νὰ χρησίμευε ὡς λυχνούχος στὴν ἔπαυλη τοῦ Ἡρώδη, δὲν ἐρμηνεύει τὴν ἀρχικὴ προέλευση καὶ τὸν ἀρχικὸ προορισμὸ τοῦ καλλιτεχνήματος.

Εἰκ. 107. Ἄντρας ξαπλωμένος σὲ κλίνη ἀρ. 122 ἀπὸ τὸ Πύθιο τῆς Οἰνόνος.

ΑΥΛΗ

Τὸ κέντρο τοῦ Μουσείου κατέχει αὐτὴ στὴν ὁποία ἔχουν ἐκτεθεῖ ἀρκετὰ ἀρχαῖα· μερικὰ ἔχουν περιγραφεῖ ὅπως τὸ ὑπέρθυρο τοῦ αἰγυπτιακοῦ ναοῦ στὴν Μπρεξίτσα, μὲ τὸν ἀνάγλυφο ἡλιακὸ δίσκο καὶ γύρω του τὸ φίδι (σ. 79), ἡ λιθόπλινθος (129) μὲ τὸ ὄνομα Ἄλκία (σ. 95) καὶ τὸ κορυφαῖο τμήμα — τρεῖς λίθοι — τοῦ λίθινου τόξου (σ. 102) τῆς πύλης τοῦ ἀγροκτιήματος τοῦ Ἡρώδη, τῆς Μάντρας τῆς Γριᾶς, ἐνεπίγραφο καὶ οἱ δύο ὄψεις (Ἑομοιόιας ἀθανάτου πύλη). Ὅπως εἶδαμε, σὸ ἐξωτερικὸ μέρος τῆς πύλης, ἐμπρὸς ἀπὸ τὴς δύο παραστάδες, ἦταν σπημένα ἀπὸ τὸν Ἡρώδη δύο ἀγάλματα (Ἡρώδης καὶ Ρήγιλλα) μορφῶν καθισμένων σὲ θρόνο. Τὰ λείψανα τῶν ἀγαλμάτων αὐτῶν (158, 159) εἶναι ἐδῶ ἐκτεθειμένα, ἂν καὶ πολὺ φθαρμένα ἀπὸ τὴν ἐπὶ χίλια ὀκτακόσια καὶ πλέον χρόνια ἔκθεσή τους οἱς καιρικὲς μεταβολές.

Ἀπὸ τὰ ἀναθήματα τοῦ Ἡρώδη, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε ἐπίσης ἀναλυτικὰ λόγος, στὴν αὐτὴ ἔχουν ἐκτεθεῖ τμήματα δυὸ ἑρμαϊκῶν σπηλῶν· ἡ μιά (213) φέρει χαραγμένα ἀρὰ τοῦ Ἡρώδη καὶ ἡ ἄλλη (214) ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Αἰδίσιπα μαθητὴ τοῦ Μέμνονα (Μέμνων τοπάδειν Ἀρτ[τέμιδος] φ[ίλος]).

Στὰ χρόνια τῆς ρωμαιοκρατίας ἀνήκουν τὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ ἀδρὴ ἐπεξεργασία τῆς ἐπιφάνειας τοῦ μαρμάρου καὶ τὴν ἀποξηραμένη ὄψη, ποὺ δίνει στὰ μέλη αὐτὰ ἐντελῶς διακοσμητικὸ χαρακτῆρα. Συγκρίνοντάς τα μὲ τὸ ἰωνικὸ κιονόκρανο τοῦ τροπαίου (σ. 136, εἰκ. 74-75) βλέπουμε ὅτι οἱ τεχνίτες τους δὲν ἀντιλαμβάνονταν πλέον τὴν τεκτονικὴ λειτουργία τῶν κιονοκράνων καὶ τὰ παρουσιάζουν ἄγυχα, χωρὶς τὸν ἐσωτερικὸ δυναμισμό τῶν κιονοκράνων παλαιότερων ἐποχῶν.

Δύο ἐπιτύμβια μνημεῖα ἀνήκουν στὸν 4ο π.Χ. αἰ. Ὁ κορμὸς τοῦ λεονταριοῦ (75) βρέθηκε πλάι στὸν δρόμο ποὺ ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα στὸ Κάτω Σούλι, ἐκεῖ ὅπου σήμερα εἶναι τὸ ἀντλιοστάσιο, καὶ ἦταν στὴν ἀρχαιότητα σημεῖο σὲ κάποιο τάφο. Ἡ μεγάλη φθαρμένη ἐπιτύμβια στήλη, τῆς ἴδιας ἐποχῆς (130), βρέθηκε στὴν Πεντέλη. Σ' αὐτὴν εἰκονίζεται ἀριστερὰ γυναίκα καθισμένη, ἴσως ἡ νεκρή, ποὺ χαιρετᾷ ἄλλη ὄρδια. Ἀνάμεσα σὺς δυὸ γυναῖκες, στὸ βάθος τῆς στήλης, ὄρδια δούλη ποὺ κρατεῖ πυξίδα, δηλαδὴ τὴν κοσμηματοθήκη τῆς νεκρῆς κυρίας τῆς. Τὸ ἀνάγλυφο δὲν φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ δόκιμο γλύπτη ἀλλὰ ἀπὸ κάποιον μαρμαρὰ τῶν ἀρχαίων λατομείων τῆς περιοχῆς τοῦ Διονύσου. Τοῦτο φαίνεται στὸ πλάσιμο τῶν μορφῶν, σὺς ἀναλογίες τῆς στήλης καὶ τὸ δυσανάλογο ἀέτωμα.

Νεότερα εἶναι τὰ λοιπὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα. Στὸν 1ο π.Χ. αἰ. χρονολογεῖται τὸ τμήμα στήλης (36) μὲ τὴν ἐπιγραφὴ Σέλευκος Ξενοχά[ρους]/Φλυεὺς καὶ στὸν 1ο μ.Χ. αἰ. τὸ τμήμα βάθρου ἴσως, ἀπὸ γκρίζο λίθο (38), μὲ τὸ ὄνομα Εὐκλῆς Ἡρώδου Μαραθῶν[ιος]. Ἡ ἀκέραιη στήλη 212 εἶναι τυπικὴ τοῦ τέλους τοῦ 2ου πρὸς τὸν 3ο μ.Χ. αἰ. Εἰκονίζει μειωπικὰ ἓνα ἀγόρι, ἔφηβο, 108 τὸν Παράμονο, σχεδὸν γυμνό, ἐπάνω σὲ βάθρο. Ἀριστερὰ τοῦ ἡ μητέρα τοῦ τὸν ἀγκαλιάζει προσιατευτικά. Δεξιὰ τοῦ ὁ πατέρας τοῦ Εὐδοτος, ὄρδιος κι αὐτός, κρύβει τὸ δεξί τοῦ χέρι κάτω ἀπὸ τὸ ἱμάτιό του. Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ἐπίγραμμα ποὺ βρίσκεται χαραγμένο στὸ ἐπιστύλιο, πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τῶν μορφῶν, τοῦ ὁποῖου παραίθενται ἀποσπάσματα: Παράμονος Εὐόδου Πειρεύς, ἔφηβος Ἀθηναῖος, πλειστάκις εὐφρανθεὶς ὀλίγοις/ἔτεσιν μετὰ πολλῶν, ὠδε κάτω κεῖμαι βαθεῖ βεβλημένος ὕπνω (ἐγώ, ὁ Παράμονος, γιὸς τοῦ Εὐόδου, ἀπὸ τὸν Πειραιά, ἔφηβος Ἀθηναῖος, ἀφοῦ πολλὰς φορὲς χάρηκα σὲ διάστημα λίγων χρόνων, μαζὶ μὲ ἄλλους πολλούς, βρίσκομαι ἐδῶ κάτω [μέσα στῆ γῆ] χτυπημένος ἀπὸ βαθὺ ὕπνο). Ἡ εὐφροσύνη ποὺ γεύτηκε ὁ Παράμονος εἶναι οἱ χαρὲς τῆς ζωῆς τοῦ μὲ τὰ ἄλλα παιδιὰ καὶ ὡς

Εικ. 108. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Παραμόνου ἀπὸ τὸν Πειραιά.

ἔφηθος μαζί με τοὺς ἄλλους συντρόφους του, τοὺς συνεφήβους, σὺς ἀσκήσεις, σὴν διδασκαλία, σὺς πορεῖες, σὺς πομπές. Ἡ ποιητικὴ ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς γιὰ τὴ μετὰ τὸν θάνατο μετάβαση σὲ ἀνώτερη σφαῖρα, σὴν τάξη τῶν ἡρώων, φαίνεται σὴν φράση μετὰ τὴν ὁποία τελειώνει τὸ ἐπίγραμμα: *σὺν Κάστορι καὶ Πολυδεύκῃ ἄστρον χῶρον ἔχων*, *Θησεὺς εἰμὶ νέος* (ἀστέρι κι ἐγώ, μαζί με τὸν Κάστορα καὶ τὸν Πολυδεύκη, εἶμαι ὁ νέος Θησεύης). Ὁ παραλληλισμὸς τοῦ Θησεύη μετὰ τοὺς Διοσκούρους δὲν εἶναι τυχαῖος· ἦταν ὁ μέγιστος ἦρωας τῆς Ἀθήνας καὶ συνδεόταν μετὰ τὸν Κάστορα καὶ τὸν Πολυδεύκη ἀπὸ τὴν ἀδελφή τους, τὴν Ἑλένη.

Συντομογραφίες

Στις σημειώσεις που ακολουθοῦν χρησιμοποιοῦνται οἱ ἑξῆς συντομογραφίες:

AAA	Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν
ΑΔ	Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον
AJA	<i>American Journal of Archaeology</i>
AJPh	<i>American Journal of Philology</i>
AM	<i>Athenische Mitteilungen</i>
BSA	<i>Annual of the British School at Athens</i>
CAH	<i>Cambridge Ancient History</i>
CIG	<i>Corpus Inscriptionum Graecarum</i>
CIPh	<i>Classical Philology</i>
CVA	<i>Corpus Vasorum Antiquorum</i> , Grèce I
Ἔργον	Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i>
JHS	<i>Journal of Hellenic Studies</i>
ΠΑΑ	Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
ΠΑΕ	Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας
RA	<i>Revue Archéologique</i>
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i>
SGHI	<i>A Selection of Greek Historical Inscriptions</i>
ZPE	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i>

Σημειώσεις

1. Πλούτ., *Θησεύς* 32, 4.
2. I 15, 3 και I 32, 4.
3. Ἀθίν., *Δειπν.* II 56 c.
4. C. Blümel, *Die archaisch griechischen Skulpturen der Staatlichen Museen zu Berlin* 20 ἀρ. 12 εικ. 29-33.
5. *Σχόλια Πλάτ. Μεν.* 240 c.
6. Στ. 245-246 (μετάφρ. Θρασ. Σταύρου).
7. Πίνδ., *Ὀλυμπ.* 13, 110 (157).
8. Νόν., *Διονυσ.* 13, 184.
9. Ἡρόδ. VI 102.
10. Αὐτόθι 106-107. Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι, τὰ περισσότερα, κατὰ μετάφραση Ἡλέκτρας Ἀνδρεάδη.
11. Αὐτόθι 107.
12. Αὐτόθι 107.
13. Αὐτόθι I 62.
14. *Ῥητορικὴ* 1411a. Βλ. καὶ Κορν. Νέπ., *Miltiades* 5.
15. VI 109.
16. Ἡρόδ. VI 110.
17. Αὐτόθι 111-112.
18. Αὐτόθι 113.
19. N. Hammond, *Studies in Greek History* 196.
20. VI 112.
21. Αὐτόθι 113.
22. Αὐτόθι 117.
23. I 32, 5.
24. *Θησεύς* 35, 5.
25. Αἰλιανός, *Περὶ ζώων* Z 38.
26. VI 114.
27. N. Hammond, *JHS* 88, 1968, 39 κέ. *CAH*² IV 511.
28. I 32, 3.
29. *Miltiades* 5.

30. N. Hammond, *CAH*² IV 516. "Αγνωστη σχεδόν παραμένει ἡ διεξοδική περιγραφὴ καὶ ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς μάχης ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Λεωνίδα Λαπαθιώτη, πατέρα τοῦ ποιητῆ, στὴ *Νέα Ἑστία* 20, 1936, 900-905, 1021-1027, 1068-1072, 1146-1152.
31. VI 115.
32. VI 124. Βλ. καὶ A. Trevor Hodge καὶ Luis A. Losada, The time of the Schield Signal at Marathon, *AJA* 73, 1969, 31-36. Παλαιότερα δημοσιεύματα γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, R. K. Baillie Reynolds, *JHS* 49, 1929, 100-105, R. B. Henderson, *JHS* 52, 1932, 302-303.
33. Μαρκελ., *Βίος Θουκ.* 54.
34. Ἐαρινῆς 179-181. Ἡ μετάφραση εἶναι τοῦ Θρασ. Σταύρου.
35. *Σωρός*, σημαίνει φέρετρο, ἀγγεῖο μὲ ὀστὰ νεκροῦ, τάφο καὶ ἀκόμη τὸν ἴδιο τὸν νεκρό. Ἐνίοτε γράφεται *Σωρός* ποῦ ἔχει τὴ σημερινὴ σημασία καὶ τοῦ λόφου ἀπὸ κῶμα.
36. II 34, 5-6.
37. I 32, 3.
38. *IG* II² 1006, 69 κέ.
39. Αὐτόθι 1035, 33· *Hesperia* 44, 1975, 213.
40. I 32, 3.
41. VII 15, 7. Τὰ θέματα τῆς χωριστῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν δούλων καὶ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ἐκείνων ποῦ ἐπέζησαν ἐξετάζει ὁ J. A. Notopoulos, *AJPh* 62, 1941, 353-354. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόδοση τμῶν στοὺς δούλους ποῦ εἶχαν πέσει γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς Ἀθήνας, ὁ A. Raubitschek (*Hesperia* 14, 1945, 368) ὑπενθυμίζει ἐπὶ πλέον τὸ χωρίο τοῦ Παιουσανία I 29, 7: «πν δὲ ἄρα καὶ δήμου δίκαιον βούλευμα, εἰ δὴ καὶ Ἀθηναῖοι μετέδωσαν δούλοις δημοσίᾳ ταφῆναι καὶ τὰ ὀνόματα ἐγγραφῆναι στήλῃ» (ὑπῆρχε καὶ ἓνα δίκαιο βούλευμα τοῦ δήμου, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἐπέτρεγαν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ταφοῦν δημοσίᾳ οἱ δούλοι καὶ νὰ ἀναγραφοῦν τὰ ὀνόματά τους σὲ στήλη).
42. I 32, 4.
43. *Topographie d'Athènes* (μετ. Ph. Roque, Malte 1849) 147· *Travels in Northern Greece* II 431, *Die Demen von Attika* 84. Τὸ κῶμα τοῦ τύμβου ποῦ εἶδε ὁ Leake εἶχε ἐξορυχθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἀρχαίους ἀπὸ τόπο ποῦ περιεῖχε προϊστορικὰ λείψανα. Ὁ ἴδιος μνημονεύει καὶ τὴν πληροφορία γιὰ εὔρεση σιτῶν τοῦ τύμβου ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ ἄλλους, κάλκινων αἰχμῶν βελῶν. Γιὰ τὴν προέλευση αἰχμῶν βελῶν ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς μάχης βλ. W. Kendrick Pritchett, *Marathon* 159-160 καὶ Elisabeth Erdmann,

- ΑΑ 1973, 30-58. Είχε γίνει μόδα στους περιηγητές του 19ου αιώνα η συλλογή αικμών βελών, ἴσως ἐξ αἰτίας τῶν γραφομένων ἀπὸ τὸν Leake. Γιὰ τοῦτο ἀναγκάστηκε ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλόδς νὰ ἀπευθύνει (12 Μαΐου 1836) πρὸς τὴν Ἐπαρχιακὴν Διεύθυνσιν Ἀττικῆς τὸ ἀκόλουθο ἔγγραφο (ΓΑΚ, Ἀρχαιοῦτες, Γενικά, θ 123 φ. 2): «Πληροφορηθέντες ὅτι ξένοι περιηγηταὶ διαβαίνοντες διὰ τοῦ Μαραθῶνος πολλάκις ἀνασκάπτουσιν, διὰ τῆς βοηθείας τῶν ἐντοπίων, εἰς τὸν αὐτόθι τύμβον τῶν πεσόντων εἰς τὴν μάχην Ἀθηναίων (τὸν καλούμενον σωρόν) πρὸς ἀνεύρεσιν ἀκίδων ἀπὸ ὁσίουσιν καὶ ἄλλα βέλη, καὶ θέλοντες νὰ μείνῃ τὸ ἀρχαιότατον τοῦτο μνημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς δόξης ἀνέπαφον καὶ ἀνεπηρέαστον, σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ ἐκδώσῃτε ὅσον τάχιον τὰς ἀναγκαίαις διαταγὰς πρὸς τὴν δημοτικὴν ἀρχὴν Μαραθῶνος, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ εἰς κανένα ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ εἰρημένου τύμβου ἢ τῶν ἄλλων μνημείων εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης».
44. *Zeitschrift für Ethnologie*, Berlin 1884, 85 κέ. Μαρτυρεῖται καὶ ἀνασκαφὴ τοῦ Fauvel στὶς 20 Ὀκτωβρίου 1788. RA 30, 1897, 55 (Ph.-E. Legrand).
45. Δύο λέξεις περὶ τοῦ πῶς γράφονται τὰ τῶν ἀνασκαφῶν (Ἀθῆναι 1890).
46. ΑΔ 1890, 65-71· 123-132, πίν. Δ. Βαλέριος Στάης, AM 18, 1893, 46-63, πίν. II-V.
47. *Topographische, archäologische und militärische Betrachtungen auf dem Schlachtfelde von Marathon* (Berlin 1886) 10. Γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν νεκρῶν Περωῶν βλ. Harry C. Avery, *Historia* 22, 1973, 756 καὶ William F. Wyatt, Jr., *Historia* 25, 1976, 483-484.
48. VI 117.
49. I 32, 5.
50. *Ποικίλη Ἱστορία* II 25.
51. Ἀνάβ. 3, 2, 11 κέ. βλ. καὶ Ἀριστοφ., Ἰππῆς 660 καὶ τὸ ἀρχαῖο σκόλιο κατὰ τὸ ὅποιο «Καλλίμαχος ὁ πολέμαρχος λέγεται εὐξασθαι τῇ Ἀρτέμιδι τοσαύτας βοῦς, ὅσους ἂν φονεύσῃ θαρβάρους ἐν Μαραθῶνι ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ ἐφρονεύθησαν μὴ δυνάμενος τοσαύτας βοῦς θῦσαι ἔθυσσε χιμαίρας». Ὁ σκολιαστής μὲ πολλὴ ἐλευθερία παραβλέπει ὅτι ὁ Καλλίμαχος εἶχε σκοτωθεῖ στὴ μάχη καὶ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ κάνει αὐτὸς τὴ θυσία. Ἡ ἱστορία ἀναφέρεται καὶ στὴν πραγματεία τοῦ Πλουτάρχου, *Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας* 862 b-c.
52. Ch. Seltman, *Greek Coins* 92-93 πίν. XII, 16, 17.
53. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία* II 3, 2.

54. Ἀριστιδέης 5, 5.
55. I 32, 4. Δημοσίευση ἀπὸ τὸν E. Vanderpool, *Hesperia* 35, 1966, 93-106.
56. Ἰππῆς 1334· Σφῆκες 711· Λυσιστράτη 285.
57. Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker* II 377. Οἱ Ἀρχαῖοι ἀπέφευγαν, κατὰ τὰ παλιότερα χρόνια, νὰ ἰδρῦσουν μόνιμα τρόπαια τῶν νικῶν γιὰ νὰ μὴ διαιωνίζεται ἡ ἔχθρα ἀνάμεσα στοὺς ἀντιπάλους. Διόδ. Σικελ. 13, 24, 5-6: «ἄνθος γὰρ χάριν οἱ πρόγονοι πάντων τῶν Ἑλλήνων ἐν ταῖς κατὰ πόλεμον νίκαις κατέδειξαν οὐ διὰ λίθων, διὰ δὲ τῶν τυχόντων ξύλων ἰστάναι τὰ τρόπαια; ἄρ' οὐκ ὅπως ὀλίγον χρόνον διαμένοντα ταχέως ἀφανίζονται τὰ τῆς ἔχθρας ὑπομνήματα;». Ὁ William C. West III, *CIPh* 64, 1969, 6-19 διευκρινίζει ὅτι τὸ μνημεῖο ποὺ οἱ Ἀρχαῖοι χαρακτοῦριζαν ὡς τρόπαιο τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος ἦταν κατὰ τὴ μορφή καὶ τὴν ἔννοια ἀνάθημα.
58. 240 d.
59. *Εἰς Καλλίμαχον* 61. Συνοπτικὴ εἶναι ἡ ἀντίστοιχη περιγραφή τοῦ Πλουτάρχου, *Συναγωγὴ ἱστοριῶν παραλλήλων ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν* 305 C: «Καλλίμαχος δὲ πολλοῖς περιπεπαρμένους δόρασι καὶ νεκρὸς ἐστάθη».
60. Πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ἐνδοξότεροι 347 C.
61. Ὑπὲρ τοῦ ἐν τῇ προσαγορεύσει παισίσματος 3.
62. *JHS* 88, 1968, 39.
63. Ἡρόδ. VI 105.
64. Αὐτόθι 120.
65. Meiggs - Lewis, *SGHI* 19· *IG* I³ 1463.
66. X 10, 1-2.
67. I 28, 2.
68. I 15, 3.
69. IX 4.
70. I 32, 4.
71. VI 105.
72. D. L. Page, *Further Greek Epigrams* 194-195.
73. Αὐτόθι 225-231.
74. Κατὰ Λεωκράτους 109· «Τοιγαροῦν ἐπὶ τοῖς ἡρίοις μαρτύρια ἔσιν ἰδεῖν τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἀναγεγραμμένα ἀληθῆ πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας».
75. Στὴ λ. «Ποικίλη· σισὰ ἐν Ἀθήναις ἔνθα ἐγράφησαν οἱ ἐν Μαραθῶνι πολεμήσαντες, εἰς οὓς ἔσιν ἐπίγραμμα τόδε».
76. E. Vanderpool, *AA* 24, 1969, A, 1-2· P. Amandry, *BCH* 95, 1971, 602 κέ· Μαρ. Σ. Μπρούοκαρη, *Τὸ Μουσεῖο Παύλου καὶ Ἀλεξάνδρας Καλλιπούλου* 69· *IG* I³ 523.

77. XI 33, 3· *IG I³* 523.
78. *IG II²* 1006 στ. 26-27.
79. *Πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ἐνδοξότεροι* 349 E. Ἡ ἄξια σημειώσεως εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Μαραθῶνος κατὰ τὴν Γαλλικὴ Ἐπανάστασι. Μάλιστα, στίς 25 brumaire τοῦ ἔτους II (1793), ζητήθηκε ἐπίσημα ἡ μετονομασία τῆς πόλεως Saint-Maximin σὲ Marathon· Κατὰ τὴν αἴτησι τῆς Λαϊκῆς Ἐταιρείας τοῦ Saint-Maximin, «Μαραθῶν εἶναι τὸ ὄνομα ποῦ διαλέξαμε: αὐτὸ τὸ ἱερὸ ὄνομα μᾶς θυμίζει τὸ ἀθηναϊκὸ πεδίο ποῦ ἔγινε ὁ τάφος ἑκατὸ χιλιάδων δορυφόρων· ἀλλὰ μᾶς φέρνει μὲ ἀκόμη μεγαλύτερη ἐνάργεια τὴ μνήμη τοῦ Φίλου τοῦ Λαοῦ. Ὁ Μαρὰ ὑπῆρξε δῦμα τῶν φεντεραλιστῶν καὶ τῶν συνωμοτῶν. Μακάρι τὸ ὄνομα ποῦ διαλέξαμε νὰ βοηθῆσαι νὰ διατηρηθοῦν αἰῶνια οἱ ἀρετές του καὶ ἡ φιλοπατρία του» (Claude Mossé, *L'Antiquité dans la Révolution française* (1989) 133-134).
80. N. Hammond, *JHS* 88, 1968, 40. Ὑπάρχει διχογνωμία ὡς πρὸς τὴν ἡμέρα καὶ τὸν μῆνα ποῦ ἔγινε ἡ μάχη. Βλ. A. R. Burn, *Persia and the Greeks* 256.
81. *Declamatio XII, Timonis oratio* 38.
82. Διον. Ἀλικ. 7, 3, 1· *SEG* 10, 352.
83. Ἡρόδ. VI 104.
84. *CIG* 6088· Kaibel, *Epigr. Gr.* 1087· *SEG* 13, 479· G. Pfohl, *Griechische Inschriften* 87.
85. M. Bieber, *AJA* 58, 1954, 282 κέ.
86. XLVI 161, 13.
87. Πaus. I 18, 3.
88. *Bull. Epigr.* 1962, 137· L. Robert, *ΣΤΗΛΗ, τόμος εἰς μνήμην Ν. Κοττολέοντος* 15 σμ. 46.
89. VIII 52, 1.
90. E. Kunze, *Gnomon* 1954, 192· G. Pfohl, *Griechische Inschriften* ἀρ. 51. Νικ. Παπακατζί, *Παυσανίου Ἑλλάδος περιήγησις* III 365· *IG I³* 1472.
91. Πλούτ., *Ἀριστιδῆς* 5, 5. *IG I³* 1467.
92. I 32, 4.
93. *Die Dämonen von Attika* (μετ. Westermann) 85.
94. Τὸ ἐπίγραμμα παραδίδεται ἀπὸ τοὺς Ἀρχαίους ὡς ἔργον τοῦ Αἰσχύλου, καὶ ποῦ δὲν δέχεται ἡ σύγχρονη ἔρευνα· βλ. D. L. Page, *Further Greek Epigrams* 131-132.
95. I 14, 5.

96. *Δειπν.* XIV 627 c-d.
97. Ἡρόδ. VI 114.
98. *IG* I² 609· B. B. Shefton, *BSA* 45, 1950, 140-164, πίν. 10-11· τὴν πλήρη βιβλιογραφία καὶ τὶς ποικίλες συγκρουόμενες μεταξὺ τους συμπληρώσεις τοῦ ἐπιγράμματος βλ. *IG* I³ 784. Τὸ ἐδῶ κείμενο εἶναι κατὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ Raubitschek, δημοσιευμένη πρώτη φορά ἀπὸ τὸν Shefton ὅ.π. Βλ. ἀκόμη *SEG* 38, 17.
99. Ἡρόδ. VI 108.
100. *IG* I³ 2-3 βλ. καὶ σ. 935. Κύρια βιβλιογραφία: E. Vanderpool, *Hesperia* 11, 1942, 329-337· *SEG* 10, 2· 34, 1· 36, 1· Pritchett, *CIPh* 49, 1954, 42· E. Vanderpool, *AJA* 70, 1966, 322-323 καὶ *Studies presented to Sterling Dow* 295-296. D. Whitehead, *The Demes of Attica* (1986) 36-37. Κείμενο καὶ μετάφραση τῆς ἐπιγραφῆς βλ. σὺν κεφάλαιο τῆς περιγραφῆς τῆς ἔκδοσης τοῦ μουσείου σ. 137-139.
101. Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1972, 6· Στ. Ν. Κουμανούδης *AAA* 11, 1978, 237-242. Ἡ δεύτερη δημοσίευση δίνει τὴν ἐδῶ ἔρμηνεα. Ἡ συμπλήρωση τοῦ W. Peek, *Attische Versinschriften, ASAW* 69, 2, 1980, 34-35 ἀρ. 34 δὲν φαίνεται πιθανή. Νέα ἔκδοσις μὲ βιβλιογραφία *IG* I³ 1015 bis.
102. I 32, 4.
103. IX 88 κέ.
104. VIII 79.
105. *Θεῶν ἐκκλήσις* 7.
106. 8, 377.
107. Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1935, 156-158.
108. J. R. McCredie, *Hesperia*, Suppl. XI (1966) 35.
109. I 32, 5.
110. I 32, 6.
111. *Λυσιστράτη* 1032.
112. Στὸ ἐπίγραμμα ποὺ τοῦ ἀποδίδεται γιὰ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος.
113. I 14, 5.
114. I 32, 7.
115. Σπ. Μαρινάτος, *AAA* 3, 1970, 63-67, 153-154, 349. *ΠΑΕ* 1970, 5-9. Εὐδ. Μαστροκόστας, *AAA* 3, 1970, 14-21.
116. Σπ. Μαρινάτος, *AAA* 3, 1970, 67, 154-155, 349-350, 364. Ἔργον 1970, 5-8· 1971, 5-7· 1972, 5. *ΠΑΕ* 1971, 5-6· 1972, 5.
117. *AAA* 3, 1970, 68, 155-156, 351-366. *ΠΑΕ* 1970, 9-18, 20-28· 1972, 5.
118. *ΠΑΕ* 1933, 35-38· 1934, 35-38· *ΠΑΑ* 9, 1934, 261-279.

119. *Ἔργον* 1958, 23-27.
120. Ψ 237-261. Ὁ Ἀχιλλεύς, αὐτοῦ λαὸν ἔρυκε καὶ ἴζανεν εὐρὺν ἀγῶνα, /
 νηῶν δ' ἔκφερ' ἀεθλα λέβητάς τε τρίποδάς τε / ἵππους δ' ἡμίονους τε
 θοῶν ἰ' ἴφθιμα κάρηνα, / ἠδὲ γυναικας εὐζώνους πολίων τε σίδηρον.
121. ΠΑΕ 1958, 15-17.
122. ΠΑΕ 1970, 18.
123. Αὐτόθι 20-28.
124. D. Callipolitis - Feytmans, *AAA* 4, 1971, 99-101.
125. *IG* I³ 1362.
126. I 32, 3.
127. ΠΑΕ 1933, 31-35, 41-42· 1934, 30-35· 1935, 92-106· ΠΑΑ 9, 1934, 14-16.
128. Γ. Σωτηριάδης, ΠΑΕ 1933, 42, 44· 1935, 90.
129. *AJA* 70, 1966, 322. Κατὰ τὴ φιλολογικὴ καὶ ἐπιγραφικὴ παράδοσις ἡ Ἀθηνᾶ λατρευόταν στὸν Μαραθῶνα μὲ τὴν ἐπωνυμίαν Ἑλλωτίς. Στὸ ἡμερολόγιον θυσιῶν τῆς Τετραπόλεως ἀναφέρονται οἱ προσφορὲς ποὺ τῆς γίνονταν καὶ ὅτι τὸ ἱερό τῆς ὀνομαζόταν Ἑλλώσιον. Οἱ σχετικὲς μαρτυρίαι στὸν S. Solders, *Die ausserstädtischen Kulte und die Einigung Attikas* (1931) 15, IV. Ἡ Ἀθηνᾶ ἐξάλλου εἰκονιζόταν στὴ μεγάλην τοικογραφίαν τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, στὴν Ποικίλη στοὰ τῆς Ἀθήνας, μὲ τὸν Θηοσαὶ καὶ τὸν Ἡρακλῆ.
130. Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ βιογραφίαν τοῦ Fauvel, *RA* 30, 1897, 56 (Ph.-E. Legrand).
131. *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος* (1933) 536.
132. Ἀ. Βαθρίτσας, *AAA* 1, 1968, 230-234. J. Travlos, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika* 218-219.
133. *Βίοι σοφιστῶν* 554.
134. Αὐτόθι 552-553.
135. Ξένη Ἀραπογιάννη, *Πρακτικὰ Γ' Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης ΝΑ. Ἀτικῆς* (1988) 310.
136. IV.
137. VI 105.
138. I 32, 6.
139. *Ἔργον* 1958, 15-22. Β. Χ. Πετράκος, *Μέντωρ* 25, 1993, 67-70.
140. Β. Χ. Πετράκος, *Φίλια Ἔπη εἰς Γεώργιον Ἐ. Μυλωνᾶν*, Β', 305-306· *SEG* 36, 267.
141. ΠΑΕ 1972, 6-7; J. Travlos, *Bildlexikon Attika* 217-218, εἰκ. 294-301.

142. *Βιβλιοθήκη* II 5, 7.
 143. n 80.
 144. Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ἡρώδη, τὸν βίο καὶ τὸ ἔργο του, εἶναι πολὺ μεγάλη καὶ συνομίζεταί οὐδὲ δύο βασικὰ γιὰ τὸν σοφιστὴ ἔργα: P. Graindor, *Hérode Atticus et sa famille* (Le Caire 1930)· W. Ameling, *Herodes Atticus*, I. *Biographie*, II. *Inchriftenkatalog* (G. Olms 1983).
 145. Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1935, 149-150· J. R. MacCredie, *Hesperia* Suppl. XI (1966) 35-37· A. Mallwitz, *AM* 79, 1964, 157-164· E. Vanderpool, *Hesperia* 39, 1970, 43-45.
 146. *IG* II² 5189.
 147. Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1933, 32· E. Vanderpool, *Hesperia* 39, 1970, 43-45, πίν. 4.
 148. D. J. Geagan, *AM* 79, 1964, 149-156.
 149. *Βίοι σοφιστῶν* 558-559.
 150. *IG* II² 4774.
 151. Αὐτόθι 3970.
 152. Αὐτόθι 3973.
 153. Αὐτόθι 3977.
 154. Αὐτόθι 13195.
 155. *Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον* III 11.
 156. *IG* II² 13196 καὶ *SEG* 35, 210.
 157. R. Merkelbach, *ZPE* 48, 1982, 218.
 158. Β. Χ. Πετράκος, *ΑΔ* 17, 1961/62, Β, 29-30, πίν. 32, 34.
 159. *Βίοι σοφιστῶν* 559.
 160. Jennifer Tobin, *AJA* 95, 1991, 336.
 161. P. Graindor, *Hérode Atticus* 111.
 162. *Βίοι σοφιστῶν* 559.
 163. Αὐτόθι 562.
 164. Αὐτόθι 571.
 165. Πρῶτος τὸ δημοσίευσε ὁ E. Vanderpool, *Hesperia* 35, 1966, 93-106, πίν. 31-35. Βλ. καὶ τοῦ ἰδίου, *Hesperia* 36, 1967, 108-110, πίν. 31.
 166. *Θεμιστοκλῆς* 3, 4.
 167. Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1932, 42· Γ. Δ. Ἀνδρουτσόπουλος, *Πολέμων* 3, 1947/48, 131.
 168. Βλ. καὶ τὸ κεφ. τῆς τοπογραφίας σ. 50 (Ἡράκλειο).
 169. Βλ. σημ. 100.
 170. Ἡ κεραμικὴ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τύμβου εἶναι δημοσιευμένη ἀπὸ τὴν

- Σέμνη Καρούζου, *CVA Athènes, Musée National* 1 σ. 6-8, πίν. 10-14. Βλ. καὶ Chr. W. Clairmont, *Patrios Nomos* I 98-101. Λεπτομερεῖς παραπομπές δίδονται σὺ τὸ τέλος τοῦ βιβλίου (σ. 196).
171. *ΑΔ* 1890, 131. Ἡρόδ. VI 114.
172. Βλ. τὸ κεφ. τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τύμβου, σ. 22-24.
173. Ἄθ. Καλογεροπούλου, *ΑΔ* 29, 1974, Α, 194-225 κέ., εἰκ. 1-4, πίν. 125-132.
174. Ἄγγ. Λιάγκουρας, *ΑΔ* 29, 1974, Β1, 66, πίν. 67α.
175. Ἄθ. Καλογεροπούλου, *Πρακτικὰ Γ' Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης ΝΑ. Ἀτικῆς, Καλύβια 1988*, 107-115, εἰκ. 1-4.
176. Κωστῆς Δαβάρας, *ΑΔ* 20, 1965, Β1, 123.
177. *IG* II² 7296.
178. Εὐθ. Μαστροκόστας, *ΑΑΑ* 3, 1970, 19· G. Daux, *BCH* 94, 1970, 607· J. P. Michaud, αὐτόθι 919· *SEG* 32, 206.
179. Ἄ. Κ. Βαβρίτσας, *ΑΑΑ* 3, 1968, 230, εἰκ. 5.
180. Ἄγγ. Λιάγκουρας, *ΑΔ* 29, 1973/74, Β, 64-67, πίν. 67· *SEG* 29, 278.
181. Αὐτόθι.
182. *IG* II² 3606.
183. Ἡρώδης: Ἄλ. Σταυρίδης, *ΑΑΑ* 11, 1978, 220 σημ. 4 (ταύτιση τοῦ Γ. Δεσπίνη). Πολυδευκίων: Ἄλ. Σταυρίδης, *ΑΑΑ* 10, 1977, 146, εἰκ. 23.
184. Ἄλ. Σταυρίδης, *ΑΑΑ* 11, 1978, 220 σημ. 4.
185. Ἄ. Βαβρίτσας, *ΑΑΑ* 1, 1968, 230-234, εἰκ. 1-4. Ἡ ταύτιση μὲ τὸν Ἀντίνοο τῶν δύο ἀντρικῶν ἀγαλμάτων ἔγινε ἀπὸ τὴν Ἄλ. Σταυρίδης, *Ἀρχαιολογία* 1, 1980, 347-348, πίν. 25-26. Τὸ ἀγαλμα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Αἴγυπτ. Συλλογὴ 1), Ph. Le Bas, *Voyage archéologique, Monuments figurés* III (Paris 1847-68) πίν. 31· L. v. Sybel, *Katalog der Skulpturen zu Athen* (1881) 7-8 ἀρ. 39· A. Milchhöfer, *AM* 12, 1887, 310 ἀρ. 316.
186. Ἄ. Βαβρίτσας, *ΑΑΑ* 1, 1968, 230-234.
187. Ἄγγ. Λιάγκουρας, *ΑΔ* 29, 1974, Β1, πίν. 67γ.
188. *SEG* 25, 239.
189. *IG* II² 9631.
190. *ΠΑΕ* 1972, 7, πίν. 3γ.

Δημοσιεύσεις τῆς κεραμικῆς καὶ τῆς μικροτεχνίας τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος

ΠΡΟΘΗΚΗ 1. 361: Chr. Zervos, *Naissance de la Civilisation en Grèce* (France 1963) Π 550, πίν. 832-33. **1357:** Ἰ. Παπαδημητρίου, *Ἔργον* 1958, 19, εἰκ. 18. Zervos ὅ.π. 551, πίν. 843.

ΠΡΟΘΗΚΗ 2. 641: Παπαδημητρίου ὅ.π. 19, εἰκ. 17· Zervos ὅ.π. 551, πίν. 828.

Θραύσματα μὲ ἀύλακωτὴ διακόσμηση: Zervos ὅ.π. 550.

ΠΡΟΘΗΚΗ 3. 673 καὶ 1396: Παπαδημητρίου ὅ.π. 20, εἰκ. 19; Zervos ὅ.π. 550, πίν. 841. **Χάνδρες στὸ ἀγγεῖο 673:** Παπαδημητρίου ὅ.π. 20, εἰκ. 20. **1401:** Zervos ὅ.π. πίν. 829.

ΠΡΟΘΗΚΗ 4. 74: Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1970, 9, πίν. 34γ· *Ἔργον* 1971, 7, εἰκ. 3-4· *ΠΑΕ* 1971, 6, πίν. 2· **58:** Ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 350, εἰκ. 4· **39:** αὐτόθι εἰκ. 32.

ΠΡΟΘΗΚΗ 6. 6: Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1970, 13, πίν. 14α· **7:** αὐτόθι πίν. 14β· **3:** αὐτόθι πίν. 13β· **1:** αὐτόθι 11, πίν. 11α· **458:** αὐτόθι 16, πίν. 21α-β· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 336, εἰκ. 11· **20:** ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1970, 16, πίν. 21γ· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 337, εἰκ. 12· **26:** ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1970, 18, πίν. 25α· **27:** αὐτόθι πίν. 25γ· **22:** αὐτόθι πίν. 25β· **25:** αὐτόθι πίν. 25α· **23:** αὐτόθι πίν. 25β.

ΠΡΟΘΗΚΗ 7. 836: Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1939, 34, εἰκ. 5α· **842:** αὐτόθι εἰκ. 5β· **846:** αὐτόθι εἰκ. 3γ· J. Goldstream, *Greek Geometric Pottery* (London 1968) 13, 16· **79:** Σωτηριάδης ὅ.π. 31, εἰκ. 1α· Goldstream ὅ.π. 16. **853:** Σωτηριάδης ὅ.π. 34, εἰκ. 4· Goldstream ὅ.π. 16.

ΠΡΟΘΗΚΗ 8. 107: R. Tölle, *Frühgriechische Reigentänze* (1964) 16 ἀρ. 23· Goldstream ὅ.π. 60, ἀρ. 44, πίν. 11· **95:** Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1934, 35, εἰκ. 8· **82:** αὐτόθι 35, εἰκ. 7· **845:** αὐτόθι 33, εἰκ. 2· Goldstream ὅ.π. 13· **108:** Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1934, εἰκ. 9· Goldstream ὅ.π. 75, ἀρ. 8.

Παιδικές ταφές: Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1934, 38· **1477:** Εὐθ. Μαστροκόστας, *ΑΑΑ* 3, 1970, 17, εικ. 3.

ΠΡΟΘΗΚΗ 10. 737 (1011): Β. Στάνης, *ΑΜ* 18, 1893, 52, εικ. 5· M. Collignon - L. Couve, *Catalogue des vases peints du Musée National d' Athènes* (Paris 1902) ἀρ. 947· C. H. E. Haspels, *Attic Black Figured Lekythoi*, Appendix X, ἀρ. 1 πίν. 30,3· *CVA* Grèce I, πίν. 11, ἀρ. 9· **738** (1012): Haspels ὄ.π. ἀρ. 10· *CVA* πίν. 11, ἀρ. 3· **739** (1013): Haspels ὄ.π. ἀρ. 8· *CVA* πίν. 11, ἀρ. 10· **740** (1014): αὐτόθι πίν. 11, ἀρ. 8· Haspels ὄ.π. ἀρ. 9· **741** (1015): αὐτόθι ἀρ. 11· *CVA* πίν. 11, ἀρ. 6· **745** (1019): Β. Στάνης, *ΑΔ* 6, 1890, πίν. Δ, 7· G. Perrot - Ch. Chipier, *Histoire de l'art dans l'antiquité* (Paris 1903) VIII 87, ἀρ. 52· *CVA* πίν. 10, ἀρ. 1· **746** (1020): αὐτόθι πίν. 11, ἀρ. 2· **747** (1021): αὐτόθι πίν. 11, ἀρ. 4· **749** (1023): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 6· **750** (1024): Β. Στάνης, *ΑΜ* 18, 1893, 51, εικ. 2· Collignon - Couve ὄ.π. ἀρ. 946· *CVA* πίν. 10, ἀρ. 5· **751** (1025): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 10· **752** (1026): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 3· **753** (1027): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 2· **754** (1028): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 13· **755** (1029): Haspels ὄ.π. ἀρ. 12· *CVA* πίν. 11, ἀρ. 5· **756** (1030): αὐτόθι πίν. 11, ἀρ. 1· **757** (1031): αὐτόθι πίν. 11, ἀρ. 11· **758** (1033): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 12· **759** (1034): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 11· **760** (1035): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 4· **762α** (1037): Β. Στάνης, *ΑΜ* 18, 1893, 61 κέ., πίν. V, 1· Collignon - Couve ὄ.π. ἀρ. 767· *CVA* πίν. 14, ἀρ. 1-2· **762β** (1038): Β. Στάνης, *ΑΔ* 6, 1890, 131, πίν. Δ, 5· Perrot - Chipier ὄ.π. 87, εικ. 53· E. Pfuhl, *Malerei und Zeichnung der Griechen* (München 1923) XI 28· *CVA* πίν. 11, ἀρ. 7· **763** (1093): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 15· **764α** (1040): Β. Στάνης, *ΑΔ* 7, 1891, 69, ἀρ. 4· ὁ ἴδιος, *ΑΜ* 18, 1893, 59 κέ., πίν. IV· Collignon - Couve ἀρ. 836· *CVA* πίν. 10, ἀρ. 7-8· **764β** (1041): αὐτόθι πίν. 13, ἀρ. 3· **766** (1043): Β. Στάνης, *ΑΜ* 18, 1893, 55 κέ., πίν. III· Collignon - Couve ὄ.π. ἀρ. 607· *CVA* πίν. 12, ἀρ. 1-2· **847** (1042): Β. Στάνης, *ΑΔ* 6, 1890, πίν. Δ, 9· *CVA* πίν. 13, ἀρ. 4· **848** (1044): Β. Στάνης, *ΑΜ* 18, 1893, 63, πίν. V, 2· *CVA* πίν. 13, ἀρ. 5· **850** (1032): αὐτόθι πίν. 11, ἀρ. 13· **ΕΑΜ 1036:** Β. Στάνης, *ΑΔ* 7, 1891, 69, ἀρ. 1· Hauvette, *Archives des Missions* II (1892) 334, πίν. III· Β. Στάνης, *ΑΜ* 18, 1893, 57, πίν. II· Collignon - Couve ὄ.π. ἀρ. 592· Pfuhl ὄ.π. 121, εικ. 90· E. Pottier, *Musée National du Louvre. Catalogue des vases antiques de terre cuite* (Paris 1928) 649· S. Papaspiridi - Karusu, *ΑΜ* 62, 1937, 117, 119, 128, 134, ἀρ. 35, πίν. 61-62· P. Mingazzini, *ASAtene* 36-37, 1974-1975, 9-13.

«**Ζωγράφος τοῦ Μαραθώνα**» (λίκυθοι **737-741**): Haspels ὄ.π. 77, 89 κέ. Appendix X εικ. 30, 31.

ΠΡΟΘΗΚΗ 11. **154:** Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 386· **155:** ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εικ. 27· **156:** ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εικ. 22· D. Callipolitis - Feytmans, *ΑΑΑ* 4, 1971, 99-101, εικ. 1· **157:** Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 38α· ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εικ. 21· D. Callipolitis - Feytmans, *ΑΑΑ* 4, 1971, 99-101, εικ. 2· **158, 159:** Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 386· ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εικ. 28· **160:** ό ίδιος, *Έργον* 1970, 12-13· ό ίδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 396· ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 361, εικ. 26· **161:** ό ίδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 34α· ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 361, εικ. 24· Π. Γ. Θέμελης, *ΑΔ* 29, 1974, Α, 244· **162, 175:** Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 376· ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εικ. 29· **163:** ό ίδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 346· ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 361, εικ. 23· **164:** ό ίδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 386· **165:** βλ. **168-166:** ό ίδιος, *ΠΑΕ* 1970, 21, πίν. 296· ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 166, εικ. 19· **167:** αυτόθι εικ. 25· **168, 169, 170, 165, 171, 172, 173:** ό ίδιος, *Έργον* 1970, 12-13· ό ίδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, 36· ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εικ. 25· **174:** ό ίδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 39α· ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εικ. 30· **175:** βλ. **162-176:** ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εικ. 28· **851:** ό ίδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 37α· ό ίδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εικ. 20.

ΠΡΟΘΗΚΗ 12. **205:** *ΑΔ* 21, 1966, Β1, 107, πίν. 103α· **210:** αυτόθι πίν. 101α-β· **214:** αυτόθι 107· **230:** αυτόθι· **234:** Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1934, εικ. 6· **328:** ό ίδιος, *ΠΑΕ* 1939, 38, εικ. 10· **331:** ό ίδιος, *ΠΑΕ* 1934, εικ. 4· **1482:** 'Ελένη Θεοχαράκη, *ΑΔ* 35, 1980, Β1, 87, πίν. 23.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ. Συνοπτική εικόνα τής τοπογραφίας και τών μνημείων του Μαραθῶνος με πλούσια εικονογράφηση και βιβλιογραφία παρέχει ό 'Ιωάννης Τραυλός στο έργο του *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika* (Tübingen 1988) 216-221, εικ. 269-316.

Προέλευση εικόνων

Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία Ἀρχεῖο Σχεδίων: 32. Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο: 1, 4, 8, 9, 23-25, 30, 31, 33, 35-38, 41, 43, 44, 48-50, 52, 56-82, 84-107.

ΑΔ: 10. ΑJA: 156. ΑM: 46. Ἔργον: 22. *Hesperia*: 8. Philippe Le Bas, *Voyage archéologique*: 45, 47. ΠΑΕ: 16. G.M.A. Richter, *Greek Portraits*: 14. Charles Seltman, *Greek Coins*: 6. John Travlos, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*: 7, 17-21, 28, 34, 39, 40, 42.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία εὐχαριστεῖ τὰ ἐξῆς μουσεῖα καὶ ἰδρύματα ποῦ παραχώρησαν τὴν ἄδεια δημοσίευσης εἰκόνων: Μουσεῖο Ἀκροπόλεως: 15α. Ashmolean Museum: 53. Bibliothèque Nationale τοῦ Παρισιοῦ: 26, 27. Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο Ἀθηνῶν: 12, 13 (75/558 καὶ Ol. 4933). Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο Ρώμης: 3, 11. Ἑθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο: 29, 83. Μουσεῖο τοῦ Λούβρου, Ἑλληνικὴ Συλλογὴ: 54, 55. Staatliche Museen zu Berlin: 2, 51.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ *Ο ΜΑΡΑΘΩΝ*
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ
ΑΡ. 146 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΑΡ. 6 ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ
ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 1995
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
«ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.»
ΜΙΛΩΝΟΣ 26
Η ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΕΥΡΩΠΗ ΜΑΝΤΕΛΟΥ

Ὁ Μαραθὼν εἶναι ὁ γνωστότερος τύπος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐξαιτίας τῆς κοσμολόγητης σύγκρουσης Ἀθηναίων καὶ Περσῶν ποῦ ἔγινε στὸν κάμπο του τὸ 490 π.Χ. Ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς μάχης θεωρήθηκε σύμβολο τῆς ἀθηναϊκῆς ἀνδρείας καὶ τῆς νίκης τοῦ ἑλληνικοῦ φρονήματος τῆς ἐλευθερίας πάνω στὸν ἀσιατικὸ δεσποτισμὸ ποῦ ἐκπροσωποῦσαν οἱ βάρβαροι, οἱ Πέρσες.

Στὰ χρόνια μας συνδέεται μὲ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες καὶ μὲ τὸ πλεόν ἐπίπονο ἀγώνισμά τους, τοῦ μαραθῶνιου δρόμου.

Τὸ βιβλίο τοῦτο σκιαγραφεῖ τὸν ἀρχαῖο Μαραθῶνα μὲ τὴ βοήθεια τῶν μνημείων καὶ τῶν ἀρχαίων κειμένων. Ὁ ἀναγνώστης ἔχοντιὰς το ὡς ὁδηγὸ μπορεῖ νὰ προχωρήσει σὲ βαθύτερη μελέτη τοῦ τύπου ποῦ γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἀθηναίους ἀποτελοῦσε προσκύνημα καὶ σέβασμα.

ISSN 1105-7785
ISBN 960-7036-46-8

Οἱ εἰκόνες τοῦ ἐξωφύλλου εἶναι ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν πιξίδα ἀρ. 764α τοῦ Τύμβου τῶν Ἀθηναίων.